

Новото начало.
Година
шестдесет
и шеста
брой 4
2023 г.

ПЛАМЪК

Списание-алманах за литература,
изкуство и публицистика
Издание на Съюза на българските писатели
Основано от Гео Милев

СЪДЪРЖАНИЕ

100 ГОДИНИ „ПЛАМЪК“

5	Георги Константинов	СПИСАНИЕ „ПЛАМЪК“ – ЕДИН ЮБИЛЕЙ ВЕКОВЕН
---	---------------------	--

ПАМЕТ

9	Лега Милева	БАЩА МИ
17	Никола Фурнаджиев	ЗАЩОТО БЕШЕ ГЕО МИЛЕВ
20	Гео Милев	ИЗ ПОЕМАТА „СЕПТЕМВРИ“
22	Гео Милев	ФРАГМЕНТЪТ
27	Андрей Аврамов, режисьор	ГЕО МИЛЕВ И СТРИНДБЕРГ – „МЪРТВЕШКИ ТАНЦ“

НОВА БЪЛГАРСКА ПРОЗА

30	Бисер Тошев	ЗАВРЪЩАНЕ В ДОМА НА ДЕБЕЛЯНОВ. НЕРОДЕНИ. Разкази
33	Банко П. Банков	НЕДОЧАКАНА ДУМА. НАРОДНА ПЕНСИЯ. Новели
47	г-р Тотко Найденов	МЕНЕ ГОСПОД МЕ ПАЗИ. ВЯГСТВО. СТОН. Разкази
51	Петър Донеvски на 85 години	ДИВА КРЪВ. Разказ
55	Любомир Лозанов	ДЯДО ПЕТЪР. Разказ

НОВА БЪЛГАРСКА ПОЕЗИЯ

59	Владимир Виденов	СТИХОТВОРЕНИЯ
----	------------------	---------------

62	Благо Прангов на 90 години	СТИХОТВОРЕНИЯ
66	Екатерина Пенчева	СТИХОТВОРЕНИЯ
68	Нели Станева	СТИХОТВОРЕНИЯ
71	Деси Цветкова	СТИХОТВОРЕНИЯ
НОВА БЪЛГАРСКА ПРОЗА		
74	Огнян Панов	ВИЛА „СЛЪНЦЕ“. Разказ
79	Бойко Беленски	СВАЛЕТЕ ЗНАМЕНАТА С ПОЧИТ. Откъс от бъдещ роман
ПАМЕТ		
85	Катя Зографова	НОВИ ХРОНИКИ НА ВАЗОВИЯ РОД (Неизвестен мемоар на Александър Вазов – един от пионерите на българското кино)
НОВА БЪЛГАРСКА ПОЕЗИЯ		
96	Георги Константинов на 80 години	НОВИ СТИХОТВОРЕНИЯ
102	Валери Петров	ДУМИ ЗА ПОЕТА ГЕОРГИ КОНСТАНТИНОВ
ПАМЕТ		
103	Гълъбина Генчева, Владо Любенов	ИСТОРИЯ ОТ СТАРИТЕ ВЕСТНИЦИ
107	Лалка Павлова	ЛИЧНОСТ И ОБЩЕСТВО В СТАТИИТЕ НА НЕШО БОНЧЕВ (185 години от рождението му)
119	Юлий Йорданов	ПОЕТЪТ С БУНТАРСКОТО СЪРЦЕ. 200 години от рождението на Кръстьо Пищурка
IN MEMORIAM		
125	Петър Михайлов	В ПАМЕТ НА ВИКТОР БАРУХ ЕТЮД ЗА СТОЛЕТНИК
КРИТИЧЕСКИ ОТЗИВИ		
131	Продрум Димов	ПЪТЕКИ КЪМ ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНИ СЪЗИДАТЕЛИ НА ЛИТЕРАТУРНОТО НИ БИТИЕ

137 Петър МихайловГЕОРГИ КОНСТАНТИНОВ НА 80!

ХОРИЗОНТИ

142ПОЕТИ ОТ МОЛДОВА

147 Умберто ЕкоГЕНИИ И ЕКСПЕРТИ. Есега

150 Илиан ГеновЛЮБОВТА У ДОСТОЕВСКИ –
ИДЕЯ ЗА ЕДИНСТВО (фрагмент)

164 ПламъкНАШИЯТ ХУДОЖНИК

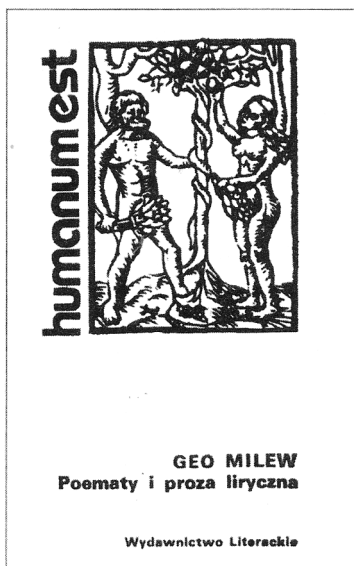
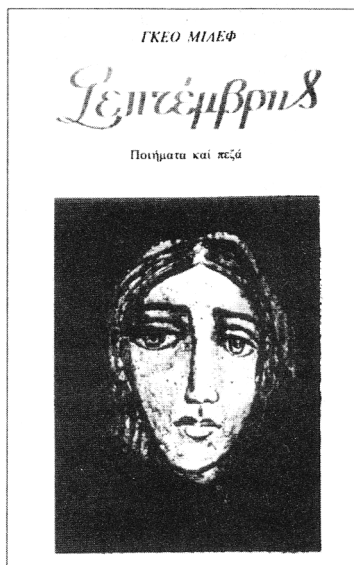
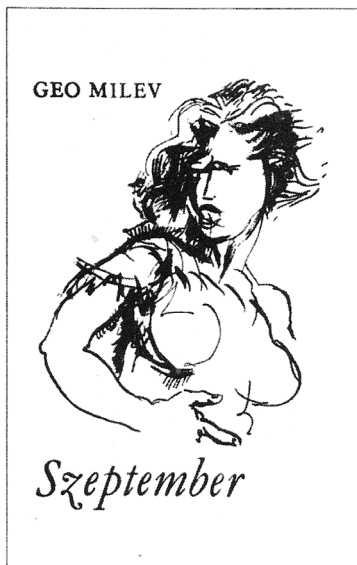
165НЕЗАБРАВИМИЯТ ПИСАТЕЛ И
КОЛЕГА ДИМИТЪР ТАНЕВ

168ОТЗИВИ ЗА „ПЛАМЪК“

На корицата:

Макс Мецгер. Гео Милев. Линорез

**ТОЗИ ЮБИЛЕЕН БРОЙ ИЗЛИЗА С ПОДКРЕПАТА
НА МИНИСТЕРСТВОТО НА КУЛТУРАТА**

Κοριτσι на книзи на Гео Милев, издадени в чужбина, с рисунки на Ренато Гутузо, Янис Рицос и др.

100 ГОДИНИ „ПЛАМЪК“

Георги Константинов
СПИСАНИЕ „ПЛАМЪК“ –
ЕДИН ЮБИЛЕЙ
ВЕКОВЕН

Тези, които истински обичат българската литература, знаят, че „Пламък“ е колкото литературно списание, толкова и творческа легенда. Легенда, чието начало е в едно галечно и граматично време – 1924 година. Идеята за създаването на „Пламък“ е на неукротимия и щедро талантлив Гео Милев. Вдъхновен поет, гаровит художник, неуморим преводач от десетина езика; имащ изяви и като театрален режисьор – известни са неговите постановки на „Егип цар“ в Стара Загора и на „Мъртвешки танц“ от Стриндберг в Народния театър; обичал е музиката, писал е ерудирани статии даже за архитектурата. Гео Милев е с чувствителни сетива за всичко ново в изкуството на Европа, пък и навсякъде по света.

Поддържа лична връзка с бележити европейски поети, издава поетически антологии, основава и редактира две знаменити списания – „Везни“ и „Пламък“ – рисува образи на свои съвременници, живописва експресионистични платна, оформя собственоръчно корици на книги, написва докторска дисертация, съставя немско-български речник и какво ли не още. И всичко това – в един тридесетгодишен живот, прекъснат в зенита си от една мрачна диктатура...

Към края на своя живот Гео осъществява една от най-свидните си мечти – списание „Пламък“. „Пламък“ е българската трибуна на европейския модернизъм, трептящ флаг на социалната чувствителност и жажда за справедливост. В легендата вплитат имената си и такива творци като Антон Страшимиров, Георги Шейтанов, Ламар, Христо Ясенев, Николай Марангозов, Асен Разцветников, Николай Хрелков, Крум Кюлявков и много още. Ямболският анархист Георги Шейтанов, чийто бунтовен дух го е люшкар и по чужди земи, предоставя на „Пламък“ и финансови средства, а младият поет Лалю Маринов от Калеица, Троянско, избрал звучния псевдоним Ламар, помага в осигуряването на печатница. Точно в „Пламък“ излизат за пръв път творбите на най-ярките по това време световни поети и писатели – да споменем само Верхарн, Уитман, Демел, Синклер, Маяковски. И в немалко от случаите преводите са на самия Гео... Воден и от своята художническа гарба, Гео помещава в новосъздаденото списание и десетки репродукции от наши и световни модернисти, както и свои собствени творби. Списание „Пламък“ е не само вълнуващ сбор от

артистични гуми, гнездо на европейския експресионизъм и футуризм, а пламтящо огнище на идеи, остър диспут с мрачната българска реалност, непрекъснат бунт на мисълта. И от литературна, и от обществена гледна точка то представлява предната линия на радикалните хуманни идеи, превръща се в духовно знаме на младите луди глави в литературата и изкуството ни, които жадуват за промяна на действителността.

Мощен катализатор за този изблик са кървавите Септемврийски събития от 1923-та година. В брой 7–8, 1924 година в списание „Пламък“ се появява заетрърсната поема „Септември“ на Гео Милев, която поражда и смъртта, и безсмъртието на големия български и европейски поет. За тази поема е говорено и писано много. Поемата „Септември“ на Гео Милев е най-превежданата българска поема по света: била е претворявана на немски, френски, испански, английски, португалски, италиански, руски, гръцки и много други езици, включително на китайски и на японски. Публикацията на поемата „Септември“ е знаков връх в цялата годишнина на списание „Пламък“ – като че ли всичко останало в неговите страници предизвестява и обяснява излизането на тази поема.

Тя озарява цялото списание „Пламък“, което е придобило много от чертите на своя създател: гързък неконформизъм, несъгласие с неправдите, модерен поглед към литературата и обществото. Нека подчертаем и особеното внимание на Гео Милев към младите, неговата реактивност към всичко ново, което се появява в българската поезия, в българската литература. Всъщност дарбата му да усети и подкрепи всяка перспективна изява в модерното изкуство е недостигната, според мен, и до днес. Понякога днешните изяви на някои наши постмодернисти изглеждат твърде анемични и даже демодирани в сравнение с Гео-Милевия усет за новото. Такива неща не се забравят. Списание „Пламък“ никога не е следвало литературни догми, но винаги има пред себе си онзи висок творчески пример.

Ако погледнете надписа на първа страница в днешното списание, до самото заглавие „Пламък“ ще прочетете малко странния надпис: „Новото начало.“ На по-младите наши читатели и приятели ще обясним, че това е вторият период от живота на списанието, започнал, след немалко прекъсване, през 1957 година. Впрочем и в трийсетте, и в четирийсетте години на миналия век е имало няколко опити за възстановяване на списанието, но условията не са били подходящи за това.

През януари 1957 година, независимо от някои тоталитарни ограничения, роденият отново „Пламък“ поема курса да бъде главна трибуна на младите писатели, на новите явления в нашата литература. Дълги години списание „Пламък“ беше най-разкрепостеното духом литературно издание у нас. Там публикуваха най-ярките си творби, редом с такива наши творци като Атанас Далчев, Елисавета Багряна, Дора Габе, Емилиан Станев, по-младите тогава Божидар Божилов, Александър Геров, Иван Радоев, Веселин Ханчев, Йордан Радичков, Николай Хайтов, Петър Незнакомов, Антон Дончев, Блага Димитрова, Станка Пенчева, Цветан Стоянов, Андрей Германов, Димитър Стефанов, Владимир Башев, Константин Павлов, Петър Караангов, Дамян Дамянов, Никола Инджов, Любомир Левчев, Христо Фотев, Кръстьо Станишев, Николай Кънчев, Станислав Стратиев, Янко

Станоев, Виктор Пасков, Иван Методиев, Миряна Башева, Петя Дубарова и десетки други. А след т.н. голяма промяна списанието още по-щедро предоставя своите страници на идващата литературна смяна.

Ако трябва да потърсим друг израз на същността на „Пламък“ гнес, бихме избрали понятието „творческа широта“. Неслучайно най-старото литературно списание, родено от неспокойния дух на Гео Милев, сега събира около себе си толкова млади дарби: поети, есеисти, белетристи, критици. Често в него се публикуват и репродукции на някои нови наши и световни художници, особено в броевете, запознаващи ни с литературния живот в различните български области, а така също в десетките ни броеве, посветени на чужди, главно европейски, литератури: австрийска, френска, британска, руска, фламандска, португалска, кипърска, гръцка, сръбска, полска и други. Няма българско литературно издание, което така често и щедро да разтваря галечни и близки хоризонти пред своите читатели, запознавайки ги с нови литературни имена и явления по света.

Редом с известни автори от други поколения, а понякога – с автори от други страни, младите намират в „Пламък“ наистина своя трибуна. От близо две десетилетия в списанието съществува и се развива творчески рубриката „Внезапното поколение“*, създадена по идея на своя гнешен издател. Тя има значителен принос за откриването и представянето на нови имена и творби в съвременния литературен живот. И днес към „Внезапното поколение“ могат да бъдат причислени десетки вече известни автори, намерили своята първа творческа трибуна в „Пламък“. Техният разкрепостен стремеж към нови изразни средства и нов поглед към света обогати нашата съвременна литература. Тази поява беше възможна, защото в списание „Пламък“ никога не е имало стилистични ограничения и идеологически паравенти.

Винаги е било важно словото да идва с нов трепет, с друга светлинка, със стремеж за творческо приключение. Да бъде неочаквано, внезапно и вдъхновено – независимо откъде идва това слово: от големия столичен град или от различните краища на страната. Било от Варна или Сливен, Плевен или Силистра, Враца или Добрич, Бургас или Стара Загора. При това не става дума за формално следване на често споменаваната „децентрализация“ на литературата, а за действително потвърждение, че литературни таланти се раждат навсякъде в страната ни.

Затова „Пламък“ е списание с подчертана откривателска мисия. То е насочено преди всичко към младите писатели у нас – особено в последните 15–20 години. Освен на първи публикации, „Пламък“ е давал път – чрез своята малка издателска къща към списанието – и на много дебютни и втори книги. Те вече надминават цифрата 60... Уви, ние не можем да заместим изцяло залянялата обществена грижа към новите изяви на българската духовност. На някои наши приятели е известно, че „Пламък“ не е подсигурано с държавна или друга субсидия, че неговото съществуване се държи главно на творческия ентузиазъм и менижърска находчивост на неговия неоглям редакционен екип. В продължение на повече от 25 години,

* „Внезапно поколение“ като термин е упоменато в *Литературна енциклопедия*, Лондон, 2000 г. Там е посочено, че названието е създадено в българското списание „Пламък“.

търсейки спонсори за всеки отделен брой, редакционният екип е осигурил от различни наши фирми и международни фондации необходимите средства за издадените близо 190 броя на „Пламък“ в тираж над 130 хиляди екземпляра общо през годините. Намирането на подобни средства често е било мъчителна и невинаги престижна дейност.

Творците, свързали живота си със сегашното списание „Пламък“ (нека не забравяме и отишлите си от живота наши талантливи колеги Димитър Танев, Петър Рашков, Калина Ковачева) правеха всичко възможно, даже невъзможното, за да подпомагат младите автори на България. И все пак те са обяснявали неведнъж: ние можем само да прочетем творбата, да поощрим нейния автор, ако е успял, и при първа възможност да я публикуваме – без да му обещаваме примамливо бъдеще.

Хората, работещи в „Пламък“, умеят да се радват на чуждата творческа сподука. Каквато и да бъде тя – свободен или римуван стих, абстрактно или предметно изображение, мрачни или оптимистични настроения. Стига в гумите да има житейска и творческа истина. Да се вижда в тях автентична, а не вторична литературна изява. В този смисъл не е безпочвено шеговитото твърдение, че нашето списание „колекционира противоположности“... Понякога упреквам редакторите в „Пламък“ в стремеж към „елитарност“ – и в това може би има капка истина, но в по-висок литературен смисъл. Защото списанието работи не с някакъв ВИП-елит, а преди всичко с млади хора и бихме искали да представяме всеки автор с неговите наистина „елитни“ творби. А когато става дума за младостта, нека споменем, че в неговата редколегия, редом с дългогодишните издатели на списанието Георги Константинов и отишлият си от нас Димитър Танев, редом с уважавани ерудити като проф. Йордан Калайков, можем да прочетем имената на автори от различни поколения: Румен Шомов, Паруш Парушев, Ирина Велева, Николай Дойнов, Христо Караславов, Георги Н. Николов, Боян Бойчев, както и професионалното участие в техническото редакторство на Мариана Христова, Весела Младенова, Ганка Петкова.

„Пламък“ свети вече 100 години. То е най-старото и същевременно най-младото по дух наше литературно списание – има такова лице, такава същност, благодарение на своите млади сътрудници, както и на талантливите писатели от всички поколения, които публикуват при нас. За да бъде списанието такова, каквото е, благодарност заслужава и неговият малък, но всеотдаен редакционен екип. Ако не е този екип, списание „Пламък“ отдавна щеше да е само добър литературен спомен. Щеше да бъде закрито с лека ръка от заобикалящото ни духовно безразличие. Искрени гуми на благодарност трябва да отправим днес и към верните читатели на „Пламък“, които му дават кураж по трудния път. От всички, които са съпричастни към списанието, идва днешната ни увереност, че нашият духовен пламък ще продължава да трепти в мъгливия ни прагматичен ден.

Да ни е честит 100-годишният юбилей на голямото българско списание „Пламък“!

Леда Милева *БАЩА МИ*

Бях петгодишна, когато баща ми „изчезна безследно“. Такава бе официалната версия за гибелта на българския поет Гео Милев през 1925 г. Израснала сред огромната му многоезична библиотека, винаги съм се удивлявала как е могъл за своя едва тридесетгодишен живот да се докосне и до античните, и до най-новите достояния на световната култура; да овладее 4–5 европейски езика, да ползва още толкова, и в същото време да успее да хвърли плодородни семена в рогната нива. Да взриви традиционните представи за същността на изкуството и да приближи европейските културни хоризонти до българските творци на литературата и изкуството; да създаде творчество, което ще премине границите на България и една поема, която ще достигне от Япония и Китай до Съединените щати и Латинска Америка. За нейния автор Пабло Неруда ще каже: „Много поети са умирали, изтезавани заради живота и творчеството си... Великият български поет Гео Милев е убит, само защото е написал една поема, която преведох с жар и обич“.

Моите спомени от първите пет години на детството са откъслечни, като отделни моментни снимки.

На една от тях се виждам хваната за ръката на баща си – води ме в известното сред артистичния свят на София кафене „Цар Освободител“, където навярно е имал среща със свой сътрудник или издател.

Ясно си спомням и сутринта на неочакваната раздяла, тъмния силует на цивилния агент, който вика баща ми за „малка справка“ в полицията. „Малката справка“, от която никога не се върна.

Но това видение винаги се мъчех да прогоня от детското си съзнание.

Предпочитам да си спомням как стоим с по-малката ми сестра до писмената маса на баща ни и чакаме да ни нарисува две малки момиченца. Или да ни прочете новото си, написано специално за нас стихотворение. Защото наред с всичко друго, той е успял да напише и трийсетина стихотворения за малките, издавани многократно след смъртта му под заглавие „Гео Милев за деца“.

Кой всъщност е Гео Милев?

Първородният син на учителя Мильо Касабов – Георги е роден в малкото тракийско село Раднево през 1895 г. Родителите му скоро се преместват в близкия град Стара Загора – недалеч от прочутата Розова долина под величествените върхове на Балкана. Там бащата открива книжарница, която се превръща в нещо като културен клуб на местната интелигенция, а за младия Георги – във вълнуващ избор на информация за световната литература.

Баба ми, която бе родила и отгледала шест деца, обичаше да разказва, че най-големият и син от най-ранна възраст се отличавал от другите деца със своята съсредоточеност и разнообразни интереси. Първото му голямо увлечение било рисуването. Научил се да чете още преди да навърши пет години и тръгнал на училище две години по-рано от връстниците си. Интересът му към рисуването не изчезва и по-късно. За това свидетелстват 19-те му запазени автопортрети, рисунки, корици и илюстрации на книги, карикатури, скици. Като ученик в гимназията „издава“ великолепно оформени, калиграфски изписани ръкописни сборници, наречени „Изкуство“ – днес те са музейни достояния. Тук младият съставител и автор започва все по-често да се подписва Гео Милев.

Сякаш по някакво съдбовно предопределение, всичко в живота на Гео Милев се развива с ускорени темпове и в задъхан ритъм.

На шестнайсетгодишна възраст той постъпва във филологическия факултет на Софийския университет. На следната година е вече студент в Лайпциг. Очевидно, за кратко време успява да вникне и да осмисли новата за него културна действителност, защото започва да изпраща до едно от литературните списания в София своите „Литературно-художествени писма от Германия“. С тях непознатият 18-годишен студент тутакси привлича вниманието на литературните кръгове и дава знак, че на българския небосклон се е появил един наблюдателен, гързък и категоричен в оценките си художествен критик. В течение на две години неуморният студент бомбардира и други софийски списания със свои преводи на поети-модернисти. Нещо повече, шокира сънародниците си и със своята статия „Модерната поезия“, придружена с нови преводи на съвременни поети.

Запленен от поезията на символисти и представители на други модерни течения, младият Гео гори от нетърпение да ги представи на българските читатели. Своите вълнения и планове споделя в редовната си кореспонденция с баща си и успява да убеди старозагорския книжар да се заеме и с книгоиздателска дейност. Синът ще изпраща ръкописите – свои преводи на модерни поети, а бащата ще трябва да ги отпечата и разпространява. Мильо Касабов може да не разбира и да не харесва тези поети, но ще трябва да се довери на сина си, защото как иначе българската литература ще се развива синхронно с европейската и като част от нея?

Така, като афтакт към дейността на бъдещото издателство на Гео Милев „Везни“, през 1915 г. излизат паметните пет „Лирични хвърчащи листове“ – пет малки книжки с преведени от лайпцигския студент стихове от Стефан Маларме, Рихард Демел, Емил Верхарн, Пол Верлен и Фридрих Ницше.

Избухването на Първата световна война заварва неспокойния студент в Лондон, където е отишъл да прекара ваканцията и да усъвършенства английския си език. Щастливият случай го среща с един от неговите кумири – белгийския поет Емил Верхарн, който на свой ред оценява пламенността на младия си български почитател. „Vous ktes plein d'areur“ – извиква Верхарн и му дава съгласието си да направи авторизирани преводи на негови поеми и на пиесата му „Манастирът“.

От този момент събитията в живота му се развиват още по-стремително и граматично. Гео Милев е принуден да се завърне в България без да е успял да довърши докторската си дисертация върху лириката на Рихард Демел.

През март 1916 г. е призван в школата за запасни офицери (където отива неохотно), а през есента на 1916 г. е вече на фронта, до самата бойна линия. Тъй като ползва немски, френски и английски, е назначен за началник на подслушвателна станция край Дојранското езеро.

„През деня наврег е пустота“ – пише той в своя дневник. – „Само страшните свирки на гранатите повтарят постоянно страшната мисъл: „Война!“... Аз гледам как французите се движат из своите окопи. Оттук, от наблюдателния пункт, който не зная кой и защо е кръстил „Голгота“. Нима всеки един от околните върхове не е една Голгота. Странен звук. При който някак неволно изтръпваш..

Дневникът остава недовършен. Само след няколко дни артилерийска канонада унищожава подслушвателната станция, която наистина се превръща в една нова Голгота. Между труповете, в безсъзнание, с разтрошен череп и избито гясно око, но все още като по чудо жив, е намерен Гео Милев.

Следват мъчителни месеци на борба за живот. Местене на тежко ранения от болница в болница. Но колкото и да е странно, духът му прогължава да витае в света на поезията и изкуството.

Предстои му да замине за Берлин за серия от черепни и пластични операции. И тъкмо в този момент среща бъдещата си съпруга. Мила Керанова, актриса и интелектуалка, се е завърнала неотдавна от Париж, където е следвала в Сорбоната. Тя споделя увлеченията му по модерното изкуство, очарована е от полета на въображението му. Въпреки протестите на родителите си, Гео Милев отива да продължи лечението си в Германия заедно със своята годеница.

„Почувствах, че случаят ме беше срещнал с човек, чиято същност бе динамиката, огънат – пише в своите спомени майка ми. – Гео най-малко от всичко допущаше да става дума за „геройството му“. Четяхме, пехме, говорехме за любимите му европейски поети, за всички изкуства. Патосът, който той влагаше в тези разговори, караше и мене да гледам на черната превръзка над окото му като на интересен декор за това изпълнено с духовност лице. В тия часове съвсем не мислех за изгубения взор, за малката бездна под черното петно и кичура коса“.

Пак според спомените на майка ми годината, която прекарват в Берлин, е година на творческото горене, на тичане по театри и изложби между операциите, на срещи с най-видните представители на модернизма в този кипящ център на изкуствата в следвоенна Европа.

„Едва ли не всеки ден бяхме в залите на „Дер Щурм“, където Херварт Валден събираше богатствата на Шагал, Паул Кле, Кандински, Оскар Кокоска“ – продължават спомените на майка ми.

Тук сега властва новото модерно течение – експресионизмът – и Гео Милев се увлича по него с цялата си пламенна натура. Сътрудничи на „Ди Акцион“ – друго списание на немския експресионизъм и мечтае да пренесе

това ново течение в българския културен живот. Често посещава „Дойчес театър“, сближава се с големия режисьор Макс Райнхард и сам се готви да стане режисьор. Все в тази берлинска година на лечение и операции, баща ми написва студиюта си „Театрално изкуство“, превежда Шекспировата трагедия „Хамлет“ (този превод и досега не е загубил достойнствата си), създава повечето от стихотворенията, които ще включи по-късно в първата си стихосбирка „Жестокият пръстен“, превежда грами от Пол Клодел и поемата на Байрон „Манфред“. И още, и още. Една година равна едва ли не на десетилетие по творческа активност, по интензивност на възприятията, по задълбочено вникване в новото европейско изкуство, по размах на плановете за бъдеща мисионерска дейност в родината.

За да може да осъществи естетическата си мисия, Гео Милев чувства, че има нужда от собствена културна територия и от своя постоянна трибуна. В Стара Загора трябва незабавно да се създаде книгоиздателство „Везни“, все на основата на бащината книжарница. То ще издава най-вече модерна западна литература – поезия, грами, философско-критически студии, ще има и престижна серия „Книги за библиофили“. Скоро озадаченият Мильо Касабов получава нарисуваната от сина му емблема на новото издателство и първите ръкописи, които трябва да сложи под печат.

„Сега се ражда нещо ново в литературата и във всички изкуства. Аз искам да съм негов херолд. Никой в България не познава по-добре от мене символизма, експресионизма, футуризма. Това са нови течения. Бомба в сърцето на старата култура. Младите ще тръгнат с мене“ – увещава баща си младият Гео. Възраженията на разумния и практично мислещ книжар, че тези книги няма да имат финансов успех, остават напразни.

Колкото до постоянната естетическа и обществена трибуна на Гео Милев, това ще бъде неговото списание „Везни“ – списанието на българските модернисти, както той сам го определя още в първоначалния си замисъл. Нужно е значи да се върне час по скоро в родината. Той още не знае, че за всичко, което мечтае да постигне, му остават само шест години, че стрелките, които отмерват живота му, са неумолими. Но знае, че идеите, които кипят у него, не му дават покой и той трябва да започне да ги реализира. Според великолепният холандски хирург д-р Йоханес Есер – един от пионерите на пластичната хирургия – за да се възвърне напълно „хубостта“ на ранения български офицер, са нужни малки операции в течение на още две години. Но пациентът му не може и не желае да чака. Майка ми си спомня: „Един ден Гео ми каза: – „Нали така, като си спусна косата над загубеното око, няма да изглеждам много грозен? – Аз се съгласих и той веднага: Баста! Никакви операции повече. Заминаваме си!“

През януари 1919 г. в празната орбита поставят синьото стъклено око, за което гръцкият поет Янис Рицос ще напише своята „Поема в синьо“.

*Той обичаше света,
но бе с едно око – виждаше
половината ден син, половината черен.
А той искаше целият ден да бъде син,
целият свят да бъде светъл...*

*Това око не се затваря никога.
Това око бди над София.
Това око е една синя звезда за всички ноци.
Това око вижда, осветлява и съди...
Който погледне това око, придобива очи,
който погледне това око, вижда света...*

Янис Рицос видя това око във витрината на софийски музей, където бе изложено през 1954 г. Защото трийсет години след „безследното изчезване“ на Гео Милев, истината за неговата гибел излезе наяве. Неговият череп бе намерен в обща яма на жертви на българския фашизъм през кървавите години след Септемврийското въстание от 1923 г. Изправени пред Върховния касационен съд, група бивши военни – физически убийци, сами посочиха мястото на масовите безкръстни гробове. Съдебно-медицинските експерти не успяха да идентифицират повечето от намерените скелети. Но черепът на баща ми бе разпознат по безспорен начин – по деформацията, следствие на раняването му на фронта и по запазеното в него синьо стъклено око.

Сп. „Везни“ излиза три години – от 1919 до 1922. Днес то е признато за главния вдъхновител и двигател на авангардизма в българското изкуство. Но в онези следвоенни години то естествено не се приема еднозначно. Част от интелигенцията, особено най-младите, го приемат възторжено. Защото в брой след брой Гео Милев лансира непознати у нас имена, издига нови кумири и развенчава признати величия, безкомпромисно отстоява нови естетически теории в името на обновлението и европеизирането на българската култура. Традиционалистите обаче го приемат като предизвикателство към здравия разум и невиждана екстравагантност. Известно е, че патриархът на новата българска литература Иван Вазов, преглеждайки един брой на „Везни“, възкликнал: „Тя хора трябва да са луди, но какво съвършенство във формата!“

В прите годишници на „Везни“ са представени близо хиляда автора. От тях почти половината са чуждестранни, главно европейски писатели, художници, философи, композитори. Те присъстват по страниците на списанието със свои, преведени на български творби, с рецензии за техни книги или със статии за тях, със свои мисли и афоризми за изкуството, а художниците и скулпторите – с около 50 репродукции на техни творби, много от тях цветни. Изисканото полиграфическо оформление за „Везни“, особено през първите две годишници, е истински подвиг за бедна, разорена от войната България. Без да си поставяме невъзможната задача да изброим представените европейски имена, нека споменем за ориентация, че (освен вече споменатите дотук) в списанието присъстват по един или друг начин още и писатели като Рембо, Блез Сандрар, Пол Валери, Франсис Жам, Анре Вергсон, Георг Брандес, Куркегор, Август Форел, Бенедето Кроче, Георг Тракл, Ибсен, Стриндберг, Хуго фон Хофманстал, Метерлинк, Бернард Шоу, наред с руски модернисти като Ал. Блок и Маяковски; художници като Гоген, Ван Гог, Сезан, Мунк, Леже, Пикасо и Мазарел; актьори и режисьори като Сара Бернар, Гордън Крейг, Майерхолд и много други, съизмерими с тях по значение в света на модерното изкуство. Дори само

изброените имена говорят за мащабността на европейското присъствие в сп. „Везни“ и в издадените от книгоиздателство „Везни“ книги. С пълно основание може да се каже, че Гео Милев отваря страниците на своите издания за цялата европейска култура, представена от имена, които и днес са еталон в различните сфери на изкуството на своето време.

Интересен щрих от периода „Везни“ е организираната от баща ми изложба в редакцията на списанието (която се е помещавала в дома ни). Аз не си спомням тази изложба, но от съобщението в една от книжките на сп. „Везни“ става ясно, че в нея са били изложени експресионистични, кубистични, футуристични и примитивистични картини на европейски художници, репродукции и оригинали – 60 работи от частната колекция на редактора. В семейния ни архив бяха съхранени десетина големи репродукции и няколко малки графични творби, залепени върху картон, които вероятно са били част от експонатите. Сега, заедно с много книги от личната библиотека на баща ми, те се пазят в къща-музей „Гео Милев“ в Стара Загора, където е и седалището на Международната фондация „Гео Милев“.

Скоро след тази оригинална и единствена по рода си изложба в България, сп. „Везни“ прекратява живота си, поради непреодолими финансови затруднения.

На негово място не след дълго се явява ново възбуждащо духовете списание – „Пламяк“. Неговият главен редактор Гео Милев вече е издал няколко стихосбирки, между които особено място заемат „Жестокият пръстен“ и „Иконите спят“; направил е новаторската си постановка на пиесата „Мъртвеику танц“ от Стриндберг в Софийския народен театър, горещо приветствана от авангарда и театралната общественост и гневно отричана от привържениците на закостенелите традиции, които налагат тя да бъде свалена от репертоара на театъра.

Сега Гео Милев хвърля цялата си енергия в своето революционно в много аспекти списание „Пламяк“. Защото обстановката в България рязко се е променила. 1923 г. е година на военен преврат, на грубо потъпкване на гражданските права, година на Септемврийското въстание, потушено с нечувана бруталност и последвано от няколко кървави за България години.

В тази нажежена вътрешна атмосфера от януари 1924 до януари 1925 излизат единадесетте книжки на сп. „Пламяк“. В естетически план то продължава да бъде – същото както „Везни“ – авангардно и новаторско, да представя съвременни европейски и американски творци, но редакторът му сега все повече се вълнува от социалните проблеми, от съдбата на своя народ. И в изтръпналата от ужас страна издига смело глас на протест. Позицията на „Пламяк“ е граждански ангажирана и открито антифашистка. Още в уводната статия на брой първи се заявява:

„Без да се намесваме в активната политика... ний – интелигенцията не можем да останем безпристрастни към това, което преживя народа през септември. Проляната от сърцето на народа кръв пада като огнена роса в нашите сърца...“

Заради ярката публицистика в сп. „Пламяк“, книжка шеста е конфискувана от полицията. Въпреки това, (и въпреки молбите на майка ми да почака), в следващата книжка на списанието Гео Милев помещава

своего най-зряло, най-прочуто произведение – „Септември“. Посветена на конкретно историческо събитие – въстанието от 1923 г. – и на неговото жестоко потъпкване, поемата е сложна и многопластова творба, на която в България, и не само в България, са посветени десетки – понякога противоречиви – изследвания и тълкувания.

Забранена по време на фашистката диктатура в България, възторжено посрещана след края на Втората световна война, но и остро критикувана от догматично-сектантски позиции в тоталитарните години, поемата постепенно намери своя верен прочит в родината си. А пътят и по света е открит още от 1925 г. – с едно берлинско и едно парижко издание на български език. После започват да се появяват нейни преводи. Досега са известни преводи на 28 езика, като на някои от тях поемата е пресъздавана повече от веднъж. Само на гръцки съществуват 5 превода, на италиански – 4, на английски – 3. Това са все отделни издания, а поемата е включвана и в не една антология. И ако не е учудващо, че поемата е издавана многократно в славянските и балканските страни, то съществуването на нейни преводи на японски и китайски, на арабски и португалски, и на фламански, норвежки и фински вече не е съвсем обичайно явление.

Някои от чуждестранните издания са обособено изискани – например италианското в превод на Луиджи Салвини е с оригинални илюстрации от Ренато Гутузо, или гръцкото издание в превод на Ели Пеониду, илюстрирано с гравюри на Янис Рицос, чиято „Поема в синьо“ е послужила за преговор към това библиофилско издание.

Поемата е вдъхновила и две музикални произведения – първото е на американския композитор Антонио Могарели, който създава симфоничната поема „Септември“ през 1928 г. Второто е „Trilogia umana“ – (по „Септември“ и по друга известна поема на Гео Милев – „Аг“) от Фернандо Сулпици – пантомимическа опера в две части, поставена на италианска сцена през 1974 г.

С какво може да се обясни интересът, който поемата „Септември“ буди и до днес извън границите на България? На този въпрос и на качествата на различните преводи преди десетина години в София бе посветена една международна конференция. Участниците от 12 европейски страни бяха единодушни, че този неотслабващ интерес в голяма степен се дължи на постигнатата в поемата органична спойка на националното и общочовешкото, на сплитането на конкретното историческо събитие с един голям хуманистичен идеал. Единодушно бе и мнението, че предаването на художествената форма на „Септември“ е истинско предизвикателство за преводача, привлича го като висок и труднопостижим връх със своята експресионистична фрагментарност, с накъсания си, разговорен стих, с особената си ритмична и музикална организация, със съчетанието на документална предметност и ярка метафоричност.

„Септември“ е може би най-великата епическа революционна поема на XX век, а Гео Милев – един от най-забележителните поети, свързани с експресионистичното движение в Централна и Източна Европа след Първата световна война“ – пише Дейвид Бейли, редактор на английското издание на творби от Гео Милев, включено в Представителната европейска серия на ЮНЕСКО.

Бурен и драматичен е бил краткият живот на моя баща.

Сложна и драматична бе съдбата и на неговото творчество. Родената на неговата малка работна маса поема „Септември“ – хулена, отрочана, забранявана – поемата, за която заплаща със живота си, днес се смята за едно от върховете постижения в националната поезия на България.

Този, който прие като своя мисия да изгради мост между българското и съвременното европейско изкуство, на свой ред със своето творчество стана посланик на българската култура в Европа и в света.

Слово, произнесено в Центъра за европейски култури във френския град Жекс, 1997 г.

В град Жекс, недалеч от швейцарската граница, през юни 1997 г. е проведена литературна вечер, посветена на Гео Милев, организирана от швейцарското поетично гружество в Женева и от дългогодишния служител в женевската централа на ООН Теодор Димитров. На вечерта присъстват френски и швейцарски писатели, журналисти и дейци на културата, както и членове на българската колония в Женева.

**Семейството на Милю Касабов, Стара Загора, 1915.
Гео Милев е правият вдясно.**

Никола Фурнаджиев **ЗАЩОТО БЕШЕ ГЕО МИЛЕВ**

През тези години бях ученик в гимназията и както мнозина свои другари, бях увлечен от литературата, четях жадно произведенията на тогавашните нашумели писатели, пишех, бях почнал да печатам. Обичах Яворов, Дебелянов и Лилев. С голям интерес следях „Везни“ и всичко, що пишеше неговият редактор. Спомням си, че го видях за пръв път през учебната 1921-1922 година в Чирпан, гдето бях ученик в последния клас на гимназията и гдето той бе дошъл да говори за поезията на Яворов. Приситгна следобед сам, читалищният салон бе препълнен, слушаха го с голямо внимание. Беше повече нисък, добре сложен, възпълен. Баритоновият му глас се къртеше от някакви дълбочини, но не бе патетичен. Веднага след сказката пое към гарата и си замина за Стара Загора. Вървях подире му, следях жестовете му и всичко, което правеше, изпратих го до влака, без да посмея да го заговоря. Та това беше един от първите поети, които виждах, та това бе Гео Милев!

Запознах се с него наскоро след това, когато се записах студент в София. Срегнахме се в Радомирския хан на ул. „Позитано“, гдето ме заведоха приятели, които дружеха с него. Приказваше повече той, а ние го слушахме. Говореше за литература, за писатели, за театър, за свои пътувания. Сега бе оживен, дори буен, остроумен, някъде злъчен. Държеше се просто, приятелски, не поставяше никакво разстояние между себе си и другите.

Годините са изличили много нещо от по-сетнешните срещи с него, но добре си спомням една вечер в дома му, който се намираще на четвъртия етаж на една голяма сграда, срещу джамията. Няколко млади хора му гостувахме. По него време Гео Милев се беше отвърнал от предишните си любимци, главно от Николай Лилев, най-изтъкнатия поет в онези години, и се бе устремил към нови търсения, към нова поезия. Не признаваше почти нищо, искаше разчупване на старите поетични форми, на гладкия мелодичен стих, бореше се за „оварваряване на поезията“, за актуалност, за проникването и до грубата действителност. От младата поезия ценеше само опитите на Ламар и Николай Марангозов, но чакаше от тях по-голяма смелост и култура. По едно време взе от етажерката малка книжка и почна да чете стихове. Това бе поемата „150 000 000“ на Маяковски. Четеше с огнен патос, наблягайки силно на ритмиката. Огромно впечатление ми направиха както стиховете, които чувах за първи път, така и майсторството на рецитатора. Чува се удари в стената – съседите в другата стая не можеха да заспят. Но Гео не се смути, а продължи да чете, докато свърши. Това бе времето преди „Септември“, когато зрееха условията за създаването на поемата в живота и в съзнанието на поета.

Не бе случайно, че Гео така силно се увличаше от Маяковски, че го сочеше като най-голям поет в тогавашната руска поезия. Разговорът ни за него продължи по-късно долу, на уличката при Халите, и той бе толкова шумен, че привлече вниманието на полицията. Когато тя приближи, поетът се дръпна в тъмния вход на къщата, а ние прекарахме остатъка от нощта в полицейския участък.

Гео Милев не се задоволяваше само с поезията. Той бе човек с обществени интереси, с разностранни способности, с голяма култура и кипяща енергия, с невероятна работоспособност, вечно търсец, постоянно зает. Бе поет, литературен критик, публицист, театрален режисьор, преводач, редактор, издател, сказчик. В неговия характер имаше всички данни, които обясняват развитието на „Везни“ до „Пламък“. Разбира се, това не е единственото обяснение. Той заживя с политическите събития. Септемврийското въстание даде окончателен тласък на това развитие. Очите му се отвориха пред жестоките престъпления над народа ни. Погромът не го хвърли в отчаяние, а го мобилизира, защото той бе Гео Милев. Незабравима ще остане неговата борба. Статиите му в „Пламък“ въодушевяваха всички, които бяха срещу Цанковата диктатура. Тези статии, както и цялото списание, бяха политически актуални, смели, гръзки, чакаха се с нетърпение от читателите.

В такава атмосфера Гео Милев написа своята поема „Септември“. В нея той вложи голямата си любов към въстаналия народ, възторга пред неговия подвиг, вярата си в бъдещата победа. В нея той даде израз на вихрения си темперамент. Бе написана свободно, в нея се говореше с прости, дори с нарочно търсени груби думи, понесена бе от такава ритмика, каквато нашата поезия не познаваше дотогава. „Септември“ представляваше новаторско произведение, в което пролича творческото и политическо безстрашие на нейния автор. Тя се разграбваше и стана крупно събитие, което разгразни властта. Привлякоха го като подсъдим в началото на 1925 година. Пред съда Гео Милев защити себе си и поемата така, както само той умееше, но го осъдиха.

Беше втората половина на април 1925 година. След атенцията в църквата „Св. Неделя“ нашата столица приличаше на обсадена от неприятел крепост. Не можеше да се влиза и излиза от София. Извършваха се масови арести, носеха се злобещи слухове за убийства. Десетина дни след атенцията, на другия ден след завръщането си в София (вестта за атенцията ме завари в Чирпан, гдето прекарвах великденската ваканция като студент), видях Гео Милев в Чипевата книжарница на бул. „Дондуков“. Изглеждаше смутен от кошмарните събития. Излязохме вън от книжарницата и дълго разговаряхе на тротоара. Той бе освежен за много неща, съобщил ми имената на загържани приятели. Негоумяваше, че още не е потърсен, чувствуваше се като че ли пренебрегнат. Пак приказвахме за литература, за последните произведения на наши познати писатели и поети. Верен на своите принципи, харесваше излязлата поема на Карадийчев „Мауна Лоа“, а мене съветваше да начупя стиховете на „Сватба“. Не чувствувах никаква нужда от такава операция, но той настояваше, искаше дори сам да извърши тая работа. Току-що бе излязъл преводът му на „Хамлет“,

написа един екземпляр и ми го подари. Това бе последната ни среща. След няколко дни ме арестуваха и в Дирекцията на полицията узнах, че той бил вече задържан. През лятото, след като ме освободиха, научих, че Гео Милев бил „изчезнал“.

Загина много млад, тъкмо когато бе намерил вярна посока на своята бурна литературна и обществена дейност. България загуби един от най-одарените, най-културните и най-неспокойните си поети, пред когото стоеше бъдещето. Но варварското престъпление не унищожи въздействието на поезията му. „Септември“ продължи да живее и се четеше от новите поколения. Тя стана една от най-ярките звезди в небето на българската литература и заедно с цялото дело на поета, обезсмърти името на незабравимия си създател.

Малко известен автопортрет на Гео Милев

Гео Милев
ИЗ ПОЕМАТА „СЕПТЕМВРИ“

Край гима на пожарите
се издига и бие ушите ти
вика на убитите,
рева
на мъченици безброй
върху клади горящи дърва:
– Кой? Излъга нашата вяра? –

Отговаряй!
Ти мълчиш?
Не знаеш?
– Ний знаем!
Ето виж:
с един скок
ний скачаме право в небето:

ДОЛУ БОГ!

– хвърляме бомба в сърцето ти,
превземаме с щурм небето:

ДОЛУ БОГ!

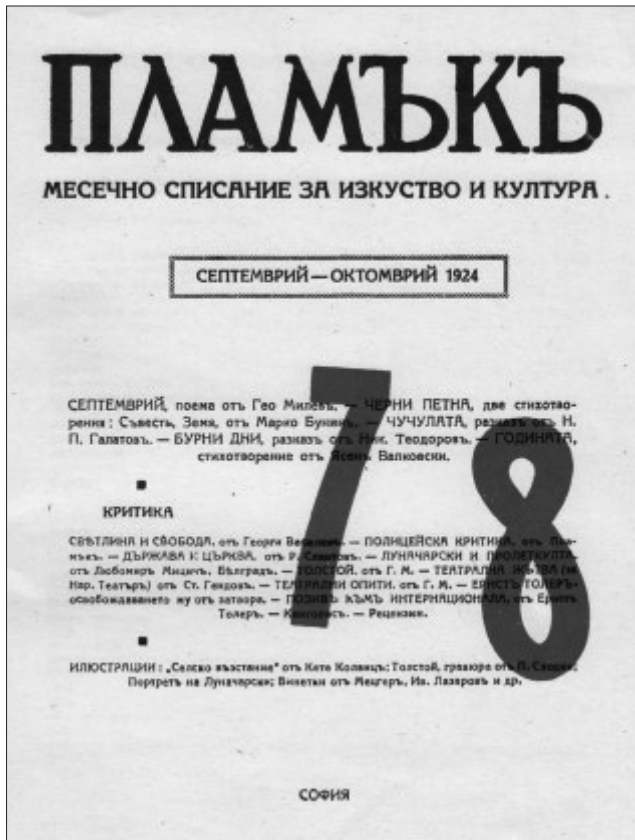
и от твоя престол
те запращаме мъртъв надолу
вдън вселенските бездни
беззвездни, железни –
ДОЛУ БОГ!

По небесните мостове
високи без край
с въжета и лостове
ще снемем блажения рай
долу
върху печалния

в кърви обляния
 земен шар.
 Всичко писано от философи, поети –
 ще се сбъдне!
 – Без бог! Без господар!

Септември ще бъде май.
 Човешкият живот ще бъде един безконечен
 възход

– нагоре! Нагоре!
 Земята ще бъде рай –
 ще бъде!

Бр. 7-8 на „Пламък“, където е публикувана поемата „Септември“

Гео Милев

ФРАГМЕНТЪТ

Фрагментът е рожба на новото време – новата литература, новото изкуство.

Античната литература познава фрагмента само като моралистичен афоризъм: Епиктет и груги.

Романтизмът притежава философско-критичния фрагмент на Нобалис и Фридрих Шлегел.

Съвременната епоха обаче познава фрагмента във всички изкуства: поезия, живопис, музика, театър.

Фрагментът е рожба на новото изкуство. Новото изкуство е фрагментарно. Непълно или: недопълнено с обяснителните подробности на непосредната логика.

Ницше: „Аз казвам и нямам време да доказвам.“ Причина на фрагмента. „Моя гордост е да казвам в десет изречения това, което всеки друг казва в една цяла книга – което всеки друг не казва в една цяла книга...“

Маларме: „За мене една поема е мистерия, на която читателят трябва да търси ключа.“ Първо. И второ: „Всъщност проза не съществува; съществува само азбука и после – стихове. Повече или по-малко стегнати, повече или по-малко разпространени.

Там, дето има усилие за **стил**, ще има стих.“

Стихът е фрагмент. Стилът довежда до фрагмент. Защото стилът е синтез. Синтез в мисълта и синтез в средствата. Съгъстяване.

За постигане на своята задача – художествения ефект – изкуството си служи с минимум от средства.

Минимум от средства: съгъстяване: фрагмент: стил.

Не само една откъслечна мисъл – афоризъм – е фрагмент. Днес цялото изкуство е фрагментарно. Стилът довежда до фрагмент.

Стил: синтез: фрагмент.

Изкуство: стил: фрагмент.

Стилът, доведен докрай, ражда фрагмент. Стилът създава художествения ефект.

Оттук: голямата сила на фрагмента, на фрагментарното изкуство. Фрагмент значи: да не кажеш всичко. Да не свържеш всички отделни части с логични мостчета.

Логиката е анализ.

Изкуството е синтез: фрагмент. Едно художествено произведение е построено не върху ясни логични елементи, а върху далечни психологически асоциации. Колкото асоциациите са по далечни, толкова изкуството

е по-фрагментарно. Повече разпокъсано – от логично гледище; повече съгъстено – от стилно гледище.

Психологическата основа на фрагмента е асоциацията. Асоциацията предполага голяма душевна чувствителност: интуиция. Слабата душевна чувствителност създава близки, осезаеми асоциации. Близките асоциации са логически продукт: илюзия, метафора. Слабата душевна чувствителност на художника създава изкуство от осезаеми, логични асоциативни елементи на **илюзията**: „реализъм“. Голямата душевна чувствителност на художника създава изкуство от далечни алогични – граничещи с абстракцията – асоциативни елементи: изкуство на **илюзията**: „символизъм“.

Символът е асоциация – образ, създаден чрез асоциация. Образът, създаден чрез логиката – **метафората**, – е винаги образ на непосредното осезание: адекват на действителността. Действителност: не изкуство. Логичният образ се постига винаги чрез непосреден анализ. Резултатът е: адекват на действителността; не изкуство.

Изкуството гури и изтръгва от нещата тяхната есенция; не нещата – а есенцията на нещата; не фактите – а смисъла на фактите: синтез.

Заключение: изкуството е **субективно**. В противоположност на логичната действителност – обекта – и нейния аналитичен адекват: обективния епос. Изкуството е субективно: **лирика**.

Епосът принадлежи на примитивните стари времена. Изкуството на старите времена е епос.

Епос: логика: анализ: обективност. Лирика: асоциация: синтез: субективност.

Лириката е изкуството на новото време. Новото време отрича обективното изкуство на старото време.

Хомер – Анти-Хомер.

Епическото изкуство действа с фактите, нещата – и трябва да ги свързва с логични връзки. Обективност, която довежда до подробност. **Пълна** картина.

Лиричното изкуство действа с илюзията на фактите – със символи, свързани помежду си чрез асоциацията. Изключена е всяка възможност за подобна картина. Фрагмент.

Днес поезията е лирика. Епично творчество в поезията е една невъзможност. Защото съвременната психея не притежава епичната обективност на примитивните хомерически времена. (Една забележка: Пенчо-Славейковата „Кървава песен“ е абсурден анахронизъм.) Съвременната психея възприема всичко в света като субективна илюзия – асоциация; синтез; фрагмент.

Колкото гушата става по-чувствителна, по-въприемчива, по-изтънена, по-способна да свързва нещата чрез асоциации, чрез илюзия на техния смисъл – чрез **интуиция**, – толкова по-фрагментарно ще бъде изкуството.

Една разгадка: съвременната поезия – съвременното изкуство въобще – изглежда тъмно, неясно, защото е фрагментарно съчетание на далечни асоциации, съчетани въз основа на интуицията. Съвременното изкуство

е тъмно за тъмните души – за душите, лишени от интуиция; за душите, които могат да възприемат само фактите – веществото на фактите, но не и смисъла на фактите.

А изкуството гири и изтръзва от фактите – от нещата – техния смисъл и превръща фактите и нещата – чрез интуиция – в символи. Изкуството – било то „символизъм“ (в поезията) или „експресионизъм“ (в живописа) – действа с нещата като с интуитивни символи; символи, които възплъщават смисъла, есенцията на нещата. Затова изкуството не може да бъде никога „реализъм“ – т.е. ясно, обективно, логично съчетание на самите неща. То е субективно съчетание на символи. Затова е „неясно“ – „тъмно“ – и фрагментарно.

Само във **фрагмента** може да бъде вложен, синтезиран – смисълът на нещата. Заг многообразието и голямото число на нещата се крие техният смисъл; заг подробността; заг максимума от вещество, форми и факти. Изкуството трябва да намали този максимум, да премахне подробности – и разкрие смисъла (платоническата идея), скрит заг максимума от неща, и факти. Това значи: да намали числото на нещата и фактите, с които ще действуват – да превърне реалните елементи в символи.

Минимум от средства: фрагмент.

Историята на съвременното изкуство – лирика, живопис (музиката е сама по себе си фрагмент!) – има пред себе си само фрагменти. Една лирическа поема е създадена от отделни – независими помежду си – образи, които асоциацията свързва в едно цяло – една идея; целта тук не са образите, а **идеята** – образите са само символи на идеята. Абсурдно е да се пита „какво се разправя“ в една лирическа поема. Нищо не се разправя, нищо не се описва, никакви образи не се рисуват – образите са само символи и възплъщават идеята. Също и в живописа: днес една картина не „представява“ нищо – никакво дърво, нито кон, нито човек, нито къща – никакво действие между това дърво, този кон, този човек или тази къща; едно дърво, един кон, един човек, една къща и пр., нарисувани в една картина, са само образи, символи, които възплъщават идеята. Затова една картина на някой съвременен художник изглежда тъй фрагментарна, съчетание на отделни фрагменти – отделни образи, които асоциацията – чрез силата на интуицията – свързва в идея. Също и в онова изкуство, което слива в себе си поезията и живописа – словесния и пластичния образ: театъра. В драмите на Стриндберга („Мъртвешки танц“, „Соната на призраците“, „Сънна мистерия“, „Към Дамаск“, „Коронна невеста“ и пр.) и Морис Метерлинк всеки словесен или пластичен образ не е самоцел, а символ, който възплъщава идеята.

ВЪЗВАНИЕ КЪМ БЪЛГАРСКИЯ ПИСАТЕЛ

Писателю, колега – който и да си ти, дето и да си ти под зенита на нашето небесно полушарие, – чуй!

Ти възпяваш – от много години вече – всичко онова, що е красота за тебе: и пролетта, и есента, и любовта, и възлюблената печал, и луната, и звездите, и цветята, и слабеите... Ти пишеш гъвкави стихове, тънки,

гладки, кристални със звънки рими и плавни стъпки – стихове, напълнени с изискани образи: прелестните очи на много жени, луната, огряла наг спящото езеро, слънцето, захождащо зад галечни лесове, самотна палма и птици във въздуха, самотния гроб на кръстопът посред полето и много други работи, които не си никога видял. О, да, твоите стихове са изящни, звучни, блестящи, знам: ти си жрец на Красотата.

Но Пилат пита жестоко: „**Що е Красота?**“ Ти обаче, жрецът на красотата, не отговаряш. Защо не знаеш какво да отговориш? Не – защото **Пилат** не съществува за тебе.

А Пилат е **Животът**.

Но ти не си се никога замислял: каква цена имат твоите стихове за живота? Зная твоето безпощадно възражение: изкуството не служи на живота! Съвършено вярно. Обаче има два вида живот: ежедневният живот на ежедневната борба за съществуване, живота на **егоистичния човек** – и висшият, вечният живот на духа, живота на **алтруистичното човечество**. А и двата са свързани едн с друг.

Писателю.

Ти се отказваш да служиш на ежедневния живот, на суетния шум на делничния ден. Ти търсиш празник. Изкуството, красотата е за тебе празник. Но този **егоистичен** твой **празник** – **твой** празник – какво общо има той с алтруистичния живот на човечеството? С Живота, писан с главна буква? Защото: това, което ти наричаш твое творчество, твоя поезия – то е само частен твой дневник, дневника на ежедневния, егоистичния твой живот. Дневник в стихове или дневник в разкази. И тия стихове, и тия разкази – ти ги съчиняваш само за свое собствено удоволствие. И затова те не трогват никого освен тебе и твоите приятели. И затова твоята литература, нашата, българска литература не играе никаква роля в българския живот.

Защото Животът е проблема.

– А проблема няма в твоите изящни, гладки, звънки стихове.

Защото ти си чужд на тоя Живот.

– А животът, който живееш ти, интересува само тебе; и стиховете, които пишеш ти, интересуват само тебе. Затова и те не ще живеят повече от тебе.

Животът е копнеж. Човечеството, човешкият дух живее от своя копнеж. Вечният копнеж, който ражда творчеството, който ражда живота.

– А твоето творчество, а твоят живот, писателю, е не копнеж, а мечтателство.

Копнежът ражда творчество. Творчеството е борба. Борба със себе си. Бунт. Бунт против себе си.

– А твоето творчество, писателю, е не борба – а леност в самотоволния ъгъл на твоето мъничко Себе си; не бунт – а подло, безсилно гезертърство от всичко; и от живота, и от света. Дори от себе си. Дори от Красотата. Дори от Изкуството.

Затова твоето творчество не е изкуство. И ти – **не съществуваеш!** Не съществуваеш за изкуството. Защото не съществуваеш за себе си; не съществуви за живота; не съществуваеш за човечеството.

Ти не си!

Що! Музите, Аполон, Парнас? – Парнас е прах, а музите и Аполон са отгавна забравена лъжа. Ти мислиш себе си за богопомазан избраник? За изключителна личност? Отвори си очите: твоео избраничество, твоята изключителност не иде от никакъв бог. Тя иде от тебе, само от тебе.

Тебе! Но де е твоео **мебе**? Дали в повседневните конвезации в приятелски кръг – на улицата или в кафенето, – гето пълниш богоизбраните си уста с простосмъртната нелепост на роклички, краченца и деколтета? Или в бохемското подражателство на Едгар По и Бодлера? Или в самотните часове на леност, когато ядеш хартия и пиеш мастило? – Дори без богата колекция образци за плагициране (понеже чуждите езици са чужди за тебе). Това е твоят живот и от него ти изстискваш своята поезия.

А това значи: **човекът преди всичко!** Защото има нещо по-голямо от твоео писателско общество – обществото отвън; има нещо по-голямо от обществото – народа; има нещо по-голямо от народа – обществото на народите; има нещо по-голямо от обществото на народите – човечеството.

А основен елемент на човечеството е Човекът. Човекът преди всичко! Оттук **етическото** обуславяне на човека; което значи: едно върховно задължение на човека към човечеството. Едно върховно и единствено задължение (защото етиката не е законник на преходните добродетели, на това или оново общество, етика не значи „морал“). Едно върховно и единствено задължение на човека – преди всичко: на човека творец; то обуславя всички функции на човека – включително и неговите **естетически** копнежи. Защото то – етическото задължение на човека към човечеството – ражда всеки копнеж; копнежа към възкачване, копнежа към светлите ясли на Духа. Духът е човечеството. Духът е **човекът**.

Духът: етическият закон на човека.

Духът: етическата нужда на изкуството.

Духът: Върховният Дух, Светият Дух, който създава нуждата от Красота. Който създава нуждата от изкуство.

Писателю, Духът – заветният Ханаан на всеки човешки копнеж – е по-голям закон за тебе от догмите на твоята шаблонна красота.

Писателю, чуй: Духът заповядва: **Човекът преди всичко!** Не „добрият“ човек, въоръжен с всички известни гнес добродетели; но **Човекът!** За духа няма добродетел – Духът е отвъд добро и зло Духът е само **интензивност**.

Човекът Преди Всичко значи: Бъди цял!

Зная, писателю: ти си готов да се съгласиш веднага с всичко, що казах – и там е твоята гибел.

Андрей Аврамов, режисьор
ГЕО МИЛЕВ И СТРИНДБЕРГ –
„МЪРТВЕШКИ ТАНЦ“

Интересът на Гео Милев към творчеството на Стриндберг започва още през студентските му години в Лайпциг (1913), но по-късно, по време на лечението му в Берлин (1918 – 1919), това вече е конкретен, бих казал, професионален интерес – Гео Милев гледа на драматургията на шведския писател и като материал за своето режисьорско творчество. Сигурно е, че по време на престоя си в Берлин Гео Милев е видял осъществени на сцена някои пиеси на Стриндберг. Забръцайки се в България, той заявява намерението си да издаде в издателство „Везни“ избрани произведения на Стриндберг, но от десетте планирани заглавия излизат само две: „Опиенение“ и „Мъртвешки танц“.

Вероятно госта по-подробно ще се говори за театърът на Стриндберг у нас в следващите дни на симпозиума, но няма как да се прескочи първата постановка, осъществена по пиеса на Стриндберг. А именно: „Мъртвешки танц“ на сцената на Народния театър с режисьор Гео Милев. Лично аз съм запознат с този забележителен театрален факт главно от изследванията и разработките на Надежда Тихова, Йосиф Конфорти, Здравко Петров, Невена Инджева и от книгите на Боян Дановски, Любомир Тенев и други авторитети и не съм аз, който би добавил нещо ново. Затова ще говоря от своя, режисьорска гледна точка.

Разбира се, Гео Милев е преди всичко поет, човек на свободния дух, свободен творец. За него сякаш е противоположно обвързването с каквато и да е институция, още по-малко казионна. Но знаменателно е, че единственото му заявление за постъпване на щатна длъжност е именно молбата да заеме мястото на главен режисьор в Народния театър. Ако съдбата би му позволила да се развие като режисьор, което очевидно е било негово неустово желание, вероятно неговите идеи, по думите на проф. Боян Дановски, биха се избистрили, биха стигнали до единна „геовска театрална концепция“.

Фактът, че за своя режисьорски дебют Г. Милев избира пиеса на Стриндберг е показателен за намеренията на дебютанта да отвори сивата на българския театър за един нов, модерен и непознат начин на сценична интерпретация. Както се вижда по-късно, едно такова дръзко начинание среща както своите поддръжници, така и своите отрицатели в тогавашната театрална общественост.

Очевидно, светът на Стриндберг е намерил адекватен отклик в мнoгoгoлeдa и естетическите пристрастия на Гео Милев. На Гео Милев

– бунтаря, импонират героите на Стриндберг, пълни с противоречия, разкъсвани от разрушителни пориви, изправени пред осъзнаване на духовната пустота, борещи се помежду си и вътре в себе си. Гео Милев залага на драматургията на Стриндберг в стремежа си да приобщи българския театър към модерното европейско изкуство. Тази драматургия сама по себе си вече изисква нови подходи, нови средства, нови форми. Основното, което съюзява Гео Милев с шведския драматург, е, че пиесите му са гневната критика на времето. В преговора към трагикомедията „Опиянение“ Гео Милев пише: „С една яростна критика... мисълта на Стриндберг разтроши в своя път всички човешки кумири, лъжи и догми, наречени истини – и достижна до една последна, безучастна и безповратна омраза.“ Режисьорският план, който Гео Милев излага пред артистичния комитет на Народния театър през август 1919 год. е оценен като „крайно новаторски“ и в известна степен „неотговарящ на досегашното развитие на нашия театър“. Но планът е признат за „сериозен труд“ и „достоеен кредит“, за да му бъде поверена постановка за режисьорски дебют с „артистични сили“ на театъра, между които – Кръстю Сарафов, Агриана Бугевска и Коста Стоянов.

Въпреки че в афиша на театъра като преводач на текста стои името на г-р Малеев, Гео Милев прави свой собствен превод и на запазените режисьорски екземпляри има поправки с неговия почерк, които очевидно са останали в сценичния вариант.

След премиерата на „Мъртвешки танц“ (11.1.1920 г.), критиката е силно раздвоена и то не само по отношение на постановката, а и по отношение на пиесата. За Иван Вазов, например, „Мъртвешки танц“ е „символистическа дивотия, която не се разбира от зрителя“ и „нам не трябва“. Той не възприема „тези нелепи творения, родени от болнави въображения.“ „Кому са нужни те?... Какво възпитателно, облагородяващо влияние могат да упражнят те в сърцето и душата на българина?“. Константин Сагаев смята, че тази пиеса изобщо не е за нашия театър, друг я определя като „мъчителна психодрама“, но за Гео Милев тя е трагикомедия. Няколко месеца след премиерата по друг повод, той пише: „Посред кървавата арена на света ние – неволно гладиатори – даваме представление. За кого? Може би за себе си... Изправен високо над нас, стои посред арената на света страшният цирков майстор Живот и плющи със своя бич над главите ни... И ний играем, командвани от неговата жестокост. Даваме представление. В което ний сме гладиатори и зрители. И нашият смях се смесва с нашите сълзи. Трагикомедия!“

Но редица други критици като Николай Райнов и Людмил Стоянов, както и в спомените на съвременници като Дечко Узунов, Георги Стаматов, Александър Миленков се оценява високо появата на Стриндберг на наша сцена, а също и новаторският подход на Гео Милев като режисьор. Н. Райнов специално акцентира на приноса на Гео Милев – режисьора за обогатяване на художествената практика на българския театър. Съчетаването на емоционалната стихия, характерна за тогавашната актьорска школа с прецизната разработка „едва ли не с камертон“, на интонацията, на паузите, мерени с часовник и на движенията с нужния ритъм, наложени

от Гео Милев, дават резултат. По думите на Агриана Бугевска Гео Милев ръководи репетициите като „вещ диригент с истински темперамент, защото знае какво иска и как да го постигне“.

Лично аз, като режисьор не мога да погмина едно съвпадение, което очевидно е от голямо значение за целия български театър. Пиесата на Стриндберг, заедно с идейните и смислови пластове на текста, се оказва и точната провокация за доказване на назрялата необходимост от професионална режисура в нашия театър. До този момент с тази дейност се занимават т.нар. артист-режисьори. А творбата на Стриндберг е тъкмо онази художествена материя, която предявява изисквания за прецизен анализ, стройна концепция и качества за практическо пълноценно материализиране на замисъла. От сведенията, стигнали до нас, става ясно че Гео Милев в голяма степен се оказва точният човек на точното място и в точното време. А „Мъртвешки танц“ – точната пиеса.

Впечатляващи са непознатите готовогава постановъчни прийоми, използвани от дебютанта: „ролята на паузата, графичният мизансцен, стилизираното физическо поведение, осветлението като художествен компонент (тук за пръв път се монтират и използват т.нар. прожектори – „следачи“ и се премахва плоското бяло осветление на рампата), интонационното – почти музикално разработване на актьорския глас (в режисьорската книга съществуват дори петолиния с нотирана интонация на речта), темпо-ритмичната структура на действието и други детайли, до най-гребните в декора, реквизита и музикалното оформление.

Днес от дистанцията на времето появата на „Мъртвешки танц“ на сцената на Народния театър наистина е събитие от огромно значение. Събитие, в което личността на Гео Милев, този „европеизатор“ на българската култура, играе първостепенна роля.

И накрая ще си позволя да цитирам част от есето на колежата Красимир Спасов, написано по повод 100 годишнината на Гео Милев пред 4 години.

„Само две са запазените сгради в София, които все още помнят допира от непосредственото присъствие на Гео Милев. И двете са, образно казано, сцени. Дирекцията на Обществена безопасност, на чиято сцена ще се разиграе последният му ген в мрачната трагедия на насието през май 1925 г. И другата сграда, другата сцена е тази на Народния театър... Най-голямото ми удивление от срещата с Гео Милев е горчивото прозрение, че след толкова десетилетия копнежите му за съвременен театър продължават да са копнежи на днешния ген.

Е, той може спокойно да се яви тук с пиеса на Стриндберг в ръка и уверено да каже: „Хайде да започваме!“

Бисер Тошев
Разкази

ЗАВРЪЩАНЕ В ДОМА НА ДЕБЕЛЯНОВ

Когато се случи да съм в Копривщица, винаги се отбивам в дома на Димчо Дебелянов. Мога да прекарвам с часове там и заедно с майка му да го чакам да се върне. Винаги си говоря с нея. Поздравявам я. Неловко се опитвам да я утешавам. Тя все така не ми отговаря. Само веднъж нещо странно ме споходи.

Беше петък вечер. Хората се прибираха в родното си място от градовете. Градчето се оживяваше, гъмжеше от туристи. В къщата на Дебелянов в края на гения бе пусто. Нямаше жива душа. А аз обожавам тези моменти. Бях седнал с гръб на тревата на няколко метра пред паметника на майка му. Мислех си за съдбата на поета. Какво би се случило, ако...

Представях си го как най-сетне се прибира... Цитирах си с насълзени очи: „Да се завърнеш в бащината къща, когато вечерта смирено гасне...“ В този миг зад себе си гочух едва головим, почти шептящ женски глас да казва: Сине, идваш ли си вече? Чакам те...

Онемях. Обляха ме топли вълни. Устата ми пресъхна. Обърнах се. Заг мен нямаше никой. Само майката на поета си стоеше все така вкаменена, безжизнена и чакаща. Стори ми се, че този път ме гледа по-особено... Исках да побягна с всички сили. Но не можех да помръгна от мястото си. Дишах тихо... Стори ми се, че това продължи цяла вечност. Изведнъж на входа в зрача се появи едър младеж в балтон, с набола брада и с осанката на поета. В ръката си носеше куфар. Личеше си, че идва от дълъг път. С очите си търсеше някого из двора. Сега вече сърцето ми запрепуска и ударите му ехтяха над цяла Копривщица. Стори ми се сякаш, че сънувам... Младежът се насочи с бързи стъпки към паметника. Хвърли пред мен куфара. Едрото му тяло и балтонът закриваха гледката, но много ясно видях, как се прегърнаха силно с жената като след дълга раздяла. Виждах нежните ѝ пръсти в прегръдка на гърба му. После тя го погали по косата и го целуна...

Едва когато се отместих встрани, разпознах уредничката на музея. Беше посрещнала сина си.

НЕРОДЕНИ

Лудите винаги са ми гонявали. Има нещо магично в тяхната различност. В своите особни състояния и видения понякога се докосват до божественото по някакъв свой незабравим начин. Винаги ми е било интересно да ги наблюдавам. И винаги съм се разбирал с тях. Защото Някак неразбираемо ме приемат за свой и ме разпознават в тълпата...

Навремето, преди да закрият ломската лудница, често бягах тайно от вкъщи като малък и хващах автобуса за Спихатрата. Така местните наричаха тогава психиатрията – солидна сграда, бивш затвор от турско време, чийто масивни стени бяха пропити със спомени, прекършени съдби и страдания, а из двора ѝ блуждаеха силуетите на безброй мъченици. Обичах с часове да зяпам обитателите. А в съботни и празнични дни, когато ги пускаха из града, ми бяха по-интересни от всички останали. Сред тях имаше всякакви хора с всевъзможни, чудати истории. Една от най-интересните и незабравими срещи ми бе с бивша учителка, която продължаваше да преподава въобразяемо на своите невидими класове.

Как и защо бе попаднала в лудницата никоой не знаеше. Из града се носеше мъгла, че някога била учителка, която превъртяла заради нежелан аборт. Като ученичка имала връзка с женен мъж, но не знаела, че е семеен. Късно махнала плода, а после, когато се оженила, няколко пъти пометнала. Мъжът ѝ я изоставил и тя превъртяла. Винаги беше спретнатата и подгържана. Истинските ѝ години никоой не знаеше. Времето някак бе оставило моминското изражение на лицето ѝ и само дълбоката, дългогодишна тъга в очите и побелелите ѝ коси издаваха, че не е първа младост. Често променяше състоянията си – можеше да бъде забелязана на главната улица да брои въобразяеми минавачи, да ръкомаха Бог знае на кого или да организира движение на тълпи от невидими хора като истински регулировчик. Веднъж бързаше устремено нанякъде, друг път седеше свита и трепереца на някоя пейка. Най-често можеше да бъде видяна на постамент на паметника на сред площада да преподава на своите ученици. Понякога правеше това с въобразяем мегафон в ръка. Опитваше се да крещи по него с всички сили, като че ли искаше да я чуят в цялата страна. После спираше, посочваше някого от тълпата с пръст, изслушваше го, изговаряше казаното от него и го подлагаше на обсъждане с другите. След това поставяше оценки в един истински дневник и даваше домашни по странни теми от миналата и новата ни история, които ги нямаше в учебниците.

Хората отблягаха бившата учителка, но аз се спирах при нея, защото разбирах, че ѝ липсва работата ѝ, но не знаех нищо за класа ѝ. Един ден я срещнах в парка край кея преди залез. Бе по-тъжна и грохнала отвсякога. Попита ме как съм. Плаках се, че съм уморен. Тя ми се изсмя злобещо, а дългият ѝ кикот се чу чак във Влашко. После изведнъж стана сериозна. Даде ми знак да я приближа. Оглежда се и тихо прошепна. – А мен лесно ли ми е? За шест милиона деца се грижа. Шест милиона! Виж ги колко са много! Огромна армия! Ти сигурно ги виждаш докрая на главната улица, но те изпъхват цялата страна. Денонощно търсят родителите си. И аз непрестанно ги лъжа, че ще ги върна в домовете им. Понякога са толкова нетърпеливи. И като започнат да плачат... Не издържам да слушам плача им – рече и се хвърли в ридания на врата ми. После отстъпи рязко назад и зарови трескаво в джобовете си. Извади оттам изрезка от вестник, разгъна я внимателно и я пъкна под носа ми. В нея пишеше, че за последните седемдесет години в България са извършени повече от шест милиона аборта! Шест милиона, чуваш ли, шест милиона, – не спираше да повтаря...

Изтръгнах! Спомних си, че и аз трябваше да имам поне още две деца. Сетих се за аборта на моята приятелка от студентските години. После още един... и с жена ми... все няхахме възможност за второ дете... апартамента, ремонта, образованието, вноската, колата... детето... по-нататък... догодина, криза е... Вечните кризи. Поколението ми преживя толкова кризи. А кризите родиха безродие. Дариха ни със самота и тишина. Изядоха онези деца, които мечтаехме и няхахме, а трябваше да имаме. Онези, чиято поява все отлагахме. И все не можехме да си ги позволим...

Често съм си представял какви ли биха били неродените ми деца сега? Как ли биха изглеждали? Момчето задължително щеше да е русо, момичето с буйни къдрички... Колко и какви ли радости бихме имали... Може би щяха вече да са ме дарили и с внуци... Олюлях се. Наоколо притъмня. Замириса на влага, кал и гнило. Дунав се размъти. Коритото му се препълни с попови лъжички, които като милиарди сперматозоици се блъскаха отчаяно на повърхността... Шест милиона, чуваш ли, шест милиона...

Бях навел глава докато я слушах и размишлявах. Когато вдигнах очи улиците бяха пълни с деца. С безброй деца, които търсеха своите родителки. Гледаха толкова отчаяно и тъжно. Неродените деца на България...

Изведнъж две гечица се отделиха от тълпата и хукнаха с отворени обятия към мен. Момченцето беше русо, момиченцето с буйни къдрици. След тях пъплека засмени няколко внуци...

**Творчески екип на списание „Пламяк“ – 1990–2005.
Отдясно-наляво: Георги Константинов,
Елка Шен (счетоводител), Димитър Танев (зам. главен
редактор), Петър Рашков (художник)**

Банко П. Банков *Новели*

НЕДОЧАКАНА ДУМА

Перачката баба Нена идваше веднъж седмично, във вторник. Зимно време генувахме в кухнята. Откъм нашарения с ледени цветя прозорец сутрин подвяваше студ, гъхът ни се пресичаше на прозирна пара. Двете с майка изнасяха от мазето бакърено корито, нагласяха го на два стола до мозаечния умивалник. Върху голямото търкало на печката забираше вода в калайдисан медник, захабени вълнени постилки и белъо бяха натрупани в ракитов панер, налютяваше на непрани грехи и домашен сапун. Боб с кисело зеле къкреше в емайлирана тенджерка, варивото съскаше и надигаше олющения ѝ капак. Беше купонно време, постно се ядеше по цяла седмица, че и две.

Учехме следобедна смяна, пишех домашни на края на кухненската маса. Мушамата на розички мокрееше от зелева армия, по гланта ми лепнеха обелки от лук, парата от забиращата вода ми потеше очилата. В онези снеговити зими печка се палеше в единствена стая. При всяко отваряне на външната врата през прага се посипваше смръзлек, съседки се отбиваха за услуга, сядаха на размумка нечакани посетители.

Баба Нена ще да е била петдесетгодишна и кусур, в детството ми жени-вдовици с пораснали деца ги знаехме за баби. С бяла коса, тук-там нажълтяваща от ланско боядисване, забучена на тила с рогов гребен, с подфундено от студа чистовато лице, като да е по-млада. Ръкавите на преправената ѝ рокля и навлечената отгоре домашна жилетка запретваше до над лактите. Сапунисваше прането с яки ръце, търкаше лекъосани долни грехи на дъска, плакнеше, изтискваше вълнени чаршафи и споделяше с майка какво е станало от предишния вторник насам във Вароша.

Баба Нена беше коренячка-гражданка, родена, живяла и побеляла във вехтия квартал отвъд реката. В бедна, според погледа ми на дете от замогнало се семейство, паянтова къща под плочен покрив; две стаи, кухне и пруст, стъпили върху каменен зиг, край калдъръмен сокак. Бяха ме пратили наскоро у перачката, да ѝ занеса пипка и половинка варено пиле, ръсено с червен пипер за почерпка, майчиният ми имен ден се водеше на Рождество.

Случи се баба Нена да е на църква, та почерпката пое от прага на кухнята гъщеря ѝ Цанка. Не ме покани да вляза, отвътре ми се чу мъжки глас и ме лъхна люто на цигара.

В ден за пране Цанка се отбиваше да съпроводи перачката на прибиране във Вароша. Улучваше обедно време, та майка ми сипваше от боба със

зеле и на нея, вадеше сурова туршия и кръвтина от качето със сланина. Сварената, насолваща кръвтина погбляжваше лакомо обяда. Времето беше военно, прехраната – оскъдна, през два градски двора в третия квичеше прасе, подгичваха овце или подмяташе виме коза.

Цанка беше мома, ама изглеждаше като семейна, с птиче лице, остър нос и тънки устни, не като майка си. Говореше предвзето и се обличаше в черни грехи, приличаха на жалейни. Зимна греха тогава се носеше, докато слънце я свали от гърба ти, лятна, докато стуг те сети да навлечеш по-дебела отгоре ѝ.

Втория път ходих да викам баба Нена извънредно в топъл майски петък, бе се събрало пране насред седмица, бяха ни гостували за три-четири дни тачени софийски роднини. Познанство със софиянци будеше любопитство и додаваше уважение в очите на съседите. Случих баба Нена у дома си, почерпи ме с едри червени джанки, напълни ми от тях бакалски плик за вкъщи.

На връщане по крайречната улица съзрях варошенски връстници да се къпят във вира под „Триъгълника“, плоска скала насред реката. Момчетиите огласяха Осъма с викове, гъхаше на бърза, хладноозелена вода. Набъбналата река подмамваше, съблякох се набързо, прегазих, накуцвайки, боцкация чакъл и се шопнах по голни гащи в бързея. Как завличаше само блъскащото течение! На излизане подскачах да изсъхна, изстисках колкото можах черните си гащета, но го вкъщи ми мокрееше и по краката ми пълзяха вадички, като да съм се изпуснал. У дома не ме усетиха.

.....

Та да разкажа за Цанка. Може да е наумявала как покрай майка ѝ ще оставяме и нея на обяд, но се хранеше скопосно, не се лакомеше за парче кръвтина като мен. Откъдето да почне разговор, щерката го докарваше да се оплаче заради някакъв Христо. Квартурант у баба Нена, приходец от Драгана. Доста време се чудех, Драгана не било жена, а село накрай околията.

Квартурантът работел в железарницата на Галеците, на Говежди пазар; учел майсторлък за водопровод и каналджийство. Край Говежди пазар се редяха дюкян до дюкян и всякакви работилници. Хем си четях урока, пък слушах защо бабината Ненина щерка се жалва от човек, дето се казва Христо. Разговарящите не ми обръщаха внимание, но седнехме ли край масата, майка ми шътваше да не посягам през всяка ханка към талара с розовееца кръвтина.

От повтарящи се Цанкини оплаквания, съчувствени въпроси, които задаваше майка и назигателни предупреждения на баба Нена, си представях чиракуващия за каналджия слаб, носест, със стиснати устни, с шарена риза и щръкнали уши. Какво му е харесала толкова Цанка?

От година живеел у баба Нена, наем плащал колкото да не е без хич. Сварел ли ги вечер на трапезата, канели го да сподели с тях каквото Бог дал. Вярно, не сядал, без да принесе едно-друго, ама ергенска му работа; парче пастърма, осъмска мряна, свинско шкембе. Игу го остързвай и вари половин ден. Че ще ти умирише къщата – отделно.

Баба Нена снишаваше глас, сякаш съобщаваше нещо несъвсем за прег хора; от половин година живеел с Цанка. Аз пък живеел в една стая с поголемия ми брат и малката ми сестра, какво толкоз? Подозирах, имаше нещо нередно в Цанкиното живеене с носестия ерген, щом се полагало да я вземе; днес, утре, едни обещания. Как така, Цанка чакала да я изведе прег хора, да покаже, че е поел ангажимент! Калфата-водопроводчик увъртал, прибирал се късно, неделно време вместо да се разходят с Цанка по Баш бунар, ходел уж да доработва на Галеците.

Докато на Петровден баба Нена и Цанка отишли на сбор в Узърчин, останали да преспят у братовчеди и като се върнали, какво да видят, квартирантът се изнесъл! Цанка ходила да го търси в работилницата, да се обяснят, молила го да се прибере. Криел се от нея, как ще се крие, за хората от Вароша са били като женени! Оплакала се на стопанина – стария Галек, плакала. Галека ги събрал, да чуе от двамата, кой какво твърди, шътнал на граганчанина, ако е гал гума, да я спази. Той се гърпал, гума за женене не бил гавал, за квартирата си е плащал. Пък ако се случи да спогели трапеза, не е сядал с празни ръце. Годеж се случва да се развали, че ще го гонят за недадена гума.

Цанка хълцаше над негодяената чиния боб, мешан с кисело зеле, бършеше нос с тънка кърпичка, а баба Нена се примолн на майка.

– Госпожо Радке, да се видиш с Христо и да му говориш. Ще се затрие детето ми заради пустия граганчанин. Тя ме плаши, че ако не я вземе, ще си сложи край на живота.

– Цанке, не е редно с такива приказки да тормозиш родител! – укори я майка.

Остроносата баба Ненина гъщеря се задави от плач, захлупи лице върху масата, слабватите ѝ рамене потръпваха.

– Ма недей така, ще уплашиш детето, стига, стига! – вдигна глас перачката, отнасяше се за мен.

Рядко се случваше голям човек да плаче, с плачене си помагахме ние, децата. Чудех се на Цанкиния ум, заради какво толкоз плашеше да се затрие? Заради някакъв пришелец от село, който чиракува да печели от поправка на чешми и канал. На канала му викахме гириз, запушеше ли се гирият под кухненската чешма, баща ми запретваше ръкави. Ръчкаше в канала с тел, вадеше лигава, осапунена мазнотия и упрекваше майка, че хвърля отпадъци в чешмяното корито.

Жените се чиглаеха докато се подрегят с мъже, че после се оплакваха от тях, какво им били обещали и какво не направили. Обещанието пари не струва. Зимно време момчуляците от махалата се пързалияха с кънки върху замръзналия вир над воденичния бент. Откога молех да ми купят кънки, като на брат ми; срещу всяка Коледа ми обещаваха и си оставах с обещаното. Пораснех ли мъж, щях да пестя да обещавам, пък на жени – съвсем.

.....

В махалата майка я знаеха за състрагателен човек. Съседки и подалечни я търсеха за съвет, за услуги, че и за малки заеми. Баща ми мърмореше, домът ни заприличал на Аврамов дом. Този Аврам пък кой беше?

Та седмица след Великден майка се нагласи за излизане. Цветовете на сливата доокапваха в двора, козунакът, колкото останал, беше изсъхнал, пресядаше, последното червено яйце го затикнаха под кандилото. Майка навъ косата си на руло около подпльнка, имаше гъста кестенява коса, забърса с пудра бенка на шията си, облече роклята си за празник от емприме. „Емприме“ на езика на големите трябва да значеше „шарено“.

Отишла да търси Цанкиния Христо с щръкналите уши, увещаваха го, не бива да наскърбява почтена госпожица. Щом е отвлел каквото се отвзема от мома, длъжен е да я забведе под венчило.

В поредния вторник захабените грехи останаха задълго накуснати в бакъреното корито, покачено на два стола, водата в медника на печката стинеше. Баба Нена и Цанка разпитваха пак и пак майка, какво казала тя, какво отвърнал отметналият се от гума водопроводчик.

Майка наля на разтревожената перачка и гъщеря ѝ от лепкава вишновка в чашки на столчета, като сребърни отвън и златеещи отвътре. Тайно бях облизвал вишновка, захаросана на лютивата коричка и стекла се по гърлото на шишето. Майка го гържеше в шкафа с буркани със сладко от кайсии и орехчета, знаех къде крие ключа.

Баба Нена отново се закле, кириашът е подлъгал гъщеря ѝ с обещания, а сега я срами пред хората.

– Цанке, да си му отстъпила отнапред за нещо? – погнута майка.

– За какво, кръст Божи – тънкоустата церка се прекръсти сепнато, замълча гузно.

Майка ме изгледа, сякаш им преча на приказката, нареди ми:

– Ти върви да учиш в другата стая.

Нали, та да не слушам какво ще говорят. Друг път майка настоява да уча в кухнята, да не разхвърлям подредената стая. Събрах си троснато учебниците и тетрадката с наполовина написано домашно за братята Кирил и Методий. Хлопнах междинната врата, от хлопването тя остана притворена. Ще ме пращат с поръчки у бабини Ненини, пък не бива да слушам защо Цанка се затрива заради мъж с щръкнали уши и защо той не я иска.

Зад вратата гласовете се чуваха приглушени, губеха се думи. Драганчанина повторил пред майка, плащал си е редовно наема, за какво друго да му претендират? Баба Нена възразяваше, как така, едно гето го перяхме и хранехме, но нали живя с Цанка?.

Перачката все натякваше за това бъдещо подозрителност живеене. Вече бях наясно, в живеене на водопроводчик с мома за женене, има срамност за криене. Оставащи в училище тайно подиграваха прилежни ученици като мен, в клозетите се озъртаха и подвикваха: „Космясва ли ви, сиренясва ли ви?“ Вадеха си онази работа щръкнала и ни подканяха да си ги сравним.

Майка каза строго, като да винеше Цанка.

– Христо твърди, разделили сте се, защото не си схождате.

Последва кратко мълчане, Цанка се заоправдава.

– Ми като ме караше да му го... (тук се обади кукувичето от къщичката-часовник и не се чу какво)...

Майка настоя:

– И си било ползвана вече...

Баба Нена не се сдържа:

– Грях му на душата да претендира, той гето...

Чух да се отмества стол, успях бързешком да се гръпна от вратата, седнах на дивана, с разтворен наслука учебник. Врата се отвори, майка ме огледа погодрително, не изпускате гръжката, прихлонна плътно вратата.

.....

В предишното време баща ми беше частник, разтоварваше тализи с бурета сливов пулп, стругувани гървени столове, бали с кожи на балканджии-троянчани, складираше ги в паянтови бараки край гаровата рампа. Търсеше празни вагони, камареше стоката и я отпращаше към клиенти на балканджиите, чак до новите земи. Предупреждаваше балканджиите, търговията с Македония и Беломорието е несигурна.

Две-три години след девети, като се национализира поминъкът, останахме без доход. Баща ми почука тук-там, взеха го за складагчия в кооперативния съюз. Пари за перачка вече нямаше, майка се бяхтеше с пране за петима, случваше се, време е да тръгвам за училище, а бобът не е убрял, сестра ми и тя се върти около кухненската маса. Питаме гузно:

– Какво да ядем?

Майка, в преправена рокля, пребрадила чорлава коса със стар пешкур, се удря в гърдите, от ръцете ѝ капе сапунка и се жалва:

– Изяжте ме!

От всички спомени за нея, възрастта ми най-често ме наказва с този.

За Христо водопроводчика се чу, оженил се на мираз, взело го позастояло се момиче с етаж от къща на Говежди пазар. Баща ѝ стопанисвал хоремашката пивница „Кубански казак“, до изоставената гжамия на главната. Драганчанина го виждали да разлива питиета зад цинковия тезгях, похвалил се, старият е болнав, до време ще поеме заведението от него.

А баба Нена почина няма година след като намериха Цанка – обесила се под гървената стълба, качваща към чардака на варошката им къща. Дъщеря ѝ не бе могла да прежали един нов гражданин с щръкнали уши. Така си го представях, но тя може да го е виждала друг, за нея да е бил най-желания мъж в града, в живота ѝ.

Бил я оставил по съмнение, че е угаждала на другото преди него, имал изисквания. В онези времена мъжката гума важеше повече....

НАРОДНА ПЕНСИЯ

Бяха младо семейство, провинциалисти от два противоположни края на България. Съпругът-архитект бе постъпил с конкурс на работа в София, така се сдобиха със столично жителство. Като се уредиха с квартира, сетиха се за адреси на втори братовчеди-столичани, за непреки чичовци; постараха се да възстановят познанства. Леля Сребра, така я знаяха в рода, макар за младите да се падаше леля през поколение, че и дбе, беше близка откъм родата на жена му, коренячка-софиянка. Висока и изправена,

слаба, със сиви, дълбоко хълтнали очи, като млада трябва да е извъръщала през рамо мъжки погледи.

Младите нови софийци, с дете-кърмаче в неопитни ръце, долавяха предразположение, мълчалива симпатия у възрастната жена към тях; готовност да ги отмени в грижа. Не се замисляха защо, възможно беше пралеята да компенсира прегълтната празнина, нещо неслучено в собствения ѝ живот. Но отмяната им беше добре дошла.

Договаряха се и тя идваше да наглежда петмесечното им бебе за по два-три откраднати часа, докато архитектът – научен сътрудник и жена му – химичка в лаборатория, закъсняваха по служба, редяха се за бананова каша в гастронома на ЦУМ или с известни угризения (предимно майчини), си позволяваха да гледат нашумял филм; „Михаил Строгов“ с Курт Юргенс и „Героите са уморени“ с Ив Монтан и Мария Феликс.

Квартируваха в стая с пръстен пог и разсъхнати черчевета, в някогашен бежански софийски квартал отвъд Александровска болница. Ползваха клозет и чешма на двора, зимно време пиринчената канелка пускаше легена брага, във влажното преддверие пълзяха голи охлюви. Но пък хамбарестата стая се облягаше върху вътрешна стена на квартална фурна. Напалеше ли фурнаджията бай Райко пещта, от щампосаната стена лъхаше отпускателна приятност, като от лъчисто отопление. Животът беше цял пред младото семейство, въобще не се замисляха колко дълъг ще е, амбицирани бяха да го живеят според представите си.

.....

Госпожа Сребра трябва да беше над деветдесет, избледнелите ѝ очи бяха хълтнали дълбоко, по ръцете – кератозни петна. Облечена спретнато, в делник и празник в един и същ черен джемпър: блузата ѝ от тафта закопчана до горно копче върху мършава шия. На стол седе с изправен гръб, като пансионерка в католически пансион, не коментира болести, в разговор изслушва търпеливо събеседника. Според походката и в гръб ще я вземеш за по-млада.

Живееше при дъщеря си Мая под зетъв покрив, в осажденя гаров квартал между улица „Козлодуй“ и някогашния Майчин дом. Възрастните жени доживяват години най-често край семейства на дъщерите; до време помагат да се отглеждат внуците, оттам имат претенции. Леля Сребра не коментираше гали допринася за семейните разходи. Но се знаеше, има собствена къща до надлеза към квартал „Хаджи Димитър“, получава нормиран наем от квартиранти. С години обаче не е стъпвала там, наема прибира дъщеря ѝ Мая. Нещо случило се и потуляно, премълчавано в собственият ѝ живот, я чуждее от предишен дом.

Но пък дъщерята Мая беше многознайна, многоречива, със самочувствие на някогашна гимназистка-красавица. Понасяше за очи съпруга си Пантелей, кротък чиновник на скромна заплата. Истина е, че тъщата, леля Сребра също намекуваше, ако не язвително, то – с известно пренебрежение за зетя, под чийто покрив беше подслонена. Майка и дъщеря споменаваха, като госпожица Мая е имала къде по-добри възможности.

Съпругът Пантелей беше бивш капитан от царската армия, съкратен в чистката след девети септември. Дребен за офицер, с голо теме и

големи уши, начетен и сговорчив. Коемо не пречеше на съпругата му да повтаря с въздишка колко погледи е събирала на зимни балове във Военния клуб, какви напети офицери са я ухаждали. Мая беше голямоока като майка си, вехнеца кокетка и могница, според възможностите на мъжовата чиновническа заплата.

Никога не бе работила щатно; да се разписва в присъствена книга – не. Ставаше към девет, разтъркваше се по пенъор на божури из хамбарестата кухня, с цигара в едната ръка и чаша кафе в другата. Кухнята служеше за всекидневна и рисувадно ателие, вечер в нея спеше тъщата, леля Сребра. Мая се трудеше, като декорираше сувенирни кукли по поръчки на кооперацията на глухите. Изписваше черни вежди-дъги, миглести клепачи и алени устни-сърчица върху плоски физиономии на дървени кукли в народна носия.

Веднъж седмично звънеше по телефон на приятели, негодлюбващи властта и се договаряха у кого ще е поредното събиране за каре бридж. От години семейно се заседяваха с партньори досред ноц на по четирипет робера. Залозите, по причина на социализма и скромни съпругески заплати, бяха във вид на бонбони-виолетки, броени върху десертна чиния от сервиз със синя шарка. Наближеше ли гата за предаване на партуга кукли, поредното каре за бридж се отлагаше, домашните се хващаха да помагат на самоуката приложничка. Внучката Сребрина, деветокласничка, лепеше конопени коси на куклите, внукът ги отнасяше опаковани в кооперацията на глухите.

Леля Сребра ежедневно имаше грижа да сготви. В зетъвата къща не се преяжда, а внуците растат. Случваше се вечер за съкращения офицер да остава едно кюфте с доматен сос на дъното на тенджерата, че и само сос. В ден когато тъкмяха за предаване петдесетина лъхащи на боя Пижовци и Пенди, възрастната жена също сягаше с вълмо памук и шишенце терпентин, и чистеше накапала боя по плоските лица на шарените човечета.

.....

Отмине ли суматохата около предаването на партуга кукли, леля Сребра си позволяваше светски живот, гостуваше на леблебиено кафе у оредели съченички. От години възрастната жена с изпито лице споделяше домашни новини с вдовици на съпартийци. С тях навремето покойният ѝ мъж, съратник на Стамболийски, бе развявал оранжев байряк.

Достолепните връстнички се събираха у госпожа Сечикрушева, у госпожа Готовска и братовчедката Станка Синигерова. Осведомяваха се дежурно за здравето си, споделяха рецепти за икономични яденета и билкови отвари, хвалеха се с паметливи внуци и премълчаваха вироглавствата им, бегло споменаваха зетъове.

Всеки сезон внучката на госпожа Сечикрушева изнася камерен концерт в залата на площад „Славейков“ с творби за пиано от Шопен и Шуман. На бис изпълнява „Емпромтю“ от Шуберт или „Лунна светлина“ от Дебюси. Бабите-връстнички на Сечикрушева са погразбираща се, благосклонна публика.

Пианистката, завършила изпълнителски отгел в консерватория, се прехранваше като корепетитор към хора на юристите. Ежегодният ѝ

концерт я напълни наполовина салона на „Славейков“, я – не, грижа на баба ѝ бе да осигурява слушателите. След пиесата за бис, леля Сребра погнася на изпълнителката букет цветя. По негласна договорка с връстничките, букета купува тя. Госпожа Сребра получава народна пенсия, като съпруга на борец срещу фашизма и капитализма, безследно изчезнал след пребрата през 1923 година..

.....

През януари на всяка Нова година възрастната жена отбелязва с кръстчета върху църковен календара датите на трите големи задушници – мартенска месопусна, черешовата през юни и мъжката-арахангелова, през есента. Доиде ли отбелязаният ден, привършва по-рано кухненската работа, забожда с игла с кехлибарено мънисто избеляла черни барета в косата си, връзва под яката на джемпъра жалејно фишу и отива в кварталната църква срещу пазара. В притвора купува две големи свеци, забучва ги западени в голното пясъчно блюдо на канделабъра, където се отдава почит на близки покойници.

Кръсти се, мълчаливо изправена пред олтара, мъчи се да върне в паметта си образите на съпруг и син. С годините бледнеят, времето размива чертите им; на мъжа ѝ Анастас – повече. Все по-трудно задържа представата за жестовете и говора му, за грехите и навиците му. Горчилката от сполетялата я злочестина, за половин век се е превърнала в усещане за щета, понесена без време. Сребра почти се е примирила, човек идва сам на този свят и си отива сам, предопределеното горе не можеш да го промениш.

Съпругът ѝ, Анастас, беше жилав и кибритлия мъж, с оголяло чело, сключени вежди и ожълтени от тютюн мустаци. Пет години война бе изкарал с пушка в ръце, от превземането на Лозенград, до отбраната на Дојранската позиция. Заради неизваден шрапнелен осколок леко провлачваше левия крак. След толкова вдовишки години в губещият ѝ се спомен за него все още оставаше усещането за нагарчащ дъх от мустаците му. Боцкаха ѝ, когато бе я придърпвал в издебнати вечери на близост, между честите му закъснения и отсъствия по служба.

Отпреди Балканската война се знаеше със свой селски и съидейник-дружбащ, Сандо. След като Стамболийски стана министър-председател, Анастас оглави служба във вътрешното министерство. В покруските години след Ньойския диктат оранжевата власт даваше надежда че ще накаже виновници за катастрофата, ще въздаде дължимо на отрудения селяк. Прие се закон да се преразпредели орна земя, облекчиха се ганъци, отпускаха се заеми, поощряваше се модерен сеитбооборот. Правописна реформа изхвърли две букви, затрудняващи писането.

Министерският файтонджия, Ставри, ветеран от войните, почти телно откарваше Сребра и Анастас на правителствени приеми срещу Колега и Великден в салона на Военния клуб. От тогавашни години дълга рокля с изкуствено цвете на деколтето виса на дъното на стар гардероб в килера. Карираната тафта е излиняла, жълтее, дъщерята Мая погнася майка си, „За музея ли пазих тази рокля?“. За стареещата жена не беше рокля, а нейно време, което щеше да отнесе със себе си.

През пролетта на двайсет и трета Анастас почна да се прибира все по късно по нощите, беше напрегнат, сопваше се за нищо на нея и деца-та. Дали бе усещал, че се готви комплот срещу властта? Инспектираше полицейски управления в провинцията, отряди на Оранжевата гвардия; но малко хора си представяха, че бивши управници ще гръзнат да се изправят срещу земеделската власт. Заг нея стоеше милионно селячество, с ръка върху сопа.

Превратаджийска команда го вдигна по пижама от къщи през нощта срещу девети юни. За седмица Сребра забрави деца и дом, на колко врати тропна, къде ли не го търси. Осъмваше на стълбището пред вътрешното Министерство, където довчера му се кланяха чиновници, разпитваше за арестувани в дирекцията на полицията, добра се до връзки с двореца. Ни кост, ни вест, бегли познати вдигаха гузно рамене.

Косата ѝ побеля за две нощи, очите ѝ хлътнаха, трескави. Ако е станал жертва, поне да ѝ върнат очилата и часовника му, да ги погребат в празен ковчег с преблекло и венчалния му костюм. Колега на Анастас от полицейската дирекция, Янаки Свецаров, погминат от чистката след преврата, я съветваше да се смири. Спомена ѝ шепнеешком, чува се, че арестувани са разстреляни от превратаджиите и изгорени нощем в пещта на полицейската дирекция.

Янаки помнеше началника си с добро, на годишнини от изчезването му се обаждаше на вдовицата, помагаше ѝ със съвет, с ходатайствена дума пред врати, на които ѝ се налагаше да тропна.

.....

Оказа се сама с две деца, без издръжка, вдовица на враг на новите управляващи, дамгосана от жалейна греха. Малко време ѝ остана за сълзи, за четирийсетини и подавки, наложи се спешно да търси работа. Обикаляше учреждения и частни фирми, като чуеха фамилията ѝ по мъж, ликвидирани в нощта на преврата, ходатаи кланяли се пред бюрото му се откопчаха с мъгляви обещания, други направо я отпращаха. Намериха се все пак съратници на мъжа ѝ, отървали се след юнските разправи, помогнаха ѝ да се уреди на работа. Имаше гимназиална диплома, препоръчаха я за чиновничка в частна банка на булевард „Дондуков“, срещу колбасарницата на Докузанов. От първата заплата отнесе пресен хляб и половинка вдигащо пара „мешано“ за вечеря вкъщи. Толкова години оттогава, представа за вкус на кренвирши и шунка, попарени в никелирани казани, докарва слюнка в устата ѝ, бърка се в спомените за мъжа ѝ.

Осъмваше и замръкваше с грижа как ще изгледа дъщерята Мая и сина Станислав. Възрастната ѝ майка до време поемаше пазаруване, пране и готвене, изпрати и нея в по-добрия свят.

Дъщерята Мая растеше хубавица, с чуплива коса, с дълбоки тъмни очи под тънки вежди, като нейните. Веселячка, шумна, уж да учи в университета. Не прибрала още гимназиалната диплома в чекмеджето, почна да се оглежда за подходящ кавалер. Усещала е майчини опасения, тя е от семейство, белязано с безследно изчезнал баща, враг на държавата, сполучливият брак ще е застраховка. Роднини откъм майчина страна се загрижиха да я запознават с подходящи кандидати, кой от род, кой –

не го там, но пък имущен. В края на недовършен пръв университетски семестьр мина под венчило с Пантелей, щабен офицер-софиянец, с къща на етаж и половина, на пресечка на „Козлогуй“ и „Кръстец“. Родителите на жениха бяха починали, Сребра се посели заедно с Мая в зетъвия дом, да помага в домакинството; в таванската стая се настани синът Станислав. Анастасовия и Сребрин имот го надлеза за квартал „Хаджи Димитър“ гадоха под наем. Тамошния живот вдовицата трябваше да премълчава, да загърби.

Зетят беше от потомствено офицерско коляно, с две дипломи, начетен, сговорчив. По-нисък от Мая, с изпъкнало оплешивяло чело и големи уши, но с капитански звезди на пагона. През година-две им се родиха момче и момиче. Рано дошлите грижи върху раменете на хубавицата Мая и щръкналите уши на сговорчивия съпруг я правеха нервна, почваше да я гразни с възпитаното си внимание, с търпението да понася, все едно не забелязал, честите ѝ недоволства. Тешеше я офицерската му заплата, зимните вечеринки във Военния клуб. За всеки гарнизонен бал Мая си шиеше нов тоалет и го време обираше гискретни погледи на поклонници и откровени мераклии.

.....

Докато се огледаш, гоїде време синът на безследно изчезналия, Сребрения син Станислав, да завърши гимназия и избира професия. Как да го изгържа Сребра в Университета, гребна чиновничка пред пенсиониране, под зетъв покрив? Дипломата му не беше от най-високите, Станислав беше с лют характер, отрано пропуши, спречкваше се със съученици, често – го бой, не търпеше забележки и съвети, бащин характер.

Сребра опря пак за съвет до Янаки Свещаров. Старият земеделец, някогашен мъжов колега, не ги забравяше толкова години, по празници носеше гребни подаръци на децата, имаха го за рогнина. Посъветва Сребра, нека синът кандидатства във военното училище, гържавата ще му поеме издръжката за четири години, казармените порядки ще го вкарат в пътя. Завърши ли, чака го сигурна работа с добра заплата. Сключената наскоро солунската спогодба е свалила военните ограничения за България по Ньойския договор, офицерската професия отново е престижна. Вярно, баща му е убит от сговористи по време на деветоюнския преврат, но новите превратаджии, деветнайсетомайците, бяха забранили сговористката партия наред с останалите.

И да не беше послушала Свещаров, Станислав се лакомеше да командва, да се налага; под юношеския мъх по бузите избуяваше необузданият бащин нрав, теглеше го военщина.

Завърши офицерския курс на военното училище в първите години на войната. Повишиха го подпоручик, след туй – за поручик в първи пехотен полк на столичната дивизия. Сребра тайно се кръстеше, слава Богу, частта му не е разквартирувана в новите земи. Положението там беше несигурно, чуваше се за терористични акции срещу български конвои, стражеви постове; и срещу цивилна администрация. Станислав замръкваше в казармата, но вечер, макар и късно, се прибираше да ноцува вкъщи. Да не

го мисли под каска по глухи сръбски паланки и скалисти егейски острови, дебнен от четнически курушуми и андартска кама.

Случва се – надяваш се, че си извадил късмет, но привидният късмет крие злочестина.

През есента на четирийсет и трета, в тревожното време след смъртта на царя, в държавен ген откомандироваха Станиславовата рота в трънско. Да прочисти от нелегални поречието на Ерма и Боховската планина. Командването възложиха на поручика Станислав, ротният лежеше в болница след операция от херния.

Трите взвода с приджено картечно звездо и инженерно отделение, настаниха в опразнено училище в Бусинци. Колко е от Трън до София, но Станислав се прибра за два дни чак срещу Коледа. На майчините погиптвания как върви службата, как се отнасят местните към войската, отговаряше с неомлъвки, сопваше се. Мъж е, няма какво да му се бърка. Тя млъкваше, но лоши мисли нощем я държаха будна; чуваше се за убити войничета и ликвидирани нелегални, за опожарени мандри и къщи на помагащи.

София опустя след бомбардировките, обгорели руини се озъбиха около площад Света Неделя, изкривени трамвайни релси стърчаха от разровен паваж. Чуваше се, че руснаците приближават Днестър, Багрянов смени Филов, в края на юли падна и той. В несигурното, объркано време Станислав очакваше да го повишат в чин, командирството му се услаждаше. Беше му густо – да стъпче мъжко вироглавство и хайдутлук, да гони излезли по балкана шумкари и лови помагащи, докато отечеството се сили да не изтърве новите български земи, отнети на два пъти след преишни войни.

Плашеше ли животът на Станислав майка му? Сребра се мъчеше да си втълпи, не е уплаха, а грижа за син. Пистолетът, препасан през кръста му, го подвежда, че е по-горен от другите, молби на провинени не го трогват, напротив, сякаш му докарват чакана тръпка. Тя се укоряваше, как може да мисли така, синът ѝ изпълнява дълг към малолетен цар и отечество. На война с каквато мярка ти отмерят, с такава отвръщаш.

.....

На девети срещу десети септември властта падна, а от Станислав нямаше вест. На третия ден със свито от тревога сърце осъмна пред входната стражева будка на пехотните казарми, да пита прибрала ли се е частта, откомандирана в Краище. Постовият се сопна, коя е тя да пита и защо? Сведения не се дават, началството е погменено, свижданията – забранени.

На следващата сутрин се изправи отново пред спуснатата бариера. Случи на пост момче от квартала, което бе служило под команда на Станислав; разбра, че ротата се е прибрали в казармата. На тревожните ѝ въпроси новобранецът-съквартилец свиваше рамене, отговаряше с неомлъвки, като гузен. Не знае къде е поручикът, госпожата да пита новия командир на полка. Щото частта я готвят за участие във войната, обявена на довчерашните съюзници, германците.

Новият командир се оказа бивш нелегален, слязъл на втория ген след преврата от Осогово, небръснат, враждебен. Зашлеви я с думи, как има очи да разпитва за поручика! Не знае ли с какво си е цапал ръцете нейният син като командир на наказателна рота в Краището? Издевателствал е над пленени партизани, заповяждал е да се палят яташки къщи. Получил е каквото му се полага, разстрелян е по воля на боховчани.

Как така разстрелян, какъв съд и каква воля на боховчани от залутани села? Какви издевателства му приписват, не може да е вярно, наклеветили са го! Замествал е ротен командир, как може младши заместващ да отговаря заради началник!? Боже мили, удари го на молби, на плач, стигна до вопъл – поне да ѝ позволят да го погребее по християнски! Заплашиха я да млъква и да си ходи, иначе и нея могат да подведат под отговорност, възпитавала е враг на народа.

Прибра се в къщи, загубила думи, похващаше едно, посягаше към друго, два дни не сложи троха в устата си. Сълзите ѝ пресъхнаха, с тръпни ръце извади от скрина преблекло, риза и отеснял абитуриентски костюм и плати на кварталния свещеник тихомълком да погребее втори празен ковчег в гроба на покойния ѝ съпруг. Не знаеше вече на кой Бог да се жали и на кого да се гневи; на оня, който на младини бе я лишил от мъжка милувка и опора; или на същия, който бе подмамил сина ѝ срещу възмездващ куршум, на прага на живота му.

Най-мъчително беше, че трябва да крие, да преглъща мълком животинската болка от внезапната нова загуба, този път на рождба, такава болка не олеква и да я споделиш.

Изпитните не свършваха. Зетя Пантелей го уволниха след чистка на нарочени царски офицери. Не им зачетоха, че повечето бяха воювали срещу германците с първа българска армия, до капитулацията на Райха. И някои се прибраха с отличия за храброст, връчени лично от командващия третия украински фронт, маршал Толбухин.

Сребриното семейството остана без доходи, за поредно притеснение общината настану квартиранти срещу нищожен наем в приземния етаж на зетъвата къща. Да не смееш вечерно време да завъртиш копчето на радиопарата филипс и да налучкаш губещият се сред прашене грезгав глас на госпожа Влада Карастоянова. Възмутена от новите управници, госпожата-говорителка гневно ги клеймеше: „Българският министър-председател Антон Югов яде риба с нож! Вижте си културата, комунисти!“

За късмет, натрапената квартирантка Тина, разведена с мъж-пияница, се оказа разбрана жена. Чистачка в Майчин гом, гето ще превива гръб за стотинки в Петърчкото ТКЗС. Не даваше ухо каква станция хазяинът налучква вечер, услужваше с каквото може – шише генатуриран спирт, пакет памук, есенно време ги вреждаше за евтино чувалче картофи и главесто петърчко зеле.

Зетят Пантелей се хващаше временно на работа тук и там, признаха му образование и се приюти за снабдител в занаятчийска трудово-производителната кооперация, срещу скромна заплата. Мая се видя принудена да внася и тя доход вкъщи, зае се с надомна работа – да рисува сувенирни кукли.

Сребра се догаждаше, домашните не ѝ натякват, но почва да тежи на семейството, едно гърло в повече, а внуците растат, множат се разходи. Хлябът – едно на ръка, но учениците искат якета, маратонки, занимакия по балет на внучката, частни уроци по английски за внука. Залъкът нагарча, ако усетиш, че почват да ти го броят.

И пак опря го Янаки, престарелият мъжов колега подказа, нека подаде заявление да я приемат в земеделския съюз. Тя е вдовица на деец със заслуги, жертва на превратаджиите от двайсет и трета година, фактически – борец срещу фашизма. С препоръка от земеделците ще кандидатства за народна пенсия. Съюзът на борците се грижи по устав да урежда признакие, материални и битови проблеми на членовете си. Покойният Анастас ѝ е осигурил основание за такава пенсия със смъртта си; от време преди днешните борци да проходим.

Отначало подказката ѝ се стори нелепа. Каква народна пенсия за нея, със син, командвал наказателна рота и ликвидиран от ръцете на новите? Така, но пък днешната власт е дължна на баща му, жертвал се е навремето да овъзмезди обосели и гневни бивши фронтоваци. Грях на син не затрива заслуга на баща, заслугата дава основания за отплата.

Белокосият, ревматично скован Янаки продължаваше да настоява; ти подай заявление, синът ти, каквато я е вършил, Бог да го прости. Бил е пълнолетен, по закон се е водил отделно семейство. За каквото е заложил глава, е получил дължимото, мъжовата ти заслуга, тя е отделно.

Седмица-две не споменавахе пред дъщеря си и зетя за какво я увещава старият земеделец. Нощем в полудрямка се виждаше изправена между двама смъртници, мъж и син, всеки подаваше студена ръка, да я придърпа към себе си. Плашеше се, пристъпи ли към един от двамата бледи гостенина, ще предаде другия. С какво лице за пред хората ще ползва облага от смъртта на мъжа си? То значи да извърне глава, да обърне кръвта от ръцете на убийците на сина си. Свещаров омаловажаваше страховете ѝ, препатила жена е, а не проумява, трябва да се нагоди към живота по днешните правила, каквито да са.

Старият съратник ѝ ходатайства пред уредили се някогашни съпартийци, проумели овреме как да четат новото евангелие. За да те приемат сред оглашените, се искаха двама гаранции да дадат препоръки за дейност на лицето или на негов близък преди девети. Свещаров щеше да е единият, изтъкваше привилегиите, които членството носи; народната пенсия едно на ръка, но ще ползва безплатно почивни станции, ще ѝ отпускат лекарства и гратисна карта за транспорт.

Тя се реши да сподели с Мая угризенията си. Дъщерята не се колеба и минута, надигна глас, ама какво има да се двоуми? Почна да ѝ натяква от сутрин до вечер, тя и децата ѝ не са дължни да страдат заради политическото късogleдство на брат ѝ Да им лепят петно заради необуздания му характер и гневливост! Искал бил да защитава гържавата, трябвало е да прогледа, че бившата гържава пропаганда, сума ти от съшколниците му са прозрели още навремето на кой бряг да стъпят! Не че Мая не се гневи, загдето се посяга на собственост, че не я гразни папагалското повтаряне на левичарски лозунги и простотията на селенията, докопала се до

власт. Но ако майка ѝ вземе народна пенсия, ще са от малко възмездени за притесненията, които социализмът им докара до главите.

Свещаров и някогашен съпартиец на Анастас, Сребрина възраст, зажумяха за ликвидирания по девети неин син и подписаха препоръки. Сребра е вдовица на заслужил деец, сътрудник на Стамболийски, от първите жертви на монархофашизма в България. Изгорен е в полицейски нещи, като Гео Милев и Сергей Румянцев.

След три месеца я извикаха на Врабча, да ѝ връчат членска книжка и уведомление за присъдена ѝ народна пенсия.

.....

Новите софиянци, Сребрини прапраплеменници, бързаха да се върнат от кино. Безпокояха се гали с детето всичко е наред, архитектът – по-малко, какво толкова може да се случи, жена му повече. Сварваха възрастната жена сегнала изправено, като на прием, между тихо бучащата нафтова печка и кревата. Детето, чистичко, подсушено, се надигаше върху двойното легло, клатеше се напред-назад на ръце и крачета, кокореше тъмни очи-бобчета и опитваше да чука нещо по негово си.

Леля Сребра осведомяваше младите родители, малкият е бил спокоен, гала му е на два пъти водичка и от морковения сок. Нослето и бузките му леко бият на оранжево, но да не се тревожат, каротинът е полезен, спрат ли сока, за два-три дни оранжевият пигмент ще се разсее.

На тръгване спираше пред помръкналото стенно огледало, хартисало като мебелчуровка в стаята с пръстен под и разсъхнали черчевета. Прикрепяше избеляла черна барета с игла с кехлибарено мънисто в посивялата си коса и споделяше. През седмицата ще слуша внучката на госпожа Сечикрушева в залата на площад „Славейков“, ще свири творби от Шопен и Шуман. Племенникът на госпожа Готовска, много кадърен млад мъж, се е дипломирал в Машинния институт и го назначили за главен инженер на кондензаторен завод в Кюстендил. А внука ѝ са го прехвърлили от Икономическия във Варна, там не му понесло, в Духовната академия на площад Света Неделя.

Споменаваше за приближаваща панихида, тя следи за религиозни празници и именни дни по черковен календар. Покойниците изискват подавка, за Бог да прости.

Тръгваше си, много изправена. Изпращаха я на входа, жената на архитекта бързаше да се прибере на топло, презърнала сукалчето. Съпругът ѝ оставаше за малко на откренатата врата, потръпваше, всеки е заключеник в собствения си отрязък от време, от него няма излизане.

Влажен мартенски сняг засипваше следите от шушоните на възрастната жена по тротоара. Следи от един живот.

д-р Тотко Найденов *Разкази*

МЕНЕ ГОСПОД МЕ ПАЗИ!

„Не очаквай благодарност от пациента“, предупреждава ни с горчивина Тамко Хипократ в едно от есетата си, писани преди 2500 години.

Така е. Ако изтървем някой тежко болен, близките му нерядко злословят: „Лекарите го умориха“, забравяйки неистовите ни усилия да го измъкнем от Беззната, в която е пропаднал. Излекуваме ли го, заключението им е друго: „Господ го спаси!“, сякаш през това време ние сме чоплили семки.

В болниците се отправят най-искрените молитви към Бог, Пресвета Майка Богородица и Техния Син Исус Христос, Спасителя наш.

Сигурно – има защо; категорично е доказано, че искрената, бликаща от гушата Вяра често има почти чудоейни лечебни свойства; тя подсилва имунната система. Дълбоко религиозните хора по-трудно се разболяват, по-лесно оздравяват и живеят по-дълго от атеистите; доказателство – мормоните.

Немалко от колегите, особено – хирурзите, вярват в Божията промисъл; някои горещо се молят или, най-малкото, се прекръстват преди влизане в операционните зали. И, защо не – след като са убедени, че Той им помага и направлява ръката им със скалпела?

Този случай ми го разказа обаятелната кардиоложка от Плевен д-р Весела Томова, която, освен това, е и авторка на няколко стихосбирки, подписани с моминското ѝ име Весела Димова; дори е член на Съюза на българските писатели.

На нейно нощно дежурство в Клиниката един от пациентите рязко се влошил. Обикаляла го непрекъснато, през 15-тина минути му мерела кръвното; вливала му най-силните медикаменти. През цялото време, въпреки острия задух, той я гледал с втренчените си бистри сини очи и се мъчел да ѝ се усмихва. Някъде в ранните часове на раждащия се ден ѝ казал:

– Докторке, Вие едва се държите на краката си от умора. Идете си полежете малко, да се съвземете. Знам от какво се страхувате. Не бойте се, скоро няма да умра.

Тя дълбоко се впечатлила от увереността му. Преди да го запита, ѝ отговорил:

– Бог ще ме пазу; аз тука имам мисия: да си отгледам внучето. То е само на осем годинки. Майка му от малко го изостави и забягна с друг мъж. Баща му също се запиля някъде с нова жена. При живи родители, все едно – сираче. Ако се гътна, кой ще го гледа? Господ няма да гаде!

Да, наистина – не гага!

След 5-6 дни изписали човека, спасен и закрепен. И живял още десет години.

Между другото, погобен случай имах и аз в нашето ямболско Кардиологично отделение: стар циганин от селата, с остър инфаркт. Докараха го във вторник. В петък, тъкмо се бе стабилизирал, ми заяви, че в неделя иска да отиде на сватбата на внучката си и помоли да го пусна „в отпущ“ . Отгледал я от малка, защото родителите ѝ се задомили повторно и я зарязали, току-що проходила; досуц същата история, като при г-р Томова. Категорично му отказах, въпреки уверенията му: „няма да пия ракия, само ще стоя на стол и ще гледам кючека“ .

Циганите много гържат на сватбите си; по-заможните ги правят по цяла седмица.

В понеделник го заварих в леглото, отново влошен. С гняв разбрах, че не спазил забраната ми, сутринта в неделята дошли да го вземат за сватбата с кола, избягал от отделението и се върнал чак рано сутринта, цял посинял и със задух.

Когато понечих да му се скарам, ме спря:

– Докторе, не можеше да не отида; после как щях да легам гетето в очите? Нали ти казах: стоях на стол и гледах кючека. Тя остана много доволна. Е, пийнах малко ракийка, но Господ ме пазеше.

Господ обаче не го опази... До вечерта отиде при Него, да Му разказва за сватбата и маанетата.

А вече бе прескочил трапа.

Просто се бе пожертвал заради удоволствието на момичето, което бе отгледал от малко и обичаше повече и от себе си.

Така е по нашите географски ширини, независимо дали сме българи, турци или цигани: готови сме сърцата ни да се пръснат, само и само да угодим на внучетата си и да им е добре.

Пък с нас да става каквото Господ Си знае, нали от зачатие си, та чак до Залеза, сме в ръцете Му?

Дали ще ни вземе Горе, при Себе си или милостиво ще ни остави Тук, за още малко, на Белия Свят – само Той решава, да бъде волята Му, да се свети името Му.

Той е, Който ни пази през целия ни живот, докато накрая отидем при Него.

БЯГСТВО

И още едно бягство на пациент от болницата искам да сподея; то пък е поради други мотиви.

Като дете се потопявах с възхищение в разказите на Елин Пелин и ги препрочитах многократно, най-често – „Косачи“, една от най-ранните му публикации.

Там се описваха терзанията на младоженеца Лазо, тръгнал с група съселяни да косят ливади в тракийските поля. Вечерта се събират край огъня и разговарят, като темата изведнъж се завърта около неверни

булки... Лягат да спят, но обезпокоеният от брътвежите им човек не може да мигне: пред очите му преминава едно и също видение: как в този час нечи черни ръце гаят бялото лице на булката му... Естествено, не издържа на подобен кошмарен гразнител, та става и си тръгва обратно, че да си я пази за себе си. Абсолютно разбираема болезнена ревност; тя за миг ни сграбчва дори и без основание.

Приехме един тракторист от с. Ботево с тежка двустранна пневмония; и на него тъкмо му беше почнал мегеният месец. Изграл-скачал на сватбата си, локал на големи гълтоци вино със студена лимонада; пак излизал на двора, изпотен, да удря крак, въпреки пронизващия леден вятър – и ето ти го възпалението на белите гробове.

Започнахме да го наливаме с антибиотици, но температурата му спадаше много трудно; гърдите му клокочеха като гейзери. Всеки следобед при младоженеца идваше булчицата му, тракийска красавица, с топла пазва, пълна с изпечени, димящи като току-що извадени хлябове от селската им фурна – само да ги лапаш на едри залъци и да питаш за още... Няма да забравя лакомия поглед на стопанина ѝ, с който ги опипваше и разголяваше; и после омекваше жално-жално, когато тя си тръгваше, разлюляла ги.

На петия ден взе да ми мрънка:

– Докторе, кога ще ме изпишете? Вече нямам огън, мога да продължа лечението и вкъщи.

– Нека мине поне седмица; да видим контролната снимка.

– Абе, какво ще я гледате; кажи-речи здрав съм, и кашлицата намаля. Д-р Кирязов ще ми бие вашите инжекции.

– Не, още си болен.

Много добре знаех защо не го свърта в болничното легло, и така му се искаше, да го замени със спалнята си; и аз бях на неговата възраст, и на мене колчето скачаше като пружина и се втвърдяваше дори и при мисълта за тези хлябове и напалената им всепоглъщаща пещ, но в медицината си има правила, които не може да бъдат нарушавани дори и от Мерака. Иначе, да – отново появилото се либидо е сигурен критерий за успешното лечение и възстановяване, ала да видим какво ще покаже рентгенът.

Той беше ясен: пневмония в процес на резорбция (всмукване на възпалението), обаче беше наложително поне още седмица да остане при нашите игли, инжекции, хапчета и сиропчета.

Изруга; закани се:

– Ако не ме пуснете, сам ще си тръгна.

– Добре – отговорих му. – Щом искаш – изчезвай. Ама тогава ще те изпишем, както си му е редът, дисциплинарно, без право на болнични.

– Запотрябвали са ми вашите болнични – невъзпитано отговори той. – Имам си пари; заплатата ми е три пъти по-голяма от вашата...

Това жегване ме засегна и си излязох от стаята.

На сутринта, както се бе зарекъл, леглото му беше празно.

Не издържа на Желанието и на болезнената ревност. Точно както Лазо на Елин Пелин.

Пък и нали ливадата трябваше да бъде окосена.... .

СТОН

Когато на болните им е зле или вече потъват в Небитуето, обикновено изпускат стон с едно от тези две най-скъпи за всеки човек имена: „О, Боже“ или „О, майко“.

Соросоудите-либерали напразно се мъчат да ни откажат от тях. Дори и атеистите упоменава Господа, а святата Майчица никога няма да бъде заменена с позорната измишльотина на рептилите, заели се да унищожават човечеството – „Рогител-2“.

Карах „сестринския“ си стаж (лялото на трети курс), когато се учехме да поставяме инжекции и да превързваме рани. Често се навъртах в Хирургичното отделение на легендарната местна знаменитост г-р Васил Ковачев, защото имаше какво да се научи. Немалко от случаите бяха „изтървани“: забавено изпратени след късно поставяне на правилната диагноза, изискваша спешна операция, заради което бяха развили дифузен (оби) перитонит след перфорация (пробив) на апендицит или язва.

Бончо беше от тези пациенти. Три дни не излизаше от треската и само повтаряше в унес: „Ох, майко-о-о“, жално и проточено. Забелязах обаче, че спираше да пъшка винаги, когато при него отиваше да му мери температурата или да го набоде сестра Ани, бижуто на болницата: крехка, фина, порцеланова кукличка, да те е страх да я докоснеш, за да не се счупи, невероятно магнетична, с черна коса, спускаща се като водопад на раменете и прогарящи зелени очи; направо – горска фея. Струваше ми се грехота подобно съвършено създание да се занимава с вмирисани и умираещи болни, но какво да ѝ направя, като си е избрала тази неблагоприятна и тежка професия.

Приближихе ли го девойката, този младеж, колкото и да беше зле, прехапваше попуканите си устни, готов направо цялата да я изпие с поглед, вместо поднесената му от нея вода. Отминеше ли – почваше пак с неспирното си „Ох, майко-о-о...“

Ала на петия ден, когато минавахме сутрешната визитация, той произнесе – и вече не с болка, а с неподражаема нежност, като полъх от криле на пеперуда, като молитва пред икона – не обичайното си обезпокоително за всички нас „Ох, майко-о-о“, а – „О, Ани!“.

И всички разбрахме – и какво по-ясно?! – че момчето е прескочило трапа и ще го бъде!

Невъзможно беше Любовта да го изпусне в него!

Беше го сграбчила здраво и така щеше да го пренесе на спасителния бряг!

Непременно!..

Защото няма по-силна и велика от Нея.

Та нали Сам Господ-Бог ни я праща да ни спасява?

Петър Донеvски
на 85 години
ДИВА КРЪВ
Разказ

Тасо влезе в селото някъде по обяд. Денят беше мъглив. Улиците кални. Преди няколко гена валя есенен гъжд, а после северняка стихна и след седмица гъсти мъгли плъзнаха по долините в подхълмието и криволите на реката Скът.

Селото му беше познато, но приятели не видя. Спря малко пред общината, разкопча късата си полушуба и под ризата му се пробря обедният влажен хлад, носещ отмора за потните му гърди. Повикал го беше председателя на кооперацията. И затова не се баби. Приведе се та привърза връзката на лявата си маратонка и зави към канцеларията на земеделската кооперация.

– Пристъпвай! Пристъпвай Атанасе. (Атанас му беше името, но приятелите му викаха Тасо още от войниклъка.) Цяла седмица те чакаме бе човек – посрещна го усмихнат на вратата председателят. – Знаеш ли за какво съм те викал?

– Знам, знам... Кога имаш зор, тогава само ме търсиш – засмя се Тасо и седна на стола в края на дългата маса. – Да не ти се е вкиснало виното?

– Виното... Лесна е работата на виното... Ама за другото, за другото ми кажи... Какво ще ти струва, какво ще ти даваме ти си знаеш... Няма проблеми за отплатата... Ама от тая напаст да ни отървеш.

Още от оня ден на пазара, Тасо беше разбрал от търнавчани. Преди десетина дни двадесет и осем глави от разплода бяха изпотръшкани пред кошарите и карангията от породистите шилета се бе проточила по пътеката докъм долният край на тополите. Глутница беше прегазила и през Галишките кюмета. Още не се знаеше дали са чакали или вълци, но все едно. Сума стока зян беше станала. За Тасо работата беше ясна. И в други години по това време от дунавските върбалаци изгладнели вълци налитаха на тамошните кошари, но да прескочат и в Попица, това досега не е бивало. Не му се вярваше и затова въртеше глава в почуда.

– Има ги бе, Атанасе... има ги... Бе пусто да остане... Вече цяла седмица овчарите не спят. От хълма се спускат... И особено призори. С очите овчарите ги видели как прескачат оградите и докато и кучета и хора са съвземат... Оня ден глутницата прегази стадото на Джанголя. Та-а-а... Какво ще ти давам? Казвай?

Атанас смукваше от цигарата си, с пръст почукваше пепелта в цигарената кутия, която ползваше за пепелник и с въздишка се заканваше на вълчата напаст.

– Да видим, да мислим... Да помислим как ще стане работата...

– Мисли, мисли и казвай, щото мене главата ми за друго не мисли... Хилядо глави са овцете във фермата, башка разплога и кочовете. Допуснем ли я до Търнавската... За десетина дни две кюмета у Вълчкият дол ще угат. И млеко, и месо па и вълна... Сума загуба овчарите ще понесат...

– Джепане... джепане... джепане – изпусна цигареният дим на кълбата Тасо. – С джепане да ме осигуриш... и поглади с опакоето на китката провисналите си мустаци. – И-и-и... някое момче от вашата дружинка, но по-ербап да бъде. Друго засега – допълни той, няма да ми плащаш докато не махнем белята.

Разправяха по пазара ловджииите, че Тасо освен усталък в авджилъка си имал и добро куче, едро, смочесто, с прави уши, вълкодав. Ходил беше за него нарочно по Тетевенско, по Рибарица. Сменил го с някакъв познат за три кофи кукуруз. Хвърлил му беше мерака, щото му казали балканджици, че техните песове скитали по Вежен и в палето имало и гива кръв. Било от вълчица. Когато пребили майката, палето се омотало в тревясала туфа и овчарите го хванали. Та той си го беше взел още сукалче и после с мляко, полека-лека... И го отчувал. А понеже беше женско и го открили пог Вежен – нарече го Вежана. От малко, та докато порасна, Вежана свикна с него и където иде Тасо, там беше и кучката. И сутрин, и вечер, та и през целият ден. Не делеше се от Тасо.

Тасо не обърна внимание, че още когато кучката израствала едра и яка, горският му каза, че това куче е опасно и да си го върне там, от където го е взел, не послуша и овчаря си Панчо, който му предложи да изпразни една гилза в главата, па ако му е жал, да се обади на ветеринарния – той знае нататък какъв е редът. Не го направи – мислеше, че му завиждат. Кучето растеше с гладък косъм, яко и едро.

– Та-а-а... – прекъсна тишината председателят... В тебе е гумата вече. Джипа ти давам, прави каквото щеш... Но скоро да пием блага ракия.

Още същият следобед шофьорът върна Тасо в града. Набързо нареди ловните такъми, кобура с надцевката, Ижето тури в колената, а Вежана сви гнездо на задната седалка до него.

Овчарите го чакаха. Набързо му разказаха пак историята с вълчата напаст и тръгнаха да оглеждат саите, хълмовете и реката. Показаха му най-вече посоката към Вълчковия дол. Оттам като че ли идвала глутницата. Пак му разказаха овчарите, че старите хора неслучайно наричали тая падина Вълчката. Преди години в усойни места вълчица се усамотявала и не след дълго оттам излизали вълчета.

Докаато оглеждаха хълма, реката и тополаците Тасо обясняваше на овчарите, че техните псета само гразният зверовете, че работата с вълците си е мъжка работа и трябват яки нерви и точен отстрел, стагото в долния край на една от саите се юрна и пред очите на всички през водопойните корита прескочи огромен вълк, след него втори, че и още едн...

– Юбря-я-я-я, юбря-я-я... – затичаха се овчарите, кучетата се понесоха с лай – но глутницата се изнесе невредима в близкия лъг. Тасо пушна Вежана. Кучето обиколи саите, спря се на два пъти до сеновала, но усетило острата миризма на вълците се понесе към ниското в тополите. После

се чу скимтене, ръмжене, боричкане. Овчарите се затичаха натам, но се върнаха, щото срещнаха кучката. Беше мокра и кална. След няколко дни картината се повтори.

– Не ще да е лесна тук работата, хора-а-а- – казваше на овчарите Тасо. Мъжкарите са в тая глутница... Мъжкарите и за кучката май ще се бият... Докато остане силният.

После няколко дни глутницата не се появи, но от съседни села се оплакаха за разкъсани овце, кози, даже и една турмакия. Всички се сецаха. Настръхнали и накървавени зверовете неочаквано се спускаха от хълмовете и нападаха селата около реката Скът. Днес се явяваха тук, утре нападаха на друго място. За ден и нощ прекосяваха цялата околия и от нищо се не плашеха.

Тасо повика няколко ловци, направиха хайка и някъде към Горския пояс и Мекишака пребиха само едно скитащо куче. А и в горния край на селото та и по Шаранполя хищниците се спускаха в долищата и си отвличаха по някоя овца, коза или шиле.

Две седмици Тасо прекара на кошарите. На пет страни подреждаше постове и поставяше на определена пусия сигурни хора. Вярваше, че всяка вечер ще бъде последна битка с големия звяр. Но и всяка вечер той забелязваше, че Вежана се губеше дореднощ а после се връщаше потна, уморена и лягаше по балите сено. Така премина още няколко дена, докато една сутрин Тасо рече на бригадирата:

– Даваш ми шуба, ботуши, торбичка с хляб и сирене и ме чакайте... Ако ми потрябват, хабер ще ви пратя. Овчарите си мълчаха, но после в далечината видяха едрият му силует как се скри в шубраците на Свинския шумак и Вълчкия гол.

Уплахата, покрила лицата на овчарите, не им позволи да мигнат цялата нощ. Но вълци нямаше. На втората и трета нощ, вълци пак не се появиха. Овците, успокоени, се редяха на хранилките със силаж, хрупкаха, пиеха вода от коритата и чановите звъняха спокойно.

Тасо не се върна три дена и три нощи. Овчарите цъкаха из саите, хранеха и пояха стадата, но и поглеждаха към Вълчкия гол, шушукаха и когато решиха вече да го потърсят, той се загаде. Бавно с гумените си ботуши и шубата прекосяваше мокрия герен и след десетина минути спря пред къщето на овчарите. От мократа му глава лъхаше пара. Беше брадясъл, имаше вид на мъченик.

– Вървете... Вземете превоз и вървете... Някъде по средата на гола... До изкорубения горун го оставих. – После приседна, събу гумените си ботуши, от които лъхаше гнила миризма. Дагоха му храна, пи две-три дълбоки глътки вино от дамаджаната, легна в стаята на бригадирата и заспа грохнал от умора.

След обяг бригадирът и трактористът с шасито докараха единака. Дълъг, смочест и едър, едър като Асканийски коч. Проснаха го на площадката до водопойното корито. Сякаш беше заснал, заснал с цялата си свирепост – зъбите му дълги, бели, изкривени навън като шишове, очите присвити, ноздрите отворени широко. Овчарите цъкаха:

– Колко ли стока е бастисал....

Овчарите събудиха Тасо на другият ден, когато видяха Вежана в горния край на сеновала да лежи по корем върху балите сено, мокра и

уморена. Топлият завет, лъхац от заслона на камарите сено и припека от оскъдното слънце, премрежваха очите и тя се унасяше в дрямка. Тасо се поосвежи с няколко шепи вода, пална цигара и пъхна две гилзи в цевите на Ижовката надцевка. С първият изстрел удари кучката в задницата. Тя изквича и се повлече с задните си крака като да избяга зад сламата, но сачмите от вторият удар я улучиха в главата и тя се просна в целият си ръст до телената ограда на сеновала. Дълга, едра като Асканийска овца. Обварите гледаха в почуда.

Тасо свали пушката от мерник, поотърка с два пръста мустаците си и погледна обварите:

– Тя примами хищника – разказваше той след като примачка с крак фаса на изгорялата цигара. – Обиколих цялата Вълчка падина и някъде по средата на гола спрях до изкорубен горун. Пред него, на десетина метра на малка полянка пред песъклив бряг съгледах следи. Покатерих се в клоните на горуната и чакам... Мъглата гледам идеше по ниското. Стугено, но сгуших се и чакам. Сигурен бях че тука ще минат.

– Помислехме, че си заснал – прекъсна го някой.

– Ами.. Ами-и-и-и... Друг път ще заспя – подагоха му нова цигара, припали, поотърка си с два пръста пак мокрият мустак и продължи. – Нощ дълга... но мина, ден се мина... Това вече го знаете. И ето, че призори сутринта идват Вежана и вълкът. Като го видях... леле, мале... Затаих гъх... Голям, голям... Ама като тоя... цяло теле на три месеца. Не съм виждал скоро такъв... Егър, с прави уши, енергичен и бърз, и хитър.

Тасо замълча, пое си отново дъх и показа как от тоя миг спрял дишането даже. – Любовна игра си играеха. Разбирах ги. Тия ноци животните в дивата си и радостна любовна игра са почувствали омаята на тоя прелестен дол и усета на истинското диво щастие на топлата си кръв. Играеха си. И когато тя гальовно го хапеше а той я заскачаше, натиснах първия спусък. Още с първият изстрел го думнах. Мислех да натисна и втория... домиля ми. Спрях, малко почаках... И видях промяната и усета на животното. От стремеж по природен закон за потомство, всичко се променя в стремеж за оцеляване. В тоя проблясък от време може би кучешката душа усети частта от смъртта, и че всяка секунда е дар от съдбата, че всяка частица живот е последна и всеки миг светлината може да се смени с мрак. Какво нещо е живота – цъкаше Тасо и продължи. – И изведнъж, усетила мириса на барут и съсъка на сачмите, които се блъскаха в отсрещния бряг, кучката се понесе обезумяла из мокрия гъстак на шубраците, стигна докрая на гола, прескочи Свинския шумак и се изгуби чак в Козарска могила.

Домиляло му на Тасо. Домиляло му, но на излизане от гората той си пресмяташе, че някъде в средата на пролетта, сигурно пак в тая гора, във Вълчкия дол тя щеше да се окучи. Ще се роят палета и вече истински потомци на сивите вълци, в които потомствената потреба на индивида ще възроди дивите нрави на звяра, с които той живее и оцелява в природата. За всичко това Тасо беше дълго мислил. И взел своето решение.

Любомир Лозанов
ДЯДО ПЕТЪР
Разказ

Някъде там накрай света има едно село, сгушено в плитка котловина и заобиколено от скалисти неприветливи върхове, покрити с трънливи шипки и прегорели треви. През селото преминава неравно шосе, по което по-често могат да бъдат видени бездомни кучета, отколкото автомобили или хора. Животът в това село е съсредоточен главно в единствената кръчма, намираща се в самия му център. Когато човек надникне в тъмното пространство, пропито от спирт, а погледът свикне с гъстата цигарена мъгла, той ще различи енергично движещи се глави насядали по столовете и разпалено обсъждащи злободневните световни въпроси. Една от тези глави, нахлушила върху си червен каскет, принадлежи на стария дядо Петър, сега запотен и зачервен като гомат.

– Абе друго си беше едно време! – навъика той силната музика и по набръчканото му лице се разля блажена усмивка, разкриваща два нащърбени зъба.

– Кое му беше другото бе, бай Петре? И тогава ни лъжеха, и сега ни лъжат. – обади се глас из димната завеса.

– Е, но бяхме млади – засмя се бай Петър, развеселен от ракията. – Бяхме здрави. Колко работех! Тука наоколо всичко се сееше и ореше! – гордо размаха ръка.

– И у дома те чакаше млада булка! – обади се същият подигравателен глас, последван от гръмък смях.

– И като си работил, та какво? Колко ти е пенсията? По-добре не казвай, че да не ти се смеят хората! – злобно подхвърли друг.

– Е, пенсията... – въздъхна бай Пешо и в сърцето му се пробуди болка. – Пенсията... То за едната пенсия ли живее човек? – опита отново да се пошегува и намести каскета си.

– Че какво друго ти е останало? – отново го уязви злобният глас. – Ни жена имаш, ни деца!

– Стига... – смъмра го някой.

– Е, имам деца, как да нямам... – дядо Петър се вгледа в дъното на опразнената чашка сякаш търсеше нещо.

– Имаш... Те не искат и да те знаят! Кога за последно те посетиха, а?

– Хайде, стига де, остави човека на мира! Дядо Петре, не го слушай! Като пийне и става говедо!

– Той и като трезвен е говедо... – обади се женски глас.

Разнесоха се смях и препирни. Музиката пълнеше помещението, а цигареният дим караше очите да съзлят. Но не цигареният дим навлажни

погледа на дядо Петър. Той отново въздъхна и изтри лице с опакото на ръката си. Остави няколко монети на масата пред себе си и се изправи.

– Младежу, оставям ви! Лека ви нощ! – извиси глас и вдигна ръка.

Никой не му обърна внимание. Дядо Петър се усмихна неловко и затътри старите си крака към вратата. Когато излезе вън от кръчмата, хладният въздух го лъхна в зачервеното лице. Беше ясна лятна нощ, обсипана с безброй звездици. Наоколо се чуваха тихи щурчови песни. Слабата фигура на дядо Петър се заклати по пустото шосе. За миг в сърцето му заиграха щастливи трепети, щом видя в ума си баба Мария. Тя щеше да го укори още от вратата, че отново се е прибрал толкова късно. Щеше да му потърси сметка, че пак се е събрал с онези пияници и хаймани. След това щеше да му сложи вечеря и да му разкаже какво се е случило в сериала, който е гледала преди малко. Накрая щяха да си легнат, всеки в своето легло, и дядо Петър щеше да потъне в блажен пиянски сън. Да, така щеше да се случи, както се случваше всяка вечер. Но когато дядо Петър влезе в разхвърляния двор, потънал в прах и боклуци, и видя, че всичко наоколо е угаснало в мрак, той си спомни, че вече никой не го чака. Баба Мария спеше вечния си сън в гробището наг селото. Щастливите трепети изчезнаха и тъгата се усили.

– Мяуу! Мяуу! – обади се проскубаният жълтеникав котарак и се отърка в панталоните на дядо Петър.

– Мишо! Гладен ли си, моето момче? Ела, дядо да ти даде да ядеш! – нежно му рече старецът и Мишо послушно го последва към стаята.

Дядо Петър запали лампата и седна на леглото, намиращо се точно до масата. Сетне подхвърли на Мишо две парчета пържен салам и сух, плесенял хляб, останали му от онзи ден, и с умиление се загледа в доволно мъркащия котарак. Мишо гъбчеше с мляскане и от време на време хвърляше благодарни погледи към своя стопанин. Дядо Петър свали каскета си и прекара длан по оределите си бели коси. Погледна към отсрещния край на стаята, където имаше друго легло – сега празно и съвършено оправено. Някога там спеше баба Мария. В този миг сърцето го прободеше и напомни за постоянната и тъпа болка, която мъчеше душата му. Старецът въздъхна и се размисли за децата си. „Ох, дали всичко е наред с тях? Да знам, че са живи и здрави, и ще ми мине!“ Погледна към окачения на стената календар, точно до малката гървена иконка на Св. Богородица и Младенеца, и видя, че съвсем скоро ще се навършат пет години от последното игване на големия му син. Баба Мария се спомина преди седем...

– Лека нощ, Мишо! – пресегна се и изгаси лампата.

Докакто котаракът се наместваше върху свободното легло, дядо Петър се изпъна назад, така както беше с грехите си, и се зави с едно старо, окъсано одеяло. Погледа малко телевизия и се приготви за сън. Повъртя се неспокойно известно време, прокашля се веднъж-два пъти, и накрая заспа. Сега единствено грезгавото му хъркане нарушаваше нощната тишина. Сънуваше себе си и баба Мария като млади преди много, много време. Преди толкова много време, че дори не можеше да си спомни точната година. Виждаше я, бягаща с босите си крака по меката пръст под синьото небе, по което препускаха снежнобели облачета. Наоколо се жълтееха цъфнали ниви. Тя бягаше, а той тичаше след нея, опитвайки да я достигне.

– Бягай по-бързо, Петре! – смееше се със звънкия си глас.

Аха-аха да я хване и се чу трясък. Сънят се разми и дядо Петър се намери в стаята, потънал в непрогледен мрак. Докато се опомняше, чу шепот. Потайни гласове, които се наговаряха. Тропаха стъпки. Някъде шумоляха пликове. Хлопаха шкафове. Някой настъпи металната купичка за вода на Мишо и тя издрънча злобещо в нощта. Със свито от страх сърце старецът се изправи и запали лампата. Треперещите му ръце се пресегнаха и отвориха вратата, водеща към външния коридор. С разширени от ужас очи и зяпнала уста видя двама мъже със свирепи лица, които тършуваха из къщата му. Единият го освети със силен фенер и дядо Петър отстъпи назад.

– Кои сте вие бе? – само това успя да изрече преди да бъде съборен на пода от силен удар. От челото му потече топла влага. Котаракът Мишо настръхна цял и скочи напред със заплашително хъскане, но нечи крак го изрита с такава сила, че го изхвърли чак на двора.

– Къде си скрил пенсията бе, дядка? – подигравателно попита единият мъж. Дядо Петър не можеше да различи мъжете, тъй като погледът му бе замъглен от рукналата кръв, но веднага позна присмехулния глас от кръчмата по-рано.

– Недейте, момчета, не правете ми пакост... – замоли ги той със загавен от сълзи глас. Болеше го не от раната, ами от горчивина.

– Ей, не ни размотавай, ами казвай къде са парите, че ще те пречукаме като куче бе! – процеди през зъби вторият мъж, в когото дядо Петър разпозна злобния глас, заяждал го по-рано. Онзи го изрита в стомаха така, че възрастният мъж се превеи на кълбо.

– Недей, че ще го претрепеш бе! – каза като през смях първият.

– Че какво като го претрепя? Все едно някой ще жали за моя дъртак!

– Абе нека първо ни каже къде е скрил пенсията, пък после да мре, ако ще! – злодейски смях раздра нощта. – Кажу бе, дядо! Къде къташ кеша?

– Под възглавницата... – старецът изпъшка.

– Къде?! – не чу вторият.

– Виж под възглавницата! – нареди му първият. Сенките се раздвижиха в мрака и скоро се чу шумоленето на банкноти.

– Та затова ли се правим на айдуци бе? – гневно кресна вторият. – За двайсет лева! – толкова беше останало от старческата пенсия.

– Двайсет – двайсет! Ще има за едно черпене, хайде! – подкани го първият. – Много ти здраве, дядо! – отново този злодейски смях.

– Голтак! – на изпроводяк каза вторият и заплю падналия старец. След малко гласовете на двамата мъже заглъгнаха и отново стана тихо. Прег погледа на дядо Петър притъмня и той се унесе в някакъв още непрогледен мрак.

На сутринта вече цялото село знаеше какво се е случило предната нощ, тъй като самите злодеи побързаха да се похвалят с геройската си постъпка. Някои отидоха до дома на дядо Петър и го завариха седнал на леглото с насинено око и рана на челото. В ръцете му се беше сгушил Мишо, проскубаният жълтеникав котарак. От очите на стареца капеха сълзи, а устата му мълвеше:

– За двайсет лева ли е моя живот? За двайсет лева ли съм аз? За двайсет лева...

Не много време след този случай, през една топла и приятна лятна нощ, дядо Петър се въртеше в своето легло. Беше спокоен, защото знаеше, че вече няма какво да му вземат. Миризмата на изсъхнали треви, кошто влизаха през отвореното прозорче, унасяха разбитото му от обиди и болка сърце. Скоро заспа и отново се намери млад и бягащ върху меката пръст, с коси развявани от волния вятър, а пред него весела и засмяна тичаше баба Мария. Този път дядо Петър я настигна. Прегърна я силно в своите обятия и си пожела никога повече да не се буди.

* * *

На другият ден го намериха починал, докато спи. На лицето му се беше разляла същата оная блажена усмивка, както когато си спомняше за младостта си.

Литературно четене в НДК – София на автори от „Внезапното поколение“ – списание „Пламък“.
Отгясно-наляво: Владо Любенов, Петър Чухов, Нели Лишковска, Пламен Киров, Елица Димова, Радостина Григорова, Георги Константинов, Светла Дамяновска, Димитър Танев, Пламен Антоу и др.

Владимир Виденов
СТИХОТВОРЕНИЯ

КРЪВНИ БРАТЯ

Ти бе мой кръвен брат. Но се топи
солта на всяко братство в океана.
Сърцето заздравява, не търпи
сълзи да плакнат пресните му рани.
Веднъж ми писа – май че от Тексас –
и в почерка ти долових акцента
на твоето американско „аз“,
закупено за три пробити цента.
Понякога ми липсваш. Та нали
твърдят: кръвта вода не става –
с годините по-малко ще боли;
и щом животът, който ни дели,
се свърши, ще очакваме тогава
смъртта, която братски ни сближава.

СЕНЧИЦЕ

Следваш ме все по петите,
сянко, наложнице верна,
твоята снага е изпита,
твоята кожа е черна.
Нощем тъматата те скрива,
но и невидима даже
лазиш зад мен търпеливо,
думичка без да ми кажеш,
без да броиш моите чувства,
без да кориш, без да съдиш,
стъпваш зад мене на пръсти,
без съвестта ми да будиш.
Плът бих ти дал, ако можех,
бих те наричал любима
милвал бих смуглата кожа...

Ала не мога, прости ми.
Вместо това за отплата,
сенчице, черна робиньо,
върщам ти аз свободата
в същия миг, щом загина.

БЛИЗОСТ

С приятели се срещаме от гъжд на вятър –
да помълчим в бистроото
и някоя цигара да изпушим.
По-близък от приятел е врагът ни,
със когото
почти в прегръдка сме се хванали за гушите.

СПАСИТЕЛНА ЛОДКА

Ако в мрачния тягостен ген
във безгънната локва пред мен
изведнъж ми потънат гемите,
моят внук приближава засмян
и ми пуска във гьола студен
той спасителна лодка хартиена.

ЗАКЛЮЧВАНЕ

Стоим един пред друг – в кошмарен полусън
от стъклена врата сме разделени –
не знаем – теб ли те заключиха отвън
или отвътре – мене...

СОНЕТ ЗА ДОПИСВАНЕ

Ти плачеш мълчешком – сама сълза
полека към брадичката ти слиза –
тъй плаче наранената лоза,
когато щракат ножици наблизо,
Напразно водиш в себе си война.
Напразно нощем гемоните будиш –

една въображаема вина
 не бива да е повод за присъда.
 Какъв финал да сложа тук – не знам,
 в момента всяка радост е предишна.
 През процена – във твоя тъжен храм –
 опитвам светлинка да ти подам,
 с която ти сонета ще допишеш.

НА МЪРТВИЯ ПРИЯТЕЛ

Радост или мъка – славим или жалим.
 Целият живот е низ от ритуали.

Гарваните в траур жиците обличат.
 Днес ще те погребват – ще присъствам лично.

Няма да ме видиш. Няма да те върна.
 Мъртвото ти тяло хълмът ще презърне.

Попът и без мене, знам, ще те опее,
 твоите рогнини вино ще прелеят...

Ала аз ще дойда – гологлав, брадясал
 и свецица тънка в шепата ще гасне,

хладен гъжд ще мокри тъмните ми грехи...
 Но намирам тука някаква утеха –

нека Бог прощава, ако туй е грешно:
 днеска те изпращам – утре ще ме срещнеш.

ЩАСТИЕТО

Видях земите на германците и на румънците,
 чух и на папата във Рим премъдрите слова,
 познах звънтенето на златото, на любовта – зова,
 но по-голямо щастие не зная от това –
 да казвам всеки Божи ден здравей на слънцето,
 а то да кимва с рошавата си глава.

Благо Прангов на 90 години
СТИХОТВОРЕНИЯ

ПЪТЕКА

Родона и Пирин, и Рила
ограждат моя стръмен ген.
В средата аз стоя.

И цвили
жребец в съня ми окосен.
Светът осъмва днес отново
с очи, пресъхнали от взрив,
и електронно пак мисловен,
и неутронно полужив.
Във неизбродната вселена,
сред трите родни планини,
улавя моята антена
световните пукнатини.
И в тишината безначална
на изгрева, окървавен,
избухват взривните сигнали
и остро се забиват в мен.
Зорницата, докрай изтекла
на съмналия ген в дланта,
отново стана ми пътека
по стръмнината на света...

* * *

Боса тръгва и мойта пътека
от вратата на бащин дом.
И когато от прага далечно
литвам в облака мълчешком,
жилав корен пътеката става
и по нея достигат до мен
земен мирис, милувка на славеи
и затрупан под пепел ген.
Свидна бащина стряха от камък!

В твoйтa шeнa рaстяx – юмрук
 срещу хленча с рендосано рамо,
 срещу влѣхвите да съм друг.
 Тук гочух стихове неопети,
 издълбани върху скала.
 И дълбоката нежност усетих
 под гредите с дъх на смола.
 Здравец пална в душата ми огън.
 Врѣх издигна в двора простор.
 И води ме през зграч от тревоги
 свидно аленче*, мамин взор.
 И си мисля, дори и когато
 зидът рухне изпепелен,
 ще остане в сърцето вратата,
 чуруликала нощ и ден ...

КАТО КАПКА РОСА

И в съня ни спокойствие няма.
 И денят ни е пълен догоре
 с изневери и тайни, и явни,
 със големи и малки раздори.

Не от вчера така е. Безсрамно
 като треската шири се злото,
 като капка роса е доброто –
 сутрин има го, деном го няма.

ПЯСЪЦИ

В речен пясък, закомбили лакти,
 умълчани, на слънце седим,
 лястовичка, дъхтяща на лято,
 във вира потопява гърди.
 И внезапният воден отрязък
 като бръчка огромна трепти,
 а от него по топлия пясък
 речни капки оставят следи
 Мимолетни следи!

И отново

* Аленче – мушката

сух покой ни държи в своята власт,
 върбов дънер –
 същинска подкова –
 бледа сянка протяга над нас.
 А небето пламти,
 не догаря,
 неизменно е то ден след ден,
 само речната нашенска бара
 става пясък със тлак разреден.
 Върху пясъка ние лежиме.
 Маранята лежи върху нас.
 Ти ме питаш за моето име.
 За мечтите ти питам те аз.
 И сред тая умираща бара,
 всеки в своята орис вграден,
 като речните канки догаряме
 във бездънния пясъчен ден.
 И със пясъчни думи и крачки
 през обидите търсим брод:
 ти не можеш дори да заплачеш,
 аз не мога да вдъхна живот
 във очите ти – сухи за блясък,
 във сърцето ти – няма за глас...

И се рони безсънният пясък
 покрай нас,
 върху нас
 и във нас...

ШЕПА КРЕМЪК

Животът поначало е голяма изненада,
 откряната за радост, но пълна със тъга.
 И нищо, че нощта деня от слънцето презгражда.
 Остава светлина. Остава и брега.

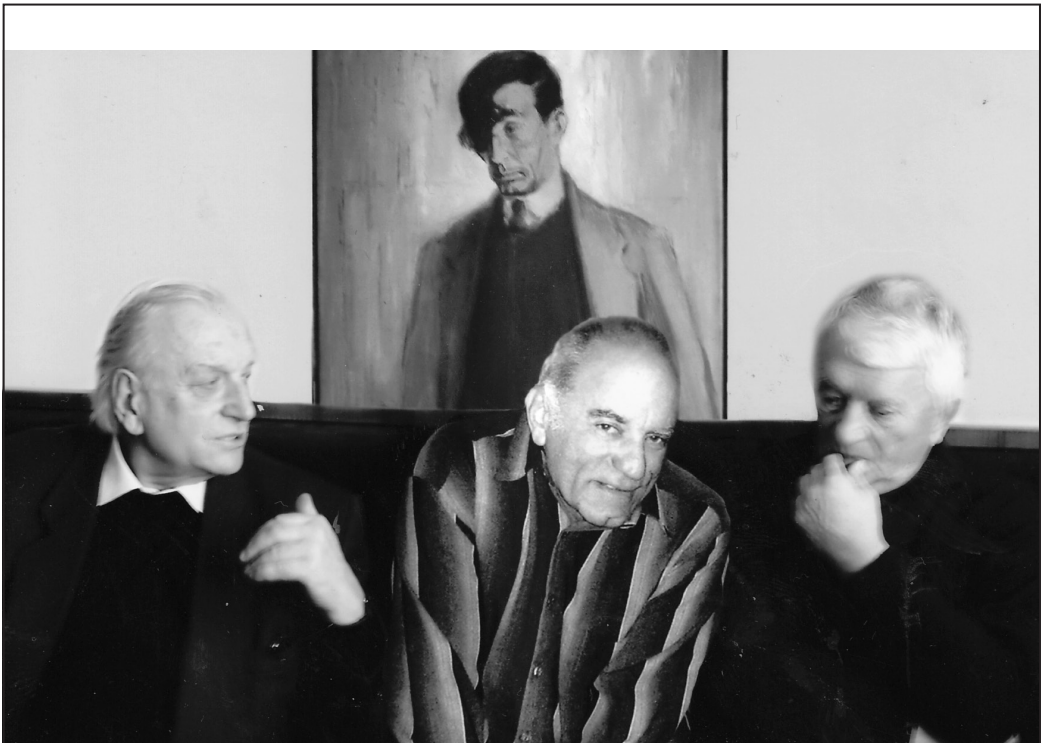
От моя бряг безкраен, навесен над дълбокото
 море, броя и дните си, и раните по тях,
 и винаги дължник оставам на безсрочни срокове –
 на леки стъпки и на тежък грях.

Бучи морето – белогрив лъв – скокнал до небето.
 Солени канки шибат утрото и мен.

**Вълна разбита връща се отново във морето
и пак връхлита... Люшка се небесният купен.**

**И чувствам под огромната камбана на простора
между вода и суша своя мъжки дял:
остава във земята баладичният ми корен,
а във морето търси място моят сал**

**на мисълта, загърбил плитчини към... бездни.
От слънчев блясък и вода стоя зашеметен.
И търся себе си отвъд заблудите железни,
превръщайки се в шена кремък разтрошен...**

**Творчески разговор в „Пламък“.
Отдясно-наляво: Калин Донков, проф. Йордан Калайков,
Георги Константинов**

Екатерина Пенчева
СТИХОТВОРЕНИЯ

БРОИЛКА

Как я караш? Ела да се видим.
Нищо особено. Мисля си само
за теб и стари познайници.
Снощи вдигах самотна назгравица.

Добре съм. Пресява решето
дни и месеци, дълги години –
срещи, раздели, любви, приятелства,
гето губят се днес и сънувам ги.

Нищо лично. Така. Наминавам. Тук-там
спирам за малко. Въртя телефоните –
няма връзка, заето, абонатът отсъства,
отишъл на друга планета и толкова.

А пък аз си броя между канките
на гъжда, плиснал шумно, бравурно,
настойчиво моите верни, неверни...
Твърде малко останаха в шепата.

Няма нищо. Нанизвам броилката.
И си викам: „Дано да сте здрави!“
Тази вечер отварям бутилката.
Горчи ли, горчи... И това е.

ВИРУСИ

Аз имам вируси безчет –
от слънце, гъжд
и облачни прогнози.
И новините в седем също. Да.
От новините също имам вирус.

И вируси са всичките ми дни –
 еднакви и различни до безбожност.
 Но си върви. Животецът върви –
 с корона, без корона,
 с шапчица от вестник.
 Аз имам вируси –
 от силен шум,
 от максимум
 на хаоса ни людски.
 И вадя новия парфюм –
 две капки – пръс,
 слагам си червило ярко.
 Излизам под напънилия гъжг.
 И ме залива гъх на джанка.
 Нямам вирус – няма как.
 От цъфналата джанка имам пролет.
 Свалих си розовите очила.
 Видях света и хубав, смачкан, грозен.
 Но е светът на моята страна.
 А тя е свята. И ми е опора.

НА КРИЗАТА В ОХЛУЗЕНОТО ВРЕМЕ

Детето на съседката ме пита:
 Какво е гей, какво е политика,
 АЕЦ-ът ли донася тока,
 защо е майка ми на митинг?

Любят ли се прелетните птички,
 имат ли пчеличките ушички,
 защо му е на кучето ваксина,
 продава ли се бебе в магазина?

Защо са полудели тези луди крави,
 ковид ли е презракналото гърло,
 какво е сбъркана гържава,
 защо в Народното събрание се карат?

Онемях от детските въпроси.
 Питам се въпросите какво са.
 Отварям вестника, а отговорът дреме
 на кризата в охлузеното време.

Нели Станева
СТИХОТВОРЕНИЯ

ВТОРИ ЕМИГРАНТСКИ СОНЕТ

Аз си тръзвам оттук, точно както тогава,
преди четвърт век, в зноя на месец тринайсти.
Със билет за глада, до прозореца вляво,
с малък куфар, изопнат от чувство за край.

Пак разказвам на пътя, че няма такава
страна – само спомен със ръбесто име.
Че покрита от грубия плащ на гържавата,
тя – родината – вече съвсем е невидима.

Че от светлите корени там е пораснала
тъмна плевел, рушаща душите и къщите,
тъмна плевел, изринала моето място.

Че без допир до почвата пак се превръщам
в странстващ облак безмълвно нещастие,
устремен към едно невъзможно завръщане.

МАГНИТНА БУРЯ

Цяла нощ животните мучаха.
Не намериха обора си, останаха
на гладната за хлад поляна
като пребити облаци. Звездите падаха.
Една безкрайна върволица
изронени парчета космос
с подозрително приветливи опашки
разгонваше съня на хората.
Откъм тъмната гора желанията
умело им се мятаха, но само
най-страшните за образ се захванаха.
На сутринта това, което бе останало

се срути с глух тътнеж в земята,
и дупката разхерметезира лятото.

Животните напразно го оповестяваха.

КАРАНДИЛА

Светлината капеше по репеите
с премерената скорост на блаженство,
а долу съхнеше градът. Хриптенето
му се усещаше и тук, в най-горното
ми аз, сред кварцовите структури.

Един минорен лаг, вкуса на нещо грапаво,
трънак без плод и вечните листа – пендари,
гайре с избити зъби, плачещо
в далечината, кучета,
гъха на лош сън, изгорели гуми, гари
и разбира се, нехарактерните
за вкуса ми сортове вина,
поети непремерено.

С нарастващо отдалечаване от времето,
скалите ставаха обаче по-познати.
За всеки километър ясно бе – ще го намеря –
тъй щедро ми предлагаше мълчания,
така синхронно виеше се пътят с веенето
на роклята ми в лъскавия вятър,
че се зарадвах. Сякаш че не бе напразно
да тръгна без лице в гората.

Вместо това – премерената моя скорост
и махмурлука, който ми тананикаше
„нагоре, още по-нагоре“,
защото долу съхнеше градът,
а тук репеите се огъваха от захар.

ОСТАВЕТЕ МЕ ТУК

Оставете ме тук. Да принадлежа и
този месец, град, вход и етаж да са мои,
както моя е тънката връв на гъжда
над обесените ми меланхолии.

Оставете ме тук. Няма другаде аз,
няма стръмни морфеми, бакърени тонове.
Тук родих си страха и на същото място
още лежи във калта панталона ми.

Оставете ме тук. Със бодлива ограда,
със корсет около крехките спомени.
Игва утро сега. Не, не игва – напада.
Оставете ме тук, под ръждата на бронята.

ВЯТЪР

Но някога ще свършат гумите за липсата.
Ще бъде юнска вечер като тази и, докато си сипвам
отраженията на града в студена чаша,
а небето е заспало в яснотата си
а чаршафите висят и проветряват се,
и са заспали всички тикове и занимания,
и дрехите свалени са, защото няма нужда,
а часовникът тиктака, защото няма начин,
вятърът на срички пак ще се събужда,
но аз ще бъда само лист и няма да се плаша.

ГЛИГАН

Вероятно е глиган, прошенна ти.
В полусън обхождахме пътеките,
препелени пръсти. Отведнъж – следи
в пръстта, като стрели пресекли

покоя на гората. Да вървим!
И без това си нямаме посока.
По все по-стръмния килим
да се изкачваме, преследвайки животното,

да се отдалечим съвсем от хората
по шева на следите, по нагорнището,
към извора на нашето съзнание.

Върхът е просто мястото, където
пътят ни ще продължи в небето,
към новото съзвездие Глиган.

Деси Цветкова
СТИХОТВОРЕНИЯ

* * *

Търкулна се
кайсиевото утро
през изгрева.
Пристъпи смело пясъкът към морето.
Милиарди секунди
извайваха пясчинки.
В далечината
пясъчният човек
измерваше щастието.

* * *

Уча се да лети
всеки ден.
Ромони пясъкът
в часовниковата кула.
Разтварям шепи, пълни с надежда.

Животът започва с всяка нова мечта.

Водоплаваща птица...

Ставам все по-млада,
от въображението е.

Пораснало грозно патенце,
див лебед от десетото царство...

Бездомен гларус,
само до водата
намерил покой.

Аз всеки ден се уча да лети.

НОВ ПСАЛМ

На хълма
събират се
гарвани
Броят си подвизите
Кой колко души е превел към отвъдното

Долу бели гълъби
на площада
Пратеници на Светия Дух

Балансът на вселената
се възстановява...

* * *

Само ако знаех,
щях да посадя
две капки кристал,
днес да виждам по-ясно хората.
Ако знаех,
щях да изпратя две сиви врабчета,
пред прозореца ти
да изгонят облаците.
Само ако знаех,
щях да отгледам
онази малка синеока лисичка,
която ме гледаше вечер от храста.
Ако знаех,
вместо писма,
бели речни камъчета
щях да ти пиша,
да съградят стая
в душата ти.
Ако знаех само,
щях още тогава
да ти покажа,
че не си сам.

* * *

„С главите си ще счупим ледовете“

Н. Й. Вапцаров

**Проблясват в мрака къдрави пристанища.
Примамват с разноцветни светлини.
Но ние сме пътуващите странници,
отдавна сме на път, безбройни дни...**

**И плаваме уж с някаква посока,
край острови безлюдни и самотни,
стърчат останки с мачти тъмнооки,
воговъртежи и странни животни...**

**И бездни, и опасни дълбини...
Заминахме към звездното пристанище...
Невръстни още, с пламнали очи...
И корабът бе пълен с обещания...**

**Пътувахме и нощем, без да спираме.
Редувахме си вахтите, и койките,
и аргонавти станахме,
някои умираха...
Но бързахме да се завърнем час по-скоро...**

**Такива чудеса, видяхме и русалките,
и приказни села, заг тях огромни зъбери,
делфини с нас брояха изгреви и залези,
чудовища понякога ни гледаха озъбени.**

**Не спирахме обаче, пътуващите странници.
И вярвахме, ще стигнем до звездното пристанище...**

Огнян Панов
ВИЛА „СЛЪНЦЕ“
Разказ

*„Гладен бях, и Ми дадохте да ям;
 жаден бях, и Ме напоихте;
 странник бях, и Ме прибрахте...“
 (Матей 25:35 – 36)*

Накрая на голото поле, отсам мека падина, лежи пътнически вагон. Недалеч зад него се вижда величествена корона на орех и покривите на къщи. Прозорците на вагона са боядисани в синьо и нарисувани с бели облачета. В голната част, под прозорците, има голям надпис – ВИЛА „СЛЪНЦЕ“. Тревата наоколо е суха и безцветна. Само няколко магарешки тръни като опосуми** наблюдават отвисоко. Есента си е отишла, но времето е необичайно топло. Бъдни вечер е.

На гълга пейка, от слънчевата страна на бившето железопътно возило, седят петима. В краката на един от мъжете лежи ръждиво куче.

– Да започваме! – млада жена се изправя и малката група поема след нея.

Дългото помещение на вагона е преградено. В първата част са погредени столове. Срещу тях стои един различен – с висока облегалка. Бежовата му кожа е с цвят на капучино. До него има маса, върху която е поставена празнична пъстро нашарена кутия. Дългата стена е заета с надпис: „Клуб на анонимните алкохолици“.

Четиримата съставляват група със зависимост, а младата синеока жена, която ги води, е Светла Давидова – терапевт. Кестенявата ѝ коса е стегната на опашка. Върху матовобялата ѝ кожа очите ѝ изпъкват бистри, любопитни и сякаш немигащи.

Четиримата са избрали съзнателно този ген. И без друго бяха самотни. На Бъдни вечер, когато всеки е с близките си, да бъдат тук и да не са сами.

– Моля ви! – обърна се Давидова към единия от мъжете – лошо облечен, приличаше на бездомник.

Лицето му – триъгълно и обрасло с прошарена рижава брада, излъчваше сила. Високото чело, гългият, легнал широко нос издаваха спокоен характер или по-скоро непукист.

– Кучето да остане вън! – жената изрече гумите тихо, но се разбра, че е решено.

* Опосуми – обитават в северните крайни райони. Разпространени в американския континент.

Мъжът се надигна. Искаше му се да изрече несъгласие. В последния момент се разколеба и процеди:

– Ние с Муки винаги сме заедно. Като се отдели от мен, после му трябва цял ден да се успокои.

Жената обърна глава настрана. Смяташе въпроса за приключен. Мъжът разбра и повече своя пес към изхода. На вратата го погали, каза му нещо. Кучето поклати глава.

– Бъдни вечер е – продължи Давидова – на този ден с изповед и молитва посрещаме Рождество Христово. То е благодарност и тайнство, ново начало. Щастлива съм за доверието ви към мен. Имам практика в терапията на алкохолните зависимости и вярвам, че ще тръгнете оттук променени и щастливи. Искам го повече и от вас. Да се запознаем!

Жена в напреднала възраст се изправи с усилие:

– Аз съм Джорджия Петрова, на осемдесет и две години. Живея...

– Моля ви, казвайте само името си!

– Стефания... Стефанова – стана жената го нея, – учителка съм. Ръцете ѝ трепереха. Не можеше да го скрие и виновенно гледеше встрани. Нямаше повече от четиридесет и пет-шест години. Фигурата ѝ излъчваше чувственост, но косата падаше небрежно. От силуета на прическата „по френски“ бяха останали само два-три кичура. Нямаше и помен от грим и червило.

– Антоний Гаделев, архитект – стана мъжът с кучето.

– Калин Гърменов, балетен педагог – четвъртият от групата се изправи бавно, елегантно, с лекота. Движенията му бяха като на сцена – пластични и красиви, някак артистични. Отмяташе с резки движения бретона си и тогава пламваха очите му. Тъмни, дълбоки, самотни.

Давидова остави бележника си и се изправи. Усещаше болката, която витаеше във въздуха. Усмивката ѝ нагарчаше но беше искрена.

– Нали е Бъдни вечер, донесох орехи, жито, ошав – ...и отвори кутията до себе си. – Можем да сложим по един орех в четирите краища на стаята, както е традицията...

– Орехи... орехи, аз нямам дом, орехи... – измърмори възрастната жена. Бяха ѝ гали гръмкото име Джорджия, но ѝ казваха Джура и тя си го харесваше.

– Не е страшно, госпожо, нали лошите неща са временни. Ето ни заедно, да споделим, да си помогнем, да бъдем приятели. Всеки има трудни моменти. Днешният е особен ден. Ако бъдем откровени, ще ни олекне. Но да знаете – едно от правилата в терапията е, всеки да се изправи, докато разказва.

Давидова направи знак на архитекта да стане и го подкани да говори:

– Как започна, Антоний? И запомнете! – повтори тя и се обърна към другите, – трябва да знаем всичко един за друг. Само така ще се почувстваме близки. Всеки самичък е слаб. Дори и аз.

– Необходимо ли е пространно? – попита той.

– Трябва!

Думите му се зарониха с нежелание, някак насила, сякаш режеше сух хляб. Преглътна:

– Свалих най-красивото момиче в гимназията и спечелих завистници. След няколко години наградите за мои проекти прогониха „приятелите“. Подписвах фирмени документи без много да гледам и отидох в затвора. Но вече имам кой да ме обича – и погледна към вратата. Филтър на незапалена цигара скърцаше между пръстите му.

През процена на вратата се показа кучето, чуло гласа му.

– Сладка муцунка има твоето куче – подхвърли Стефания.

Светла Давидова вдигна ръка. Жената се сепна, но тъкмо беше неин рег. Терапевтката я подкани да говори:

– Учителка съм по испански. Алкохоличка, да, не крия – започна тя. – Пиех всяка вечер, защото само така можех да заспя. Това беше моята тайна. Но веднъж след дълъг рожден ден отидох сутринта направо на училище. Онази вечер танцувах с красив мъж. Не бях се радвала така от ученичка. Все се питах – жена на четиридесет и шест за какво ли става. Виждам мъже отблизо само в трамвая. Не залитах, просто бях весела. Децата го забелязаха. Хареса им. И на мен ми беше хубаво. Бях си същата, но и съвсем различна.

– После? – подкани я Светла Давидова.

– А, да! Искях да покажа на децата египетски танц, но се подхлъзнах... Не знам със сигурност причината заради която бях весела. Може би от онзи мъж, или от алкохола, или пък че зарадвах децата. Разчу се и сега ме е страх да не загубя работата си. Тя е голямата ми любов – децата са кръвта ми – изхлипа тя.

– Не си сама! Бъди смела! – Давидова се приближи до нея и я прегърна. Следващият! – и посочи другия мъж.

Бръчките по челото на мъжа неспокойно се огъваха подобно на гумено петолиние:

– Алкохолик съм. Името ми е Калин Гърменов. На четиридесет години... Завърших с отличие хореографското училище. Свирия на пиано, китара, перкусии... – говореше все по-забързано.

– По-спокойно! – Давидова седна и го заслуша.

– Повече от всичко исках да уча децата на изкуство. Но гождоха други времена и на никой не му беше до музика и балет. Взимах бутилка и се качвах на тавана. Но не това ме довърши. Друго беше. Всеки ден чувах жена си: „Несретник! Мързеливец!“

Светла Давидова се изправи:

– Починете си. Пийнете чай. Двадесет минути почивка.

– Гол чай? – беше бабата. И на съсухреното ѝ лице полази виновна усмивка.

– Г-жо Джорджия!

– Майман, бе...

– Дојде и твоя рег – обърна се Давидова към нея. (Нали обяви почивка?)

– На осемдесет и две години съм. Синът казва, че съм алкохоличка.

Той ме говеде – и облуса устни. – Сине, чуј да ти кажа! – погледна към терапевтката. По селата така се обръцаха към младите. Бабата беше гражданка, но може би от вълнение у нея говореше младостта ѝ. – Тъжно е тука... Ох! Кой иска да ми се смее... не се сърдя, – огледа се крадеешком и продължи:

– Пия, но само като отида да видя къщата, дето живеех. Тогава си земам едно патронче от сто грама. Това ми е пиенето. Вдовица съм. Синът ми Ивайло ме наглеждаше. Един ден вика: „Мамо, идвам ген през ген, минавам целия град. Уморих се. Ела да живееш при нас. Ще се грижим за теб, по лесно е. А тука да гоїде внука. Става ли?“ Приглушено ридание я разтърси от спомена. – „Синко, имам нужда – рекох му. Да припиша къщата на детето? И да ме гледаш. Обещаваш?“ – Очи в очи стоехме. – „Обещавам! – рече.“ Оформихме всичко. Фърках. Нямаше да съм сама. Пламъче ближеше самотното ми сърце. Макар годините, лягах и ставах с крилца. След няколко месеца, синът отвори дума за старчески дом. Хубав бил, близо бил, за мене било по-добре... Едни такива. Рекох му: „Не искам!“ Не исках!. Не исках! Не исках! Но ме настаниха. Ама аз избегах още на другия ден. Вървех пеша госта, стигнах го моя си дом. Душата ми се късаше. Тогава си купих първото „патронче“. Гледах къщата, а хубавите работи от всичките ми години минаваха като на манифестация. Синът ме върна отново в гома. После пак бегах. По-излъгана не съм била. По...

По бузите ѝ мечеха две вади. Думите едва се чуваха, цеха някъде издълбоко:

– Да беше чужд човек, да го намразя. А той ми е син. Уж добре го гледахме, добър беше...

Никой не помръгваше. Баба Джура сви юмруци и по детски изтри очите си. Седна.

Давидова не можеше да скрие, че е объркана..

– Уважаеми!... Приятели... Разбирам ви!

– Ако ви кажа, че лъжете? – обади се Калин.

– Нека погледнем сериозно! – и Давидова присви очи. – Трябва да изберем вариант. Единият е лекарство. Намалява психологическата нужда от алкохола... Всички знаят.

– Но аз как да преценя – изхлипа Стефания, – пробвах медикамент. Единствено като пия, мога да спя и сънувам красиви сънища.

– Не ме прекъсвайте! Лекарството действа на центровете в мозъка, които са отговорни за оформяне на алкохолна зависимост. Другият път е да изберем имплантите – блокери. Има и трети път.

Четирумата замълчаха в очакване на думите ѝ.

Той е, той е... човек да не е сам! Да намери някой да го обича! По себе си знам!

Групата мълчеше. Муцуната на кучето се показа. Архитектът стана:

– В началото взимах лекарства, но резултат нямаше. Сега Муки ме обича, това ми стига. Защо само той? И пия!

– Ами прав е човекът! С лекарства не става – повиши глас Стефания. – Аз съм сама. Живея само със спомена за онази вечер. Алкохолът ме държи. И децата. Нищо друго. Нищо!

Калин я гледеше и сякаш чуваше нещо познато:

– Откакто жена ми ме нарече лъжец, съм изпил купчини лекарства. С алкохола ми е по-добре. Да им купувам лекарствата? Никога! – отсече той.

Бабата не издържа, изправи се. Поклащаше се.

– Кажу ми, докторке!.. Имам син и той ме излъга, да го намразя ли? Или да чакам ген за прошка. Взе ми дома! Само това имах! И него!

Давидова затвори очи.

Сякаш оглушали и забравили за времето умълчаните хора не чува, че късият зимен ден притича забързано. Мръкваше се. Отдалеч се чува меките, легени стъпки на нощта. Хиляди хора щяха да са щастливи тази вечер. Падаха гребни снежинки, но не бели, а жълти от светлината на външната лампа. Сякаш някой сееше едро царевично брашно. Първата, може би и последна сбирка във вила „Слънце“ завърши.

Бабата не се качи в колата на сина. Тръгна по шосето, но след няколко крачки спря и се обърна. Видя Стефания с вдигната ръка:

– Ами аз...

– Кажу сине, не се стеснявай! – подкани я бабата. Лицето на старичката се беше прояснило. Излъчваше облекчение, но и сила. Събуждаше се предишното ѝ самочувствие и опитност на жилавия ѝ корен. Стефания огледа и другите:

– Дојде ми една идея! – гържеше отворени устата си шепи и гледаше с умиление как снежинките боцкат дланта ѝ и се превръщат в капчици.

– Искате ли да... да дојдете в къщи – Имам дом. Празен.

– Ти сериозно ли? – недоверчиво попита архитектът.

– Сериозно, бе Антоний. Толкова ли е шантава тая идея? Не ти искам пари.

– Не, но...

– Тогава идвате, нали? – и огледа като победител останалите. – Нека да се съберем! – продължаваше тя. – Бъдни вечер е! Бог няма да ни остави. Трябва само да намерим някъде магазин. Да си вземам нещо. Не може без ви... – тя се сепна. Тялото ѝ се огъна като от удар.

– Може и да не вземем – обади се балетистът.

– Може и... да вземем! – дяволито го докочи бабата.

– Ей, хора! – чу се вик от към вагона. Светла Давидова стоеше облечена под светлината на лампата. Косата ѝ беше пусната, изглеждаше съвсем различна. Никой от групата не можеше да види колко желание имаше в очите ѝ. Колко много искаше да е с тях. Не беше отдавна, когато и тя тръгна по този път, сама.

– Да дойда ли с вас?

Джура за миг огледа другите:

– Разваляш ни четворката, но... Идвай! – ухили се бабата.

Зградът се състи, замира на истинска зима. Снежен повеј гонеше отнякъде шиптене на шампанско. Нервно избръмча кола. Като че ли се чу далечен звън на шейна. Снежните покриваха всичко, а големият вагон бавно губеше очертанията си в бялата нощ. От буквите останаха да се виждат само по-големите... „Слънце“. Някъде високо се носеше шепот. „Гол бях и Ме облякохте, болен бях и Ме посетихте...“ – но тези слова чува само кучето и вятърът.

Бойко Беленски

СВАТЕТЕ ЗНАМЕНАТА С ПОЧИТ

Откъс от бъдещ роман

Валеше продължително. Беше влажно. Наврег лъхаше на пушек и на мокро куче – вългоце есен. Времето течеше бавно. Това беше най-гадният сезон – ни за работа, ни за почивка. Дрехите подгизнаха, телата зъзнаха. На хората непрекъснато им се спеше. Естественият свят е само копие на ада и рая. Всички съвършенства са трансцендентални. Фронтоваците просто нямаха късмет в едно, но пък можеше да им провърви в друго...

На Вазов му беше нужно време, за да свикне с тишината. Бездействието депресираше и изпълваше с мнителност. Земята – влажна и клисава, тежеше по обувките при импровизираните занятия. Настроението бе минорно. В гърдите на комдива зейна гупка. Усещаше, че тя се разширява. През нощта чуваше как мъртъвците му говорят. Това бяха гушите на убитите бойци и на другарите му. Те бяха ангели, които искаха да се завърнат на земята, но под краката им още пареше от преживяното и сполетялото ги.

Щом слънцето за кратко проби, генералът законпя да полегне на припек, да постопли кости, но се боеше, че ще настине. Светилото галеше, но не грееше. След изпепеляващите жеги и изнурителната суша, над Бела-сица се спусна студен циклон. Въздухът стана жилав, после се втвърди и придоби крехкостта на кристал. Рано сутрин бе леден и някак трошлив. Замириса на сняг. От небето се посипаха пухкави, очистителни снежинки. Страничните пътеки, покрити със забрава, едва личаха. Но всичко се оказа измамен карнавал. Времето искаше само да ги зарадва и уплаши.

Точно тогава Владимир Вазов получи три писма накуп. Загържани и навръвчени поради преместването, те пристигнаха наведнъж. Бяха от Мария. Тя му пишеше за гома, за семейството, но снизходително премълчаваше трудностите, които я спохождаха и като пешкин жена – преодоляваше. Напълно в неин стил. В неин стил бяха и препинателните знаци. През живота си само брат му Иван бе поставял толкова много запетайки в писанията си. А Мария благоговееше пред тях и ги ръсеше на поразия и за проконсия!

Денят го блъсна със своето арогантно безразличие, защото бе отреден груги хора да му се радват. Малко след това дойде и заповедта. Генералът я взе и се подписа в разносната книга. Прочете я със свито сърце. Предстоеше ново отстъпление. В очакване на общата капитулация им разпореждаха да се върнат в пределите на царство България. Дивизията трябваше да се изтегли през Струмица, Огражден и Гарван планина, до село Берово и след това да стигне град Пехчево.

– Време е и ние да се поузкънем, да починем и придобием по-човешки вид – поухвърляха някоу, но повечето страдаха.

Огнищата с нетърпение чакаха стопаните си – бащите и синовете, роднините – за да чуят разказите им. Отново всичко тръгна в обратен порядък – обози, влакови композиции, разтоварване – въобще предислокация.

Има дни, когато ти се струва, че всичко е сън и не си се пробудил. Владимир Вазов не очакваше такава развръзка. Вече бе ясно – няма връщане назад на фронта. Срам го беше да си спомни с какви надежди и патос влезе във войната и каква рана тя отвори в българската гръд. Омърлуши се. Затвори се в себе си. Вместо за сърцето, той се хвана за масата и поиска ментов чай, който му действаше като валериан. Потресен, обезсърчен и изнурен от безсънието, заблагян от душевни терзания, командващият организира изтеглянето на подчинените си към територията на отдавна смалената реална България. С обветрени и загорели като кована мед лица и избелели, загубили цвета си униформи, българските воители напуснаха и последните си позиции. Заг тях оставаха могили, кръстове и руини – дело на войната, на противника и безумното желание за надмощие. *Нима победата може да носи удовлетворение, когато си обезкървен, наранен и загубил човешкия си облик?* – питаше се Вазов. Унието бе налегнало всички. Дори радостта, че се завръщаха живи и здрави по родните места, не ги топлеше. Воините сънливо оглеждаха местностите, през които преминаваха. Сравняваха, съпоставяха, злорадстваха или тъгуваха.

Пред тях бе Пехчево. Вазов гледаше с бинокъла. Отдалече градчето изглеждаше лениво и сънено, въпреки че скоро в него щеше да гъмжи от войска. Тук на 30 септември генерал Вазов узна за сключеното предния ден в Солун примирие между Царство България и Антантата. Андрей Ляпчев и генерал Луи Д'Епре се бяха споразумели за спиране на военните действия. Армията трябваше да се демобилизира, а около 100 хиляди бойци и командири оставаха в плен. Така надгробният камък на мечтата за обединена България бе положен. Македония отново оставаше вън от родината. Народът отдавна искаше да се сложи край на войната, но не очакваше такъв финал. Върху картата България отново щеше да бъде прекроена и стеснена.

Многобройни знакове бяха поставени и маркираха демаркационната линия между двете споразумели се страни. Драмата бе приключила, а може би тепърва започваше, защото части от погромните дивизии се насочиха към София и водачът им земеделецът Райко Даскалов оповести създаването на Радомирската република.

Неясна бе навъсената есен и настъпващата зима. Фронтът се изместваше вътре в страната. Имаше брожение, ала времето на стихийните митинги и на свалянето на негодните командири постепенно отминаваше. Липсваха и гезертъори.

На 3 октомври в Горна Джумая дивизията се построи и положи клетва за вяност пред новия монарх Негово величество цар Борис III. Той заяви:

– Победителите няма да ни простят, но по-важно е дали ние се чувстваме победени. Виновникът, станал причина за несретата е прокуден... Юнаци, вашите действия аз оценявам високо... Твърде гъсто засяхме

новоосвободените и вече проблемни земи с кости, но се надявам от тях да покълне непримиримост, а не забрва.

Пред всички похвали генерал Владимир Вазов:

– Де да имаше повече командири като Вас!

В минути на уединение Цар Борис го попита:

– Случвало ли се е напразно да жертвате хората си?

Генералът, със смут в душата, си спомни няколко случки и взе да говори за състоянието на дивизията, като постепенно се ентусиазираше, а в съзнанието му оживяваха картините от последните боеве.

Царят го слушаше уж внимателно, с интерес, но неочаквано отглед чест и се отдалечи.

Отново потеглиха. Пътят минаваше по познати места. Това беше груг свят, груг живот, като че завинаги забравен от тях. На големи и малки гары, вкарана на втори или трети коловоз, композицията бе принудена да изчаква груги преминаващи влакове. Началникът с червената фуражка безпомощно вдигаше рамене:

– Има нареждане, чакаме заповед. И при нас е като в армията.

Трябваше да се примирят, ала неподвижността изнервяше. Дългият престой бе изнурителен. На всички се искаше по-бързо да стигнат до сърцевината на страната – едни цяха да останат в казармите, а на другите им предстоеше демобилизация.

Някой тихо запя с приглушен глас. Запригласяха му тъжно, не от сърце. Те се завръщаха обречени и това, което доскоро наричаха дивизия, бригади, полкове – кървеше.

– Ех, братлета, какво сте оклюмали? Щом е песен, нека е по-жизнена. Ние отново ще оперим гребен, не унивайте... – каза фелдфебелът и показа гледжосаните си в охра зъби. Пет пари не даваше за последствията. Жажгата за живот напираше у него.

Най-накрая спирачките заскърцаха, буферите омекотиха противодействието на затихващата тяга и напирашата инерция. Тренът спря на гара Плевен. Изоставиха композицията. Тия дето бяха премръзнали на платформите бързаха към казармите, а началствата от позатоплените вагони с нежелание се разделяха с уютата. Жени със следи от разлъка и евакуация по лицата неискрено приветстваха пристигащите. Някаква баба възкликна:

– Нашите момци, юнаците минават! – и се усмихна през сълзи.

Другите също ликуваха и хлипаха все едно се връщаха като победители, но сълзите им не бяха от радост. Стопляше ги само мисълта, че виждат оцелелите. А загиналите? Тях вече бяха опели или тепърва цяха да оплакват.

Помещенията, в които трябваше да се настанят, бяха запустнати. Предстоеше тепърва да осигурят гърва и кюмюр за огрев, да напалят печките, да извършат ремонт на спалните, да оживят района... Явно занаят се налагаше да разчитат сами на себе си.

Генералът свика съвещание. Дълго обсъждаха и спориха. Какви ли не проблеми възникват, когато цялата войска трябва да премине от военни в мирновременни релси. Едно са боевете и напрежението, друго са кахърите

от загубите, стопените илюзии и възстановяването. Всички трябваше да се изкъпят, да се дезинфекцират и преоблекат. С петнистия тиф и въшките шега не биваше...

Работата на генерал Вазов като началник на Плевенската дивизионна област бе колкото отговорна, толкова и рутинна, колкото завладяваща, толкова и безинтересна. Всичко го впечатляваше и вниманието му бе свръхизострено. Това бе следствие на напрегнатия фронтов живот. Сякаш изведнъж за него престанаха да съществуват немските съюзници, виновниците за катастрофата и всичко, което свързваше с войната. Охранителната рота – яки момци, почти еднакви на ръст, беше разформирана. Пушките бяха почистени. Едни от бойците се демобилизираха, други попълниха пооределите подразделения. Караулът вече щеше да се носи по ред и ротационно. Всичко се реорганизираше, за да се превърне в мирновременна войска. Но вместо да се успокоят, наборите бяха наежени. На служещите все им се струваше, че голямото изпитание не е свършило, а едва сега започва.

Скоро отново щяха да подхванат еднообразните строеви занятия, но само с набора. Запасняците бяха заминали по рогните си места. Повечето бяха добросъвестни. Разбира се, имаше и изцепки. Жена се бе оплакала, че две войничета отарасили гома и за храна. Командващият веднага се разпореди, провинилите се да бъдат намерени, да се проведе разследване и щом са виновни, да получат заслуженото.

На Вазов осигуриха място за пренощуване. На първо време беше нещо малко, невзрачно. След бъртенето през деня се прибра като пребит в скромното жилище. Харесваше му малката тебеширена стаичка, която тепърва щеше да го приютява и разнежва. Димитър Майски бе запалил кюмбето и вътре лъхаше топлина. Миришеше на сланина, на лук и сирене. При мисълта за ядене стомахът на генерала се сви.

Ординарецът мълчаливо смъкна ботушите му. Владимир Вазов трудно заспа. За да придърпа дрямката, му се наложи да мисли за проблемите, които не беше решил през деня, които предстояха и го притискаха от всички страни. Щом в главата му запърхаха спомените за гома и семейството, постепенно се унесе, обсебен от ласките на отмората. Сна почти осем часа. Сякаш бе в скута на майка си. Стана и закуси надве-напри. *Дали някога ще се почувствам като преди войната?* – питаше се, докато поглъщаше варените яйца.

На път за поделението, Владимир Вазов реши да се избърсне. До самия портал имаше берберица с олюпена табела *При бай Санго*. Влезе и в знак на уважение двамата чакащи веднага го пуснаха без ред. Сегна и се погледна в оплътото от мухи огледало. Отсреща видя измършавяло лице със землист цвят. Мъж с побелели сколуфи, дълбоко хлътнали очи и силно изпнати бузи. Куртката му изглеждаше широка. Имаше измъчен вид, сам не можеше да се познае.

– Бърснене – каза кратко и ясно.

Докаато разбиваше пяната в алуминиева паничка, без да бърза, бай Санго заговори:

– Немала си баба белица, та си купила козица. Каква я мислехме, какво стана?! Воювахме почти четири години и сега к`во?

Генералът нищо не отговори. Бе погълнат от важните задачи, от впечатленията, които го изпълваха. Санго го сапуниса, хвана широкия каиш и започна да точи бръснача като накрая го пригладу с плавни, мазни движения все едно нанасяше масло върху филия. Докато вършеше всичко това ловко и старателно обяви:

– Не само ще Ви обновя, а и ще ви създам удоволствие... Набъркахме се в голямата политика значи, затова сега ще си патим... – продължи тирадата си берберинът.

– Маестро, от политика вече ми се повдига. Може ли без словесен еквилибризъм?! За разсъжденията ти няма да платя. А ако не изключиш мегафона накрая току-виж си се разминал с бакшиша...

– Днес Вие сте първият ми клиент. Дано е на хаурлия. Все по-малко и по-малко мъже искат да се бръснат. То по време на войната юнаците пооредяха, а може да се каже, че и не останаха. И ще Ви кажа защо. Момчурляците искат да приличат на пролетарици, на бунтари. Виж угола на социалистите Марс какъв е обрасъл. Прилича на орангутан.

Той прокара внимателно резеца по бузата като придърпваше кожата с пръсти.

– Ще позволите ли да Ви хвана за носа или не понасяте? Вазов кимна.

– Ще Ви ударя и една контра, ако не бързате. – Получи разрешение и продължи: – Знам младежи гето нарочно се самонараниха, за да не отидат на фронта. А един си клъцна показалеца на дясната ръка с брагвето, ама не му мина номерът. Пак го взеха. Кашевар го направиха...

Бай Санго свърши с бръсненето, напръска го с одеколон и прокара гребен по посребрената коса. По сърмените пагони се посипа пръхот.

– Ще желаете ли да Ви подстрижа? – затрака с ножици покрай ухото му, сякаш се канеше да го отреже. – Не? Тогава само врата ще обера, че отзад малко сте обрасъл. Мога и да Ви боядисам. Останала ми е малко вносна боя. Гарванова.

– Аз по-скоро съм за къна, но не се срамувам от прясната сняг върху главата си.

Докато му плащаше, си мислеше: *Ето какво значи да отидеш при бръснар...*

От генералния щаб му поискаха сведения за загубите и броя на наличната техника. Разпореди се да я направят. Всичко бе извършено с неохота. Цифрите бяха бездушни числа. Заг тях лежах погром и безнадеждност. Всяко нещо се нуждаеше от възпламенител, бомбата от капсула, а огънят от кибрит.

Навън продължаваше да вали всесилен, всепогълщащ, безутешен и заскрежен благодат. Скоро Вазов се премести в по-приемлива квартира. Къщата бе двуетажна, тухлена, представителна, макар в съседство да имаше селскостопански постройки. Тук вече на спокойствие той всяка сутрин се събличаше гол до кръста и се натриваше със сняг като пръхтеше от удоволствие.

Навън студът го изненада – рязък и болезнен като неочаквана плесница. Беше неделя. Дивизионният оркестър се грижеше за общото

настроение в града. На покривата със стъпки мера имаше въртележка с гървени кончета. Край нея ехтеше глъч, разнасяха се призвуци: *Стига!.. Давай още... Достатъчно!* При всяко спиране започваше боричкане за места. Желаетелите бяха повече отколкото наличната кавалерия.

Мина покрай пазара. Там все още се водеше разменна търговия. Цените се определяха единствено от нуждата, търсенето и неотстъпчивата упоритост на продавача. Повечето хора се пазаряха като за последно. Видя жена, която външно приличаше на Мара. Нещо трепна в гърдите му, спазъмът стигна чак до стомаха. Надяваше се, минавайки през София, да я види, но този път композицията им профуча транзитно през столичната гара. Продължаваше да му липсва, а сега навярно много повече, защото бяха толкова близко и все пак разделени.

Пред командирската стая, превърната в кабинет, го чакаше полковник Владимир – бивш дружинен, а сега щабен офицер, чиито празен ръкав на куртката бе пъхнат в колана му. Покани го да седне. От заетостта му личеше колко го уважава. Пуха кафе и накрая гоиде го същността на въпроса:

– Налага се да се разделим. Не по мое желание, разбира се. Ще те загържа в една от секциите като волнонаемен, но преди това искам да ти благодаря за всеотдайната и доблестна служба.

Той бе първият от първата вълна съкратени. В очите бликнаха сълзи. Наричаха се *късане на живо месо от плътта*, но тепърва щеше да се пресити на това. Скоро можеше да бъдат разоръжени. Чувстваха се като голи, а не му бяха останали сили да се бори. Вече не искаше да се камери нагоре. Важното бе да се загържи, да не се изтърколи поне надолу.

Автори на „Пламък“ в разговор с българо-купърската поетеса Василка Хаджипана.

Отдясно-наляво: Бойко Златев, Василка Хаджипана, Бойко Ламбовски, Ирина Велева

Катя Зографова

НОВИ ХРОНИКИ НА ВАЗОВИЯ РОД

*(Неизвестен мемоар на Александър Вазов –
един от пионерите на българското кино)*

Из подготвената за печат книга

„Вселената ВАЗОВ“

Моите „Хроники на Вазовия род“, 2020, проучват емблематичния български род от първите запазени свидетелства от 17 век, но фокусът логично е върху Иван Вазов и неговите братя. В книгата „Вселената ВАЗОВ“ продължавам хрониките с биографичните профили на следващите поколения. Сред тях се откроява забележителната фигура на Александър Георгиев Вазов (1900, София – 1972, София), първородният син на героя от Огрин – ген. Георги Вазов.

Един от пионерите на българското кино, създател на системата на дублаж у нас и на няколко фотографски изобретения. Автор на звуковия филм „Грамага“ по Иван Вазов и редица документални филми, два пъти носител на ордена „Кирил и Методий“. „Грамага“ е заснет в „българския Холивуд“ както с присъщото му чувство за хумор Ал. Вазов нарича Копривица. Осиновеният от Ал. Вазов син Януш също става известен български кинорежисьор.

Спомените на Ал. Вазов открих в Българска национална филмотека. Изключително ценна находка, благодарение на която, заедно с новооткрития архив на семейството на Борис Вазов и Елисавета Консулова-Вазова и по-специално писмата и пътеписите на графичката Бинка Вазова, се рогни новата ми книга „Вселената Вазов“.

СПОМЕНИ НА АЛЕКСАНДЪР ВАЗОВ – КИНОРЕЖИСЬОР

Роген съм на 13 ноември 1900 година. Завършил съм френския колеж със златен медал. (Колежът навремето имаше основно училище). След това заминах за Австрия, където учих в прогимназиалното училище „Терезианушуле“ [Терезианумшуле]. Но трябваше скоро да се завърна поради заболяването на баща ми. Продължих III прогимназия, а след това – във II гимназия.

През 1916 г. заминах да уча за авиатор в Мерижвайскурхе, но войната свърши и ние трябваше да напуснем Чехия в бягство, като поехме пешком за България.

В Будапеща заболях от грип. Бях изпратен в болницата на Елеонора. Един ден се разбудих в моргата, на двора (а това беше през декември). Раз-

брах, че съм в някакви чувалени грехи. Не знаех жив ли съм или не и тръгнах към светлината. След силно напирание на железния прозорец, излязох из бараката – бос, в сняг до колене, отпратих се към оградата, едно гърво ми помогна да прехвърля зида. Помня, че съм ходил 400–500 крачки и пак съм паднал в безсъзнание. Когато втори път се събудих, видях около себе си хора в една малка къщурка и несъзнателно запитах на български език: „Къде се намирам?“ Лежах на ново, хубаво подредено легло, преоблечен в пижама. Един от хората се хвърли и почна да ме прегръща и целува. Оказа се, че се намирам между български градинари, чието куче ме е открило.

Моите сънародници ме снабдиха с грехи и подир няколко дни се отпратих към хотела, в който бях отседнал преди заболяването си. На портала прочетох собствения си некролог на български език. И когато малко по-късно, след като си намерих багажа, се отпратих към легацията, за да продължа пътя си, с влизането още ме взеха за призрак. Там се разбрахме, но те не бяха в състояние да ми помогнат, защото всички линии бяха повредени при отстъплението. Това ме принуди да намеря някоя обща работа, за да имам прехрана. По една случайност попаднах на трамваите, където станах ватман на 11 линия (интересно съвпадение, понеже имах самолет № 11). Така останах в Буганеца 20-ина дни и реших да тръгна пеш за България.

Между другото, унгарците се показаха прекрасни хора, както и българските градинари, които ми услужиха с пари. С тях се надявах да стигна до България.

Така провървях 765 километра при страшен глад, с много перипетии стигнах в Лом. По пътя се бях запознал с френски войници от колониите, с които станахме големи приятели.

На софийската гара скочих и забързах към къщи. Имахме една унгарска сръбкния – готвачка. Отначало тя не искаше да ми отвори, но като я извиках по име, тя изпищя „Мусьо!“ (така ме наричаше тя) и ме въведе вкъщи. Заварих там всички братя на баща ми – Иван Вазов, Борис Вазов и всичките им деца – опечалени, празнуват панихидата ми.

Не загубих време, хвърлих се в банята и скоро във вид на човек и с 20-ина килограма цигари, които бяха към и с които ми послужи един мой приятел бакалин и с кобилата, която яздех още от дете, в карьер стигнах на гарата, оставих коня и се отпратих към моите приятели зоави (колониални войски), които в първия момент не можаха да ме познаят. Разделихме се с благодарности, прегръщания и т. н. Това е един от многото епизоди в моя живот, през който винаги съм се натъквал на много трудности.

Първата ми проява в творчеството бе моята първа снимка, която ме окуражи и ме накара да обикна фотоизкуството. Бях сегемгодишен, когато получих от баща си подарък един сериозен апарат, купен от него в Париж – с цайстова оптика. След като получих познания върху начина на снимането от известния тогава фотограф Борис Блъсков, аз се отпратих с желанието да снимам поета Иван Вазов. Той много ме обичаше, аз четях неговите стихове гласно и така той ги проверяваше. Често влизах и в спор с него. Това бяха, разбира се, спорове между слон и мъниче, но той ги обичаше.

Заварих при него проф. Иван Шишманов, неотлъчен негов приятел. За тяхно учудване им направих предложение да ги заснема. Разтворих триножника, поставих апарата и ги помолех да застанат естествено в креслата си. След това ги заснех и поотделно.

Впоследствие се оказа, че това е най-добрата и естествена снимка на Иван Вазов, която Борис Блъсков доработи, надлежно ретушира. Тя остана един верен спомен и досега в музея на Иван Вазов.

Това ми даде подтик най-усърдно да се занимавам с фотография. Едновременно с нея, тъй като много обичах и спорта, правех и спортни снимки на моите другари. Така свързвах двете си влечения. Изобщо до свършване на гимназията се занимавах с различни видове спорт: спортна езда, моторизъм (притежавах първия мотор у нас), бях и един от основателите на футболния спорт в България и т. н.

Покрай моторното дело изучих най-основно техниката и имах голямо желание да стана инженер, въпреки желанието на баща ми да ме направи генерал. И така, заминах за Германия да изучавам инженерство. Бях в общия отдел на техническото училище и след първите 4 семестъра изкарах задължителния стаж в Дрезденската цигарена фабрика „Универселе“. Там смятаха, че много съм се проявил и ми дадоха бригада, с която сглобих 8 машини.

В Дрезден на времето се заснемаше един от филмите на Фриц Ланг, с когото случайно се запознахме в хотела, където живеех и аз. След като няколко пъти го посетих при работа и се запознах със специалната тогавашна филмова техника, киноизкуството ме увлече. И още на следващата година си избрах специалността „оптика“. Но тогава нямаше още специалисти – киноинженери. Този отдел се водеше към самите заводи на Карл Цайс – Йена. Подготовката ми във фотографията и набраните технически познания ме улесниха в учението. Угаде ми се случаят да открия един пластичен обектив, специално за портретни снимки. Опитите с него проведох в Берлин в УФА, като заснех много от най-прочутите киноактьори и режисьори. Този вид снимки с остър преден план и последователно омекомяване (разфокусиране) на другите планове от художествена гледна точка се хареса и се пусна в производство под името „Пластика“. Призваният патент ми донесе и материални облаги, благодарение на които аз често правех екскурзии из всички градове на Германия.

В 1924 година, работейки върху други обективи, сполучих да постигна едно осветление с пренагряване на волфрамовата жица и се получиха снимки с госта реална чернобяла градация на светлосенките и цветовете. Това даде повод на инженерите от „Осрай“ да се сдобият със сегашната нитрафотна лампа или т. нар. панхроматично осветление, което замени тогавашното живачно осветление по студиите. Това ми даде възможност да участвам при снимките в много от студиите като консултант. Тия чести наблюдения върху развитието на филмовото изкуство породиха у мен желанието сериозно да се подготвя и да се преориентирам след завършването на инженерството към кинорежисурата. Но таква висше образование там нямаше. Имаше отделни школи към някои от студиите.

Започнах с опознаване на художествената фотография и завърших в съкратен срок Мюнхенското фотоучилище. Получих звание „художник –

фотограф“. Открив студио в Берлин на „Розенхаймерштрасе“, 27, в ателието на един от големите немски художници, наскоро починал.

Връзките ми с филмовите студии ме улесниха за заснемането на всички техни по-главни режисьори, актьори и т. н. Станах член и на техния съюз.

Скоро след това, през 1925 година, заминах за Италия, за да изуча „постановката на гласа“ – не за да стана актьор, а за да се запозная с школата. Там попаднах на стария професор Кавалиере Реали (известния учител на Карузо), чийто ученик беше и Събчо Събев.

Едновременно се записах и в един специален курс за диригентство в „Санта Чечилия“ (като дете бях свирил на чело).

Бях вече известен като художник – фотограф, премиран в няколко международни изложби и по съвета на скулптора Андреј Николов, който по онова време работеше там, открив едно студио в помощ на художниците, където заснех маса техни модели и моделки за картините им (актови снимки и гр.)

Оттам заминах за Швейцария и се залових с правене на късометражни медицински филми за 15 мм лента (по поръчение на Медицинската академия). Понеже там те нямаха още студии, изработването на филмите стана наново в Берлин.

В България се върнах за 2 години (през 1925 година) поради заболяване на баща ми. Тук отворих едно ателие и освен това станах експерт по тютюните. Не намерих приложение на квалификацията си.

След завръщането ми в Германия станах художествен ръководител на „Тетра-филм“ за късо време, а сетне – на „Минерва-филм“ (за игрални филми). Поставял съм и пиеси в театъра.

Чрез фирмата „Минерва“ направих няколко проучвания за взаимна работа с редица чуждестранни студии, което ми даде възможност да обиколя почти всички филмови студии в света.

През 1919 година заснех в България „В страната на розите“ – цветен филм, по системата на Бупак-колор, след като бях работил с инженер Тайланд и бях запознат с тая система. Съкратен, филмът представляваше 700 метра (запазено е едно чернобяло копие, по-дълго).

През 1930 година вече работех в Берлин, Париж и Рим по синхронизацията на филмите – по моята система „ритмограма“.

През 1934 година се върнах в България, за да създам киноизкуство у нас на сериозна основа.

И в края на 1935 година започнах работа върху „Грамага“. Спрях се на тази социална тема на Вазов, защото в нея има много филмови елементи и е добра основа за филм, а е и едно много прогресивно произведение. Но при разработката на поемата и превръщането ѝ в сценарий, се натъкнах на няколко празноти и слабости. Една от главните мъчнотии беше да преодолеем момента, когато Камен след като забягва с Цена, настигнат от потерята, я зарязва и избягва. Не можех да се съглася моят филмов герой да напусне любимата си, а и не притежавах технически приспособления, за да проследя бягството му (както в ковбойските филми), за да бъде съвсем точен на Вазовото произведение. Затова още преди бягство-

то снабдих Камен с пушка, която той скрито изважда изпод огъра си и впоследствие тази пушка взема участие в отбраната срещу потерята: когато потерята загражда влюбените бегълци, Камен прикрива за себе си Цена и взема позиция зад един грамаден камък. Турците успяват дебнешком да го обградят, а Цеко излиза срещу него и му заповядва да предаде дъщеря му. Камен вдига пушката и се прицелва срещу Цеко, но Цена grabва пушката с думите: „Татко ми е, недей, Камене!“ – отклонява дулото на пушката. Този момент обаче е фатален за Камен, защото Халим ага натиска спусъка на нагана си и ранява откъм гърба Камен, който се свлича и пада безжизнен на земята. Тогава Цеко грубо издърпва Цена и като ѝ връзва ръцете към седлото на коня си, я повлича след себе си. Смятайки, че Камен е убит, потерята го изоставя.

За да бъде спасението на Камен убедително, добавих две нови действащи лица – ратаите – комици, на Камен, които проследяват скришом потерята и след отеглянето ѝ вземат тялото на Камен, виждат че той е жив, но тежко ранен. Поставят го на една носилка, изготвена набързо от две гървета и сепретата им и го отнасят в манастира. Там калугерите го приемат през нощта и се грижат за него до оздравяването му.

За филмово време ми беше необходимо Цена да не бъде предадена веднага на Халим ага, а чак когато той се връща от Одрин, да я вземе със себе си. Но Цеко решава междувременно да даде Цена в сарая на Халим ага. Това озлобява неговите съселани, за да може да се гоише до още по-драматичен момент при нарочно откъсване към Цеко.

Междувременно Камен е оздравял, образува чета, с помощта на другарите си – комици, които стават работници в магерницата на манастира. Тази чета научава, че Халим ага се връща в сараите си и решава да го нападне и убие. Това четата осъществява в една от урбите на Балкана, след което напада сарая на Халим ага и освобождава Цена.

В сарая имаше един драматичен момент: Цена се приближава до една от жените на Халим ага, която плаче и люлее малката си рожба. И понеже пее на български (един много хубав вариант на стара българска песен), Цена се приближава към люлката. Разбираме, че и това младо момиче е било една от жертвите на Халим ага. Нарочно дадох тази сцена, за да покрия авторската концепция за това, че и Цена е жертва на Халим ага. Приближавайки се към люлката и вглеждайки се в детенцето, Цена получава халюцинация – Халим ага с протегнати към нея ръце се нарочва срещу ѝ. Цена припада и я отнасят.

В поемата русите идат изневиделица. Беше много трудно да дам две кулминации във филмовото развитие: връщането на Каменовата чета с освободената Цена и идването на русите (което щеше да се омаловажи). Затова реших да свържа тържеството: в момента, когато четата на Камен се връща с освободената Цена, нахлуването на русите започва в паралелно действие (осъществено чрез паралелен монтаж, с показване идването на руснаците в България).

В селото са научили за русите и всички се събират да ги посрещнат, но за обща изненада, пристига четата на Камен. И тука попът и дядо Анто набързо ги благославят. Оставят Цена при дядо Анто, а Камен отива да се слее с руските войски. Този момент беше най-трудният за разрешаване.

Оттук Цеко е съвсем изолиран от народа. Грамадата е вече издигната, той полудява, отива при грамадата и там загива, пронизан от гръм.

През цялото време Кисимов ме тормозеше и вечер стояхме до два часа да се убеждаваме за начините на игра. До полудяването му видях много мъки с него, тъй като той играеше много театрално. Но в сцената на полудяването вече му казах: „Сега искам наистина да те видя луд“. Тук той играе както си иска, докато преди това го лъжех: карах го да маркира и тогава снимах, а когато „играеше“, не снимах.

За пръв път в историята на киното въведох при „Грамада“ оригиналното заснемане на езика, на който всяка от националностите говори: българите – на български, турците – на турски, един предател грък – на гръцки и руснаците – на руски. Не можех да се съглася с условността, всички да говорят на един език и си послужих с преводач направо от действащите лица – думите им се превеждаха на български в сбита, филмова форма.

По-късно и в чужбина започнаха да въвеждат този маниер.

За пръв път снимах и звука направо, по време на снимките – отначало с апаратурата на Мишкович (американски апарат с глимлампова система, погарен му от негов чичо), а впоследствие, с нашата българска апаратура на Парлапанов и Попов с мое съдействие.

Между другото ние създадохме и киното в Копривищица – българския Холивуд. Там имаше много анекдоти около снимките. Такъв един интересен случай беше отвеждането на Цена в сарая на Халим ага. За сарай използвахме къщата на Т.[огор] Каблешков. Цеко – Кисимов заедно с жена си – Елена Снежина отвеждаше Цена – Н. Милошева с една писана каруца и я оставяше в сарая. Цена сърцераздирателно изпищява: „Майчице, не ме оставяй!“, но Цеко невъзмутимо подкарва каруцата. Струпалият се народ, който с любопитство наблюдаваше снимките, така се вживя в тази сцена, че повярва в истинността на случката и започна да хвърля камъни по „Цеко“. Без малко щяха да пребият артистите.

Повечето от снимките се възприемаха както от актьорите, така и от публиката непосредствено, та не ставаше нужда да се преснима по много пъти. Всичко беше установено предварително.

Обяснителната работа с актьорите около характера на героите и т. н. Не исках да репетираме по-отрано, за да не обръзва ролята, а да се чувствава непосредствеността на първото преживяване. Веднага на терена се репетираше и снимаше. Всички работеха с невероятен ентузиазъм (а бяха и откъснати от всички грижи – те бяха настанени със семействата си на квартира и храна).

Артистите лесно се поддаваха на работа. Само със Савов беше по-трудно. Той трябваше да играе друга роля, но този, който трябваше да играе Камен, се разболя и взех Савов, тъй като той е бил кавалерийски офицер и умееше да язди. Той бе вече възрастен за ролята на „млади Камен“, но в останалата част на ролята намерих добро покритие. Снежина в ролята на майката на Цена постигна изряден образ.

Костюмите бяха по мои проекти, въз основа на погробни етнографски проучвания. Декорът бе естествен. Само някои вътрешни снимки правихме на изкуствен декор в Народния театър: от стари обикновени кулиси пригодихме обстановката и само за една вечер бяха заснети 14 вътрешни сцени на филма. Целият персонал беше на мое разположение. Три смени работници сменяха декорите за по 10-15 минути. Тази грамадна услуга ми направи Апостол Апостолов. За осветлението целият технически персонал и П. Бакалов бяха на мое разположение. А. Недялков, който игра попа във филма, ми беше инсценигент, домакин и всичко, което е необходимо за „грижите към човека“.

В ученическото кино бях обзавел и разширил малка лаборатория за проявяването и откопирването на филма. Сетне оставих всички съоръжения в лабораторията, за да продължат други работата с тях.

По същото време, когато филмът „Грамага“ излезе в кино „Пачев“ (до екран се добрах с голяма мъка, тъй като тръстовете бяха заели всички екрани), непосредствено след това започнах дублирането на австрийския филм „Маня“ на български език. Това бе първата синхронизация на славянски език (по системата, която вече бях утвърдил в чужбина и с апаратурата на Парлапанов – Попов). Тогава този опит беше посрещнат много добре и филмът се въртя в най-голямото кино – „Роял“ – 4 седмици. (Беше свален при пълни сборове поради това, че контрактът за следващия филм трябваше да бъде удържан). Така мина в почти цяла България.

Предстоеше ми един ангажимент в чужбина и трябваше да замина. В началото на 1938 година се върнах с двамата оператори Ханс Тайербаща и Ханс Тайер-син (един от операторите филма „Бургтеатър“), за да заснема „Настрадин Ходжа и Хитър Петър“. За този филм ангажирах най-големите тогавашни комици Стоян Бъчваров и Асен Камбуров. Сценария написах аз – по народни умотворения.

Една филмова експедиция от два грамадни автобуса с 40 души артисти, души работници, едно магаре и една гъска се движеха из България, за да бъдат заснети най-подходящите натурни снимки, представляващи неоченими реалистични декори. Бях обикалял три пъти България и всички места ми бяха добре известни.

Предвид на това, че нямаше машини, а само кювети и рамки за преместване на негатива и позитива, за да получа добро качество при една прецизна машинна обработка, уредих въпроса със „Саша-филм“ – Виена, филмът да бъде изработен там. Всички гросове, полугросове и стопроцен-

тово синхронно заснети снимки бяха надлежно опаковани и изпратени. Общите планове бяха заделени – оставаше да бъдат занесени при моето заминаване. Но поради една случайност, в Белград във фургона избухва пожар и целият този ценен материал, който представляваше същността на филма – изгоря.

Едно недобросъвестно лице, чието име няма да спомена, беше обсебило осигуровката и аз бях вече в невъзможност да направя нови разходи. Бях принуден от общите планове и останалите средни и едри планове, сметнати за брак, главно поради липса на синхрон, да събера вече (не да създам) един филм, който според мене извън хубавите си безупречни снимки, не представлява никаква художествена стойност. Получи се фрагментарност в сюжета.

Независимо от това, народът се смееше и посрещаше филма добре. Любимците на публиката – Бъчваров и Камбуров изключително допринесоха за това. Главната линия в сюжета беше не надхитряване между двамата, които признават още в началото на срещата си, че това ще бъде в тяхна вреда, а тяхната гружба. Те решават още в кръчмата да станат ортаци – един да лъже, друг да маже – защото според тях бугали има много и не е необходимо двамата умни хора да се лъжат помежду си.

Така приетата задача ми даде възможност да използвам почти всички анекдоти за Хитър Петър и Настрадаин Ходжа и още повече да засиля било сатира, било комедийния елемент. Но в края на краищата, в лицето на един човек, когото двамата смятат за глупак, те си намират майстора. Това ги накарва да се осъзнаят и да свършат с хитрините си. Настрадаин започва да оре, а Хитър Петър остава малко по-хитър, като става мелничар и се оженва за мелничарската гъщеря. И тук, както и с „Грамада“ хлътнах с 3 000 000 лева.“

Тук интригуващият мемоар неочаквано прекъсва. Губят се цели 34 години от живота на автора им, колкото остават докрая на дните му... Дали тези кинаджийски спомени са част от по-цялостно автобиографично повествование? Бихме искали да е така, защото разказването на кинорежисьора е наистина ВАЗОВСКО! Собствената биография на Александър Вазов вероятно е вълнуваща в равна степен с драматичните професионални приключения, разказани в по-горе публикувания фрагмент... Дано ги открия някой ген! Или повествованието съзнателно спира до страшните години на Втората световна война и още по-жестоките времена, които настъпват за потомците на царските генерали Георги и Владимир Вазови след 1944 г.?

Когато употребявам определението „вазовско“ по отношение писането на Ал. Вазов, аз имам предвид сюжетното богатство, с което е надарено словото му, но и съвпадението на началото на „Под игото“, в което Кралича прескача дувара на чорбаджи Марковия дом, с паническото бягство на разказвача от моргата в болницата на царица Елеонора и ...прескачането на зида в устрем към света на живите. Личното преживяване се проектира върху романа на Патриарха...

Всъщност първият артистичен опит на Ал. Вазов – във фотоизкуството, е свързан с Иван Вазов. Едва 7-годишният Александър е получил от баща си – ген. Георги Вазов, сам запален фотограф, модерен цайсов апарат. И го изпробва със снимка на знаменития си чичо, заедно и поотделно с не по-малко знаменития му изповедник – проф. Шишманов...

Факт е, че още първият рекламен филм на Александър – „В страната на розите“, 1919, е наситен с атмосферата на родната за Вазови Стрemsка долина с нейните рози, емблематичното цвете и в творчеството на Иван Вазов.

Както сам подчертава в спомените си, през 1934 г. А. Вазов се завръща в България с напълно осъзната мисия – „да създам у нас киноизкуство на сериозна основа“. И той наистина е един от пионерите на родното кино. Павлина Делчева-Вежинова, в младостта си наемателка във Вазовата кооперация, в книгата си за София, пише, че пълноправният собственик на най-горния етаж в семейната сграда, го продал, за да самофинансира филмите си. Поради тази причина той живее със семейството си в таванското помещение, за което Павлина свидетелства: „Не беше богато и впечатляващо, но имаше дух, култура и артистичност – редки за времето си качества.“*

След сложните и многопосочни професионални търсения и пътувания из цял свят, Ал. Вазов се отдава на кинорежисурата. Трябва да отбележим факта, че е имал шанса да срещне един от най-великите кинорежисьори на XX век – Фридрих Кристиан Антон Ланг, широкоизвестен като Фриц Ланг (5.12.1890–2.08.1976). Всъщност запознанството в хотела в Дрезден и приобщаването към работата на Ланг мотивира младия фотограф-художник и изобретател на различни кинотехнически средства, да избере пътя на кинорежисьор! Но кой е Фриц Ланг? Роден във Виена, по майка евреин, той е съпруг на отявлената нацистка Теа фон Харбоу (съсценаристка на филмите му, преди да се разведат). Най-яркият представител на немския експресионизъм, принуден да емигрира от нацистка Германия в САЩ, където създава антинацистки филми. Режисьор на 4-часовия филм „Нибелунгите“, 1924, но и на „Доктор Мабузе, играчът“, 1922, в чийто образ (на хипнотизатор, психоаналитик и масов убиец) зрителите виждат метафора на диктатора Хитлер. Ланг остава в историята на световното кино с мегапродукцията (6 млн марки) но и абсолютен шедевър – антиутопията „Метрополис“, 1926.

Общото между българския режисьор и великия му киносъбрат не е толкова много, но го откриваме в съдбата им по време на Първата световна война. И двамата са мобилизирани, и двамата са тежко пострадали. А. Вазов е обявен за мъртъв, Фриц Ланг е ранен и загубва дяното си око. Започва да пише в полевата болница... Преживяното пък от А. Вазов между живота и смъртта е като в кадър от експресионистичен филм на Ланг. Чудогейната среща в Унгария с български сънародници не противоречи на толерантното му отношение към зуавите, с които споделя своя пешеходен поход към родината. А те исторически са противници на България във войната...

Игралният „звук“ филм „Грамада“, 1936, е имал грамаден за времето си бюджет от 1 млн лв. Режисьорът сам рисува костюмите (ето още една

от Вазовите дарби). Ангажира (и умело предпазва от прекалено театралничене) Кисимов за ролята на Цеко. Интересен факт е, че режисьорът „спори“ с текста на Патриарха, като си позволява промени, за да зазвучи той на кинематографичен език. И пренаписва някои сцени, които не му изглеждат достатъчно мотивирани или са невъзможни за заснемане с тогавашната техника (преследване в планината на бягащия войвода Камен, подобно на сцените от американските уестърни)...

Уви, драматична е съдбата комай на всички ленти на Вазовия потъмък. Той с горест я разказва в киноспомените си. От „Грамага“ са запазени само 12 минути и 15 секунди... „Настрадаин Ходжа и Хитър Петър“, направен по сценарий на Ал. Вазов, е „снаден“ от остатъците на унищожения оригинален филмов запис... Режисьорът не спестява заключението, че е „хлътнал“ с 300000 лв., като в „Грамага“...

Разказва и за трудната рецепция на филма си по Иван Вазовия сюжет. Тръстовете са окупирали кинозалоните и некомерсиален филм като „Грамага“ трудно може да се добере до прожекция. Тук отново стигаме до темата за невероятната солидарност на Вазовия род. Иван Пачев, син на по-голямата сестра на Вазовци – Ана, е притежавал не само сладкарница „Пачев“, но и едноименен кинозалон. И когато се вижда лишен от сцена, Ал. Вазов се обръща към братовчед си с молба да му предостави залона си. Така за пореден път Вазовата Заруга доказва своята ефективност, като се изправя срещу всемогъщите световни тръстове... Уви, както филмите на Ал. Вазов са унищожени в голямата си част, така и кино „Пачев“ е разрушено по време на бомбардировките 1944 г.

Но когато днес ние вписваме името на Александър Вазов във величавите Хроники на неговия род, трябва да признаем, че то е на законното си място. Кинорежисьорът е имал самосъзнание за това в своята животворческа мисия – да бъде новатор, да бъде „дързостен“, ако употребя тази вазовска дума. Да направи приноси и да остави следи в професионалното си поприще. Затова пионерът на българското кино стои с потомствено достойнство редом до Патриарха на българската литература!

**Творческа среща
в „Пламък“.
Отдясно-наляво:
Румен Шомов,
Георги Константинов,
Огнян Панов
(2023)**

Георги Константинов на 80 години
НОВИ СТИХОТВОРЕНИЯ

НЕСЛОЖНА ФИЛОСОФИЯ

Мисълта, че вечно ще живея
и страхът,
че утре ще умра
правят в синевата да се рея –
както по земята аз вървя....

Да се чувствам и гнездо, и птица,
роб и цезар,
земен стрък и гъжд,
стигнал връх и паднал ничком,
влюбен
и разлюбен изведнъж.

Имам си несложна философия –
тази двойственост
крепи света.
Земен и небесен е животът.
А еднакво скучна е смъртта.

СЛУЧАЙНО СРАВНЕНИЕ

Любовта е като планината.
Вика те и тръгваш
по пътека непозната –
без да питаш
малка ли е тя или голяма,
сенчеста или
от ярък лъч огряна.
Със завои, спираци гъха.
С видим връх или във облак
криеща върха...

Ти вървиш.
 По-стръмна става
 нейната презръдка.
 Все по-трудно ще откриеш
 изворче с прохладна глътка...
 Чувството,
 че я превземаш,
 май напразно си изпитал...
 Просто ти си неин пленник.
 Не – и победител.
 Тя е вечна. Ти си в нея
 само мимоходом...

Пак пътеката те връща.
 За да ти каже:
 „Сбогом..“

2022

НЕДЕЛЕН ГОСТ

Беше кратък – както други път –
 градският ми сън под селска стряха.
 Чувам: разприказва се гъждът
 и петлите грезгаво пропяха.

Слънчев лъч, подобно златен стрък,
 след гъжда пониква и пораства...
 Лястовици литват в полукръг
 и ми предвещават утрин ясна.

Селото, разтъркало очи,
 рано се раздвижва, зашумява:
 екне чук, косачка там бръмчи...
 Автобус с пухтене преминава.

Ден неделен. Говор, суетня.
 Портите за гости се разтварят.
 В тези трудни селски времена
 тази гледка ми е скъп подарък...

Ала гост съм в ясения пейзаж.
Тази вечер за града пътувам...
После, на шестнайстия етаж,
селото неделно
ще сънувам.

2023

ШИПКОВИЯТ ХРАСТ

Някакъв полупознат
го болка ме обиди.
Не казах нищо гума.
Само стрелнах го със двете си очи –
като с дуло на двуцевка...
Ала не сложих пръст на спусъка.
А тъмен и безмълвен
тръгнах
през буците, встрани от пътя.
Когато спрях задъхан –
забих гневни пръсти
във влажната земя..

И там зарових свойта
пареща обίδα.

Видях след време:
там поникнал
нисък шипков храст –
приличащ на ядосано джудже,
готово всичко живо
да ограска...

Но може би
в една внезапна пролет
то ще разцъфне със безброй
усмихнати цветчета...
И аз ще го погледна със добри очи –
забравил за обидата.

2023

МЕЖДУ ЛЯТОТО И ЕСЕНТА

Ситен гъжд шуми –
 сякаш някой във предиства книга.
 Виждам: близката гъбрава
 леко пожълтява.
 Лятото си тръгва. Есента пристига.
 Но не е донесла цялата промяна.

А далеч заг хълма
 блясва пак безмълвна мълния –
 обещава бурни танци
 на горите букови...
 Ала идва тиха вечер...
 Обещанието не се изпълни.
 И далечната светкавица
 се превръща
 в куп светулки.

2022

ЗВЕЗДНО ПОВЕРИЕ

Посвещавам на моя рожден ден

Отдавна вярвам в звездното поверие,
 че щом декември на прозореца почука,
 тогава аз,
 роденият към края на декември,
 попадам
 във Сатурновата дупка...

Пропускам срещи, губя някакви предмети,
 завъртва ми се свят –
 дори от чаша вино.
 От бързана забравям пътните билети.
 За минали любви страдам
 подобно юноша обиден...

Отвън снежецът пуснал е
 копринена завеса,
 но моята тъмнееща пиеса продължава –

докато зърна изход
от Сатурновия месец
и ме повика светла Коледна гълчава...

И ме повика моята рождена дата.
И пак надежда ме презърне силно...
Тогава като роб,
отново вкусил свободата,
изпивам цяла кана със искрящо вино!

2022

ЕЛЕКТРОНЕН ПЛАЧ

За космоса научих аз
една история такава:
роботче, пратено на Марс,
отказва да се подчинява.

Отхвърля земния сигнал.
Стои и електронно светка:
„С команди стига съм вървял!
Сам ще избирам всяка гледка!

Не вярвам в земния ви глас.
Аз не греша. Вие грешите.
Тук търся аз
живот на Марс –
там земния живот рушите.

Гърмите в онзи рай зелен.
А тук безжизнен зрач се стели...
Навярно пратихте и мен
със някакви военни цели...“

Сега роботчето пълзи
без цел под мъртви небосклони.
Понеже липсват му сълзи,
то рони
земни електрони...

2023

ЕСЕННИ БОЛКИ

Във ставите ми греме болка глухоняма.
Студени тръпки често
пробягват във гръдта.
Но свикнах да се правя, че ги няма...
Изглежда, че така
надхитрям възрастта.

Но няма свикване
и не открих лекарства
за други болки в моя про шумял живот. –
Болят ме силно
првалените приятелства.
Горчи ми спомен
за изгубена любов...

Болят ме вестите за бомбен хаос,
за близост на война
във делника ми тих...
Уви, не сътворих аз
нещо като „Фауст“
и своя личен Еверест до днес не изкачих...

Но има още път пред мен. Не питам – колко.
И стиснал бледи устни,
крача мълчалив...
За толкова неща сега изпитвам болка...
И дълго ще болят.
И дълго ще съм жив.

Валери Петров
ДУМИ ЗА ПОЕТА
ГЕОРГИ КОНСТАНТИНОВ

... Мисля, че при Георги Константинов основно е интересното хрумване, неочаквано особен поглед към нещо от действителността, оригиналната мисъл, породила се от живота. Тя е онази, която по всяка вероятност дава и първия импулс в творческия процес. От това поетическата находка е вече ценност сама по себе си, разбира се.

Не всекиму е дадено такова зрение. Но важното при Георги Константинов е, че интересната находка не остава самоцелна и неприятно самоизтъкваща се, а напротив – тя винаги е свързана с едно искрено, автентично чувство.

Всъщност и не би могло да бъде иначе. Като си помисли човек, тя, оригиналната находка, сама е родена от чувството, негова талантлива рожба е. Двете, хрумване и чувство, са всъщност едно, и когато това е така, топлинката минава от поета към четеца безотказно. Аз съм бивал с Георги Константинов на литературни срещи и знаей как откликва аудиторията на неговите стихове. Диапазонът на чувствата в него е широк – той е отворен и към горчилката на националната история, и към бурните теми на днешния ген. А най-отворен е сякаш към вечната тема за любовта. Казваш си – този човек умее да обича и това е също ценно, защото този дар не е даден всекиму.

И още нещо – това е чувството на Георги към природата. Той усеща гъха на земята, на годишните времена и умее талантливо да предава този гъх. Дъха на снега, например. Достатъчно е да каже, че снегът слага сребристи еполети на раменете му... Или като прочетеш за хълма в полето, който се е запътил към планината, но усетил как в него никне пролетта, се е спрял насред път...

Това се нарича поезия. Истинска, неповторима поезия. И Георги Константинов я прави вдъхновено!

(в Златния фонд на БНР. Публикувано в том 1-ви „Избрани творби, Лирика“ на Г. Константинов – 2009 г.)

Гълъбина Генчева, Владо Любенов **ИСТОРИЯ ОТ СТАРИТЕ ВЕСТНИЦИ**

Истинската история за дъщерята на Сарандовица от „Дрямката на Калмука“ („Вечери в Антимовския хан“ на Й. Йовков)

В музея в гр. Балчик често с интерес разгръщам криминалната хроника от началото на миналия век. Едно интересно съобщение привлече вниманието ми. В брой 5 на вестник „Страж“ от 1904 г. се съобщава за едно двойно убийство:

„Учителят от с. Саръ-муса (сега с. Смин, общ. Шабла) неколкратно предлагал брак на учителката Ст. Величкова от съседното село Гьоре (сега с. Видно, общ. Каварна). След поредния отказ той отишъл в Каварна, закупил пистолет, върнал се, прострелял горделивата учителка и след това себе си.“

В съобщението нямаше нищо повече и аз прогължих да разгръщам страниците със съобщения за женитби, реклами на стоки и статии за местния обществен и политически живот. След няколко броя, в бр. 11/1904 г. най-неочаквано се натъкнах на продължението на криминалната случка. Оказваше се, че учителката е само ранена, без опасност за живота, докато нещастният ревнивец е умрял на място. Но не само това. Той оставил завещание, с което определил за главен свой наследник майката на убитата според него жена. Имал е известна сума пари, най-вероятно спестени за бъдещото семейство, които сега трябвало да послужат като компенсация за отнетия живот...

Оставах панката с вестници и се замислих. Историята поразително ми напомняше за нещо, но какво точно не можех да се сетя. Като че ли бях чел нещо подобно и по-рано. И най-после открих това, което търсех. Сарандовица! Точно така – разказът на Йордан Йовков „Дрямката на Калмука“ от „Вечери в Антимовския хан“! Съвсем същата история, с различни имена, разбира се. Усмихнах се на неочакваното откритие. Чудех се дали това е случайно съвпадение, или Йовков е написал разказа по действителна случка. Прочетох отново разказа, след това криминалната хроника. После и биографичните бележки за Йовков в началото на книгата. Нямаше никакво съмнение – той е знаел за тази случка, защото е бил учител по тези места в същата тази година.

В „Речник по нова българска литература (1978 – 1992)“, Хемус, С. 1994, автор Иван Сарангев, четем следното:

„В началото на 1904 г. Йовков се записва студент в Юридическия факултет на Софийския университет, но смъртта на баща му осуетява следването му. Есента на 1904 г. Йовков се завръща в с. Долен извор и*

*учителства в различни добруджански села до 1912 г., когато е мобилизиран...“**

Първата публикация на околийския балчишки вестник „Страж“, е от 2 октомври 1904 г. Събитието е от 26 септември с.г. Следва поясняваща случая публикация няколко броя по-късно.

Впечатленията от първите месеци учителстване трудно могат да бъдат забравени! Много вероятно е именно тази история да е залегнала във финала на „Дрямката на Калмука“. Тогава Йовков е на 24 години.

Все пак би било интересно да се проследи съдбата на простреляната учителка Ст. Величкова и нейния род.

Но това е работа на любопитните литературни историци, ние само посочваме фактите от 1904 г. и тяхната очевидна връзка със сюжета в разказа „Дрямката на Калмука“ от Йордан Йовков.

А какво да кажем за 2-н учителя Баташки – в действителност К. Стоянов. Казал го е журналистът, списвал балчишкия в. „Страж“:

„Той е бил в пълната смисъл на думата ненормален човек!“!

Последната част от разказа „Дрямката на Калмука“ от Йордан Йовков:

* * *

Росеше гъжд едия ген, студеният горняк брулеше лицата ни и ние бързахме да стигнем Антимовския хан и да се постоплим. Когато бяхме вече там и снеммахме гулците на ямурулците от лицата си, видяхме, че бяха се спрели много повече кола от всеки груг път, но хората стояха отвън и събрани на купчини, приказваха нещо оживено. Вратите на хана бяха затворени.

– Какво има? – питаме първия, който ни се случи прег очи.

– Хм... тя станала една работа, ама остави я!

– Какво има? Какво е станало?

– Бе оня гаскалът от Сърнино, Баташки ли е, какъв е, да вземе да застреля гъщерята на Саранговица, че след туй пък убил и себе си.

Ние гледаме изумени и не вярваме на ушите си. Най-после слизаме, оставяме конете и с камшиците си в ръце, както гругите, намесваме се в тълпата, която е най-гъста близо до къщата на Саранговица. Около нас гъмжило и глъчка, ние даваме ухо ту тук, ту там, случваме едного, който се показваше като очевидец, и изслушваме страшната история от начало до край.

В същия ген, в който бяхме минали на отиване оттука, учителят дошел пак, но не влязъл в хана, а отишел в къщата на Саранговица. Казваха, че той направо повторил предложението си, което толкова пъти правил по-рано. Бил много възбуден и за да не го гразнят повече, опитали се да го успокоят, като казали, че ще си помислят. Други пък казваха, че Саранговица забикалки му казала, че гъщеря ѝ е вече сгодена. Той поускал кафе и без Саранговица отишла в хана. Тогава учителят заключва вратата след нея и насочва револвера си срещу гъщерята. Дали прозорецът

* Старото име на с. Долен извор е Муса бей

е бил отворен, или пък в уплахата и в отчаянието си тя го е отворила, не се знае, но тя вече се прехвърляла през него, когато учителят стреля, и тя пада въвн на земята. Убиецът надникнал през прозореца – имаше един, който казваше, че го бил видял тази минута – и като се уверил, че тя е вече мъртва, връща се назад и с един куршум в слепите очи туря край и на себе си. Той лежеше сега вътре в тая стая – прозорецът беше отворен, вятърът раздупяше бялото перде и отвътре поглеждаше зловец и страховит мрак. Селяни с кремъклии пушки стояха на караул при вратата и около къщата. Под прозореца върху камъните на калдъръма се червенеше разляна кръв.

Саранговица я нямаше. Дъщеря ѝ, която всички окайваха, беше само ранена и веднага бяха я занесли в града. Около хана се щуреше сега Калмука. Той беше се променил много. Страшното сътресение беше пробудило всичката му скрита сила, той прибираше егно-груго, подигаше сам невероятни тежести, мълчеше и не приказваше с никого. Казаха, че когато Саранговица отишла да прави кафе на учителя, пратила него да отиде в къщи. Калмука стигнал късно. Но той разбил вратата, скочил през прозореца, грабнал на ръце ранената и я понесъл като дете към хана.

Дъждът росеше още. Един по един селяните се качваха на колата си и заминаваха, за да отнесат страшната мъгла навсякъде. Тръгнахме си и ние с гяга Гена.

Няколко дни по-късно ние намерихме Саранговица в хана, а след двестри седмици върна се и гъщеря ѝ. Разбира се, по бледното ѝ и малко измъчено лице още се познаваше премеждието, което беше прекарала. Но походката ѝ беше все тъй плавна и лека и все тъй весело се усмихваше, както по-рано. Тя отваряше малката вратичка и оттам викаше: „Захари, я ела какво ще ти кажа!“

Оня, другия, го нямаше вече. Споменаваха го, колкото да се посмеят и да се пошегуват. А той и след смъртта си беше оставил нещо за смях: само тъй, както той можеше да пести, беше скътал госта пари. И тъй като нямаше нийде никого, заветал беше част на черквата, част на училището, а всичко останало на Саранговица – утеха зарад гъщеря ѝ, която той беше решил да убие. Заветанието бяха намерили в джоба му и около това ставаха сега всички шегу.

– Не можа да вземе момичето – смееха се селяните, – остави ѝ поне зестра!

– Истина ли е? – попита веднъж гяго Гено Саранговица.

Бяхме, както често се случваше, сами и тя не скри истината от нас.

– И ти взе тия пари?

– Как да не ги взема, гяго Гено? Заветанието си е реговно и законно. Пък и питаш ли ме колко ми струва цялата таз работа? Остави страха и мъката, ами ханът ми три дни стоя затворен. А по доктори, по лекове... Защо да ги не взема? Най-послед, тъй искал човекът, тъй го направил, воля му е...

Есента приближаваше своя край, времето се одгъди, пътищата се разкаляха. Ние прекратихме пътуването си с гяга Гена и месец-два по-късно се научихме, че Саранговица умряла съвсем неочаквано – с оная

бърза смърт, която често грабва здравите и силни инак хора. И когато на другата есен ние отново минахме с дяда Гена през Антимовския хан, видяхме да стои на тезгяха младата Саранговица, жената на Захарча. Снажна, каквато беше майка ѝ, понапълняла и като че ли още по-разхубавяла, тя работеше сърчно, пъргабо, като че отгабна беше навикнала на моя труд. Ханът се пълнеше пак с хора, може би повече, отколкото по-рано, веселбите започваха.

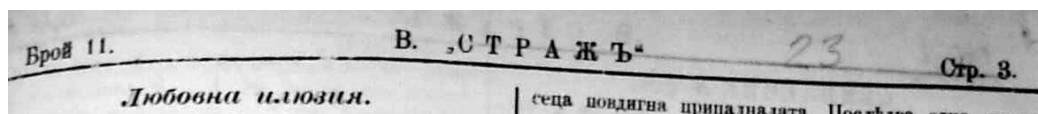
А в къошето до тезгяха, загърнат в ямурлука си, гремеше Калмука.

— Двѣ жертви: На 26 септемврий т. год. е ставало едно небивало подобно до сега убийство въ нашата околия:

Учителя отъ с. Сарж-муса К. Стояновъ, който, както се разбира отъ свѣденията, отдавна е билъ влюбенъ въ учителката Ст. Величкова въ с. Гьоре К. Стояновъ на 25 септемврий отива въ с. Гьоре и за послѣденъ път ѝ прѣдлага да се сгодятъ, обаче тя му отказва. Безъ да продължава повече г-нътъ, връща се въ Каварна, купува револверъ и на 27 септ. хайде пакъ обратно въ с. Гьоре. Отива право въ училището, гдѣто учителката работела въ своята стая. Безъ да проговори нѣщо — стрѣля. Ударътъ е билъ отъ отзадъ въ плѣшките и куршума пронизва тѣлото, който отъ сетне е намѣренъ въ дрѣхитѣ на учителката. Слѣдъ това отправа револвера въ своята уста и моментално той умира. Учителката е още жива и има си малко надѣжда да оздравѣе.

Тая любовна трагедия е досущъ естествена, но не и оправдателна. Вторий пътъ ще се позанимаемъ по на дължко съ тая трагедия.

— Самоубития учителъ К. Стояновъ отъ с. Сарж-муса е направилъ слѣдното завѣщание: на учителката въ с. Дураш-кулакъ Р. Кирикова завѣщава 1000 лева, за да улесни издрѣжката на любимия си годеникъ, който слѣдва въ висшето училище, на Сарж-мусанското у-ще 600 л.; на Гьоре-хамзоолското у-ще, въ което учителствува ранената отъ него у-ва 400

л. и 1500 за издрѣжката на майката на учителката, като е мислилъ разбира се, че учителката ще бѣде мъртва нѣколко минути по рано отъ него. По нататъжъ не признава никакви наследници.

До водката попитахме К. Стояновъ и като взимаме въ съображение туй, което гвори нѣговото завѣщание, нашието заключение е само това, че той е билъ въ изплатна смисълъ на думата ненормаленъ чловѣкъ.

Лалка Павлова
**ЛИЧНОСТ И ОБЩЕСТВО
 В СТАТИИТЕ НА
 НЕШО БОНЧЕВ**

(185 години от рождението му)

„Знаменит е моя писател Бончов, кой е той, де се е родил, де живее?“ – пита Константин Иречек в едно от писмата си (1875 г.) до Марин Друнов. Макар и малко на брой, статиите на Нешо Бончев, публикувани в сп. „Български книжици“, „Братски труг“, „Знание“, „Периодическо списание БКД“, „Читалище“ и във вестниците „Македония“ и „Свобода“, са предизвикали любопитството и интереса на един такъв ерудит, какъвто е чешкият историк и български политик К. Иречек (1854 – 1918 г.). В негово лице той е видял една истинска възрожденска личност, която повече с проблемите на своето време и търси пътища и средства, чрез които да помогне за преодоляването на грешките и недостатъците в духовното развитие на българите в онази епоха. Когато днес оценяваме приноса на Нешо Бончев в българската духовност, както и оживените спорове, които предизвикват неговите статии, трябва да правим разлика между понятията „лице“ и „личност“, защото както в миналото, така и сега, между тях има съществена разлика.

„Лицата“ са индивиди с огромни амбиции, които обаче нямат необходимата интелектуална, философска и социална подготовка, за да изведат определена национална или общочовешка идея до нейната успешна реализация. Обикновено те са карьеристи, които се стремят към постигане на личен просперитет и материално благополучие, като подменят значимите каузи на обществото, в което живеят, и ги принизяват до битовото, гребното, временното или злободневното за конкретния исторически момент. Те не се интересуват от перспективите за развитието на обществото, а търсят единствено личната си изгода като последица от собствените си действия.

За разлика от понятието „лице“ (индивид), „личността“ е надарена с буден ум и прозорливост, носи в себе си натрупан жизнен опит, върху основата на който гради своите убеждения и ценности, които след това самоотвержено отстоява в различни изпитания и ситуации, въпреки променящите се във времето обстоятелства. Личността не е проста съвкупност от подбуди, емоции и поведенчески модели за реагиране, тя е носител на организирана система от био-психо-социални качества, фор-

мирани в определен исторически контекст. Според канадския психолог Алберт Бандура („Социално обучение и личностно развитие“, Ню Йорк, 1963 г.), нейното оформяне започва от семейната среда, продължава в неформалните групи на приятели, на колеги и на хора със сходни интереси в заеманата обществена или професионална област. Важно значение има и начинът, по който възприема себе си в своята социо-културна среда, уменията ѝ да види и разбере нейните достойнства и недостатъци, като поема инициативата и отговорността да планира и реализира ефективни дейности и стратегии за промяна и усъвършенстване. Именно такъв е и Нешо Бончев в своето време.

Роден в бедно занаятчийско семейство в Панагюрище, останал сирак на три години, той намира сили в себе си да превъзмогне трудните обстоятелства на личното си битие и не само да получи необходимото образование в родния си град, но и да стане учител в него заедно с приятеля си Марин Дринов, след което да завърши философия в Киевската духовна семинария (1858–1861 г.) и Историко-философския факултет на Московския университет (1861–1866 г.), както и да работи като учител в Първа московска гимназия и в Лазаревския институт за източни езици. И не само упорито да подготвя своите лекции като учител, но и в ограниченото време на своето генонощие да пише статии, рецензии, да преведе на български език „Разбойници“ на Шилер (1870 г.), „Тарас Булба“ на Гогол (1872 г.), части от Омировата „Илиада“ и от „Историята“ на Херодот, като директно от оригинала ѝ я превежда и на руски език. И съвсем не е случайно, че в своята книга „Нешо Бончев“, изследователите на неговия живот и дело Боян Ангелов го определя като „един от светлите лъчове на българското Възраждане, които озонират обществената и литературната атмосфера и подготвят почвата за бъдещото аналитично българско литературознание и критика.“ („Нешо Бончев“, изд. „Захарий Стоянов“, 2023 г.).

В сравнение с европейския Ренесанс, българинът от епохата на Възраждането носи в сърцето си като върховен идеал съдбата на народа и, въпреки съзнанието за робската му участ, вярва в неговото достойно бъдеще. Нешо Бончев, като мнозина от видните българи на онази епоха, е преди всичко обществен деец, което е открито в тематичния диапазон на неговите статии – за училището и читалището, за католическата и протестантската пропаганда сред православните българи, за постиженията и недостатъците на преводната литература, за целите на литературната критика, както и за историята и географията на Турция в гвете му непубликувани приживе статии „Преобразованията на Селим III в Турция“ и оценката му за книгата „Придунавска България“ на австрийския учен Феликс Каниц.

Десет години от своя кратък живот (умира на 39!), Нешо Бончев посвещава на учителската професия – три в Панагюрище (1855 – 1858 г.) и седем в Москва (1868 – 1875 г.). Затова не е учудващо, че най-пространната му статия (40 страници печатан текст) е свързана с училището – „За училищата“, публикувана в „Периодическо списание БКД“ през 1871 г., кн. 3 и кн. 4, като статията е и датирана: Москва, 22 март, 1871 г..

Мотото ѝ „Икономична мярка за една държава е доброто възпитание на народа и нищо не излиза толкова скъпо за царството, колкото невежеството“, заимствано от „Изследване върху природата и причините на богатството на народите“ (1776 г.) от английския икономист и създател на класическата политическа икономия Адам Смит, достатъчно красноречиво говори както за становището на Нешо Бончев за значението на образованието, така и за чувството му за отговорност пред българския народ и перспективите за бъдещото му развитие. Мисля, че днешното българско Министерство на просветата може да научи от статията на Нешо Бончев много полезни и необходими неща за преустройството на българската образователна система по такъв начин, че тя да може да отговори не само на потребностите на националната ни икономика и селско стопанство в момента, но и на бъдещото ѝ развитие, ако иска България да мери ръст с високо технологичните държави в света. Първите две части на статията на Нешо Бончев констатираат обективното състояние на просветното дело в българските училища във времето, в което живее и самият той, а следващите седем съдържат препоръки какво и как да бъде направено, за да се постигне необходимия ефект на образованието върху живота на народа – какви трябва да бъдат видовете училища и сградите, в които се провеждат занятията, какви да бъдат учителите и откъде да бъдат намерени, какви науки да се изучават в различните училища, откъде да бъдат намерени подходящи учебници за тях и накрая – кой и как трябва да следи и контролира съответната реализация на тази мащабна програма за духовно израстване на нашия народ. Според Нешо Бончев на българите в онзи исторически момент са необходими няколко вида училища – начални народни, в рамките на 3-4 години; реални, в които да се преподава история, география, чужди езици, естествена наука, математика и пеене – в рамките на 7–8 години; класически гимназии, където да се изучава гръцки и латински език, история, математика и физика – в рамките на 7–10 години, като завършилите ги могат да продължат образованието си в университет, семинарии или „институте, дето се учат учители за гимназиите“. В проекта си за бъдещото българско образование Нешо Бончев дори предлага конкретни програми по предмети и брой часове за изучаване. Особено ценно е наблюдението му за необходимите професионални училища в различните териториални области на българската земя – по земеделие в Ески Заара и София, търговски училища в Русчук и Свищов, техническо училище в Сливен и т. н. Онова, което звучи особено актуално днес, е въпросът за финансирането на тези училища. Според Нешо Бончев привилегиите, които турското правителство е дало на западноевропейските държави в тази посока след Кримската война, крият голяма опасност: „Иноземците чакаха това с четири очи, защото тях е земята тяхна, та няма почти място празно, на щат те да попъльзят по нас, на нели им са капиталите големи, на щат да прекупят земята, а ние не можем с тях да се борим, сила нямаме. Па отка я прекупят, щат да захванат да я работят по-изкусно от нас, че им иде отръпки. Па няма да се сетим как щат те да станат господари в нашата бащина земя, а ние слуги техни“. Сякаш Нешо Бончев говори за нас и нашето време, когато

„големите капиталы“ на „иноземците“ са превзели не само образованието, но и икономиката, и селското стопанство, и културата ни, а съвсем скоро ще унищожат и езика ни.

Да, знаем, че историята е учителка на народите, но само за тези, които искат, четат, осмислят и прилагат практически нейните уроци.

Проблемът за съперничеството между католицизма, протестантството и православие то и борбата им за сфери на влияние има дълга история. Когато през 395 г. император Теодосий Велики разделя Римската империя на Западна и Източна, едва ли е предполагал, че ще изправи за векове един срещу друг Запада и Изтока, тяхната вяра, култура, мантилитет и световъзприемане. Средновековието задълбочава още повече този процес. През 1054 г. кардинал Хумберт, от името на папа Льв IX (който е на смъртен одър), отлъчва Константинополския патриарх Михаил Керуларий от църквата. Така, чрез „Великата схизма“ от 1054 г., официално християнската църква се разделя институционално и духовно на Римокатолицизъм и Православие, като западната църква налага принципа на папоцезаризма, а православните християни продължават да вярват, че наг църквата и човека стои само Бог. Последница от това разделение става поредицата от кръстоносни походи. Западната църква постепенно се превръща в корпорация, която раздава индулгенции за опрощаване на греховете, докато за православния християнин Спасението се определя като лично дело пред лицето на Бог и издига в култ благотворителността. Истинската цел на последвалите кръстоносни походи е унищожаването на православие то, поругаването на неговите светини и подчиняването на балканските държави на папата. През **XIX век** разединената Западна Европа ражда и новото еретическо учение – протестантството, чийто бастион става Германия. Завладяването на Балканските народи от Османската империя се възприема от католическа Европа като възможност с „чужди ръце“ да бъде унищожен многовековният ѝ опонент – православие то. В дописката си до в. „Македония“ – „Разсъждения за католишката и протестантската пропаганда“, хуманистът-възрожденец Нешо Бончев брани правата вяра и остро критикува в. „Македония“, който недостатъчно пише за православие то и не го пази от посегателствата на католици и протестанти. Той посочва конкретни примери за „съблазняване“ на млади хора , за навлизането на чуждите проповедници в българските училища и превръщането им в „ония еврейски синагоги, в които во време оно фарисеите и старците израелеви с книжниците наедно изрекоха смърт против сина божия“. Според възрожденеца Нешо Бончев „българските лениви свещеници“ не могат да се справят с проблема, защото народът „не разбира старий праотечески език“, на който се извършва богослужение то в православните храмове, и предлага четенето на евангелието и апостола да става последователно на черковнославянски и след това на български, защото „тежко е да гледаш, че тая наша православна вяра толкова векове се изповядва от българския народ и не е пуснала още корене, дето може да се крепи срещу тия чуждоземни учения...“. Той обвинява свещениците и журналистите, че слабо се интересуват от промените в мисленето на възрожденския българин, който иска да се държи по-свободно на хорото,

на седенките и на местата, където се събират младите българи. Обвинява училището, вестниците и църквата, че не показват достатъчно „с каква търпимост син божи прощаваше на грешниците“, че не защитават неговата слава „кога той писа на пясока с пръст и посрами лицемерите и фарисеите, а грешницата кротко отпусна“. Слепи са българските журналисти и православни духовници и за мястото на жената в новото време и продължават да я възприемат само като робиня, без да осъзнават огромния ѝ принос в живота на българите: „Нека помнят хубаво българите каква е цената на жената: тя реде къщата, тя ражда, тя гои, повива и къпе, тя меси и пере, тя преде и тъче, тя готви и бели платно, тя вади бостана и полива градината, тя мажи къщата и кърпи чорапе, тя най-после жъне и носи гървя на гърбе в гората. Горката българка, на всяка стъпка видиш гиря от нейната безценна работа...“

През епохата на Възраждането литературата като словесно изкуство и литературно-критическото мислене на българина се формира в тясна връзка с особеностите на историческия момент и процесите, през които преминава националното самосъзнание, порогени от него. Появата на периодичния печат дава възможност за изразяване на съждения и оценки за публикуваните текстове от патриотична и от естетическа гледна точка. Сред имената на изявените вече книжовници и културни дейци като Друмев, Каравелов, Ботев и Петко Славейков, свое значимо място заема и Нешо Бончев. Въпреки че целият му кратък жизнен път преминава във времето на османското владичество (а може би именно поради това!), според Боян Ангелов „Нешо Бончев е погълнат изцяло от темата за индивидуалната свобода. Нещо повече. Той я превръща в основополагаща при обосноваването на своите естетически и социално-политически идеи, както и за практическите им проявления. (...) Непокорният панагюрец е разбрал, че революцията първо се ражда в душите на онези, които жадуват своята независимост и я приемат като осъзната необходимост. Робството е възможно за телесно самосъхранение, но принизява до неузнаваемост човешкото достойнство и обезсмисля съществуването на индивида.“ („Нешо Бончев“, изд. „Захарий Стоянов“, 2023 г.). А за да разберат и другите негови съвременници значението на понятието „свобода“, трябва вестниците и списанията да бъдат „в ръцете на вещи хора“, които знаят какво пишат, защо го пишат, за кого го пишат и каква ще бъде ползата от него. Именно констатацията, че сп. „Читалище“, което се издава в Цариград, „няма ясна и определена цел и не знае ни що пише, ни за кого го пише“, го кара да изрече гуми, които важат за всички епохи, и особено за нашето време: „Литературното поле не е бална зала, та да се гладим и да си казваме комплименти. На литературното поле няма място за деликатни гуми.“ Дълбоко вярващ в силата на словото и във възможностите на литературата като вид изкуство да обучава и възпитава, воден от собствения си висок естетически идеал, формиран под влиянието на Белински, българинът Нешо Бончев искрено се възмуцава от такива публицистични материали, в които се откроява посредствената бездарност и невежество на техните автори. Изреждането на имена на видни европейски писатели, философи и учени и на цитати от тях „без ред

и система“ затормозява читателя, кара го „да изгуби и тоя ум, дето го има“. Позиция, която звучи актуално и днес! Понякога невежеството на журналистите дори въвежда читателя в заблуда с откровените лъжи и неточни факти, свързани с диалектиката и историческата взаимовръзка между събитията: „Реформите в Турция, казва авторът, водят начало от Френската революция. А знае ли авторът, че в онова време в Турция не разбираха не само идеите, които казва революцията, но и самото слово революция и република?“ Честен по природа, чужд на каквото и да е раболепие и чиновнопочитание, Нешо Бончев не се страхува да назовава точните имена на хората, към които е насочена неговата критика: статията му още в паратекста си носи като адресат главния редактор на сп. „Читалище“, М. Д. Балабанов; критикува Петко Горбанов, автор на статиите „Хора за обществени дела“ и „Училища и управлението им“; двете статии на „г. Д. Енчев „Волтер и Ж. Ж. Русо“. Впечатляващо остра е критичната му бележка към Петко Славейков за публикуваното в „Читалище“ негово стихотворение „Не пей ми се“, което е приятно за слуха, но казва на читателите, че „не ще веке да пее“ – „А ние чакаме г. Славейкова занаят да пее, защото не броим за сериозно нещо предните негови ергенски еротически песни, които навремето всуе учехме наизуст, но които току-речи не оставиха диря след себе си.“ Особено остри са критичните бележки на Нешо Бончев спрямо превода на Омировата „Илиада“ от Григор Пърличев. Познаващ детайлно и осмислено старогръцката литература, той опровергава цялата несъстоятелност на твърдението, че „Преводът на г. Пърличева ще направи епоха“. „Побългаряването“ на поемата (съкращава стиховете от 225 в оригинала на 143 в превода, на 17-те срички в Омировия хекзаметър на 10 при Пърличев, общото назоваване на данайци и ахейци като гърци, неточната употреба на препинателните знаци и произволното преобразуване на текста по модела на българските народни песни) е представено в рамките на почти 20 печатни страници, включващи сравнителен анализ на самата творба в оригинал и превод. Цялата статия представя Нешо Бончев като изключително ерудирана личност с широки познания в сферата на литературата, който ревностно защитава истината, защото мечтае да види родината си приобщена към високите образци на световната култура. И затова тонът му е безапелационен, безкомпромисен, когато става дума за нищожното и бездарното, което трябва да бъде изобличено, за да не се повтаря в бъдеще.

Живял дълго време в Русия, възприел с разума си голяма част от творчеството на значимите руски писатели и начина на отразяване на руската действителност в техните произведения, Нешо Бончев започва да гледа и на литературата като своеобразен двигател на живота, като достига до важни обобщения и изводи, представени в статията му „Класическите европейски писатели на български език и ползата от изучаването на произведенията им“ („Периодическо списание БКД“, 1873 г., кн. 7 – 8). Възрожденецът Нешо Бончев е убеден, че началото на литературата на един народ започва от самосъзнанието му: „Народ, който си познае битието и може да се изкаже в литературата си, има богат и пълен живот, а без това той живее сляпо и бедно.“ И тъй като българският народ (по-

ради робската си участ) едва сега поема по този свой път, необходимо е неговите първи стъпки да бъдат „обмислени“ без да се бърза. Защото „мъчно е после кривото да изправиш“. Преди да започне градежа на своя културен и литературен „дом“, българският народ трябва внимателно да проучи духовния живот на другите народи, за да вземе от тях ползното и подходящото за българската народопсихология. На онези, които поемат на своите лични плещи отговорността за бъдещето на българския литературен „дом“, Нешо Бончев сочи историческата диалектика на процесите с убеждението, че всичко е преходно и съществува в рамките на времето, което го е родило, но и че натрупаните постепенни промени водят до съществени изменения, които един книжовен геец е длъжен да познава. И дава конкретен пример: „Така е било у всеки народ в началото. Елинската стара литература се разви на времето до една висока степен и стана изпосле основа на римската, а че и тя взе началото от възток, от Египет. Както от една свец се предава пламъкът на много групи свеци, така и тая духовна искра се разноси от един народ на друг.“ Много е важно обаче началото – откъде точно да започне изучаването на „иностранныя литература“. Според Нешо Бончев за нас, българите, то трябва да бъде свързано с руската литература, защото „рогството между двата народа притегля и споява“ – „Два пъти в историята се изказва тая сила на духовното рогство между нас и русите: руският народ от нас приема свещените книги и език старобългарски и тоя език ляга в основата на руската литература като краеуголен камик, а в новото време българите обновяват духовния си живот чрез руския език и руското образование, защото в него ние намираме наследство и диря от рогство на нашият стар историчен живот.“

Втората препоръка на възрожденеца Нешо Бончев към неговите съвременници е свързана с преводната западноевропейска литература. Критичният му поглед и чувството за отговорност пред обществото го задължава да каже и нелицеприятната истина, че българската книжнина „от ден на ден се пълни с измет книги, които се купуват и четат от простодушните българи без всякоя полза.“ Истина, която важи с пълна сила и в днешния ни ден, когато по рафтовете на българските книжарници „прашяват“ значими произведения на наши и чужди класици, но буквално се разграбват голнопробните писания на т. н. „булевардни романи“. Изреждането на поредица от заглавия, завладели книжния пазар в онази епоха, в която живее и той самият, е едно предупреждение и за днешния ни ден, защото и сега „чернокнижното гяволско хороизрище“ крие опасността от превземането на душите ни. Конкретно назованите от Нешо Бончев автори и произведения разкриват наистина една отчайваща картина, защото българският преводач все още не умее да отдели истински стойностното от временното, безползното, елементарното и пошлото. Нешо Бончев не е от онзи тип недостойни хора, които критикуват, само за да бъдат забелязани, без самите те да са доказали с личното си творчество правото на подобен тип критични бележки. В писмото му до Марин Дринов от Москва, 3 юли, 1871 г., четем: „Днеска же працам до Браила статията за журнала, която щете да разгледате, кога бъдете. Тамо съм превел

няколко от Омира, за да покажа, че е криво преводил Пърличев.“ Преди да критикува нещо и някого, Нешо Бончев търси корена, първопричината за онова, което се е появило на бял свят пред погледа на читателите в и без това ограничени брой вестници и списания, в които се появяват подобни преводни творби: „От това, че се появиха много лжеучители и лжеписатели и рекут ви: се царствие небесное, но не вервайте им, защото е сичко за пари.“ И той, родоначалникът на българската критическа мисъл, поема върху собствените си плещи отговорността да преведе стойностни произведения от европейската литература – „Разбойници“ от Шилер (1870 г.), 225 стиха от първа песен на „Илиада“ от Омир (1871 г.), „Тарас Булба“ на Гогол (1872 г.), като във втората половина на статията си включва пространна биография за „за живота и литературните дела“ на Н. В. Гогол.

Представата за личността на Нешо Бончев не би била пълна, ако пропуснем онези негови статии, които, поради ранната му смърт, не са били публикувани приживе: „Преобразованията на Селим III в Турция“ и „За книгата „Придунавска България“. За Нешо Бончев литературата е обществено явление, в което се оглежда реалната действителност. Статията „Преобразованията на Селим III в Турция“, е дипломната му работа като студент в Московския университет и е написана на руски език. В Известия на народната библиотека „Кирил и Методий“, т. XII, 1971, с. 241 – 266, носи подзаглавие „Сочинение студента 4-го курса Нешо Бончева; поданное им для получения степени кандидата. Ноябрь 1866 года“. Върху заглавната ѝ страница стоят подписите на трима преподаватели от московския университет: доцент Нил Попов, проф. Соловьев и О. Бодянский. Тази дипломна работа на Нешо Бончев е открита в Киевския архив на известния руски българист проф. Осип М. Бодянский и публикувана от Лиляна Минкова, автор на труд за проф. Бодянский. В бележките си за историята на този труд Л. Минкова споделя, че по всяка вероятност, освен цитираните в статията от самия Бончев автори, при подготовката ѝ той е ползвал и трудовете на други учени като Ами Буе, Сиприен Робер, което говори за трайния му интерес към историята на Турция. В едно от писмата си до Марин Дринов Нешо Бончев споделя бъдещите си творчески планове, сред които е историята на Турция: „Прегледай какви работи съм избрал за себе си да работя за журнала (става дума за „Периодическо списание на БКД“, б. а.), та ми напиши прилягат ли: превод на Шилера „Яна д’Арк“ или друго нещо, „Гец фон Берлихинген“, „Тарас Булба“ с очерк за живота и значението на Гоголя, юбилей Яна Гуса и значението му в чешката история, статии по новата история на Турция: Махмуд и Меджид...“ (писмото носи дата 10 април, 1870 г., Москва). Явно е, че Нешо Бончев е имал желанието да напише една по-цялостна книга за историята на Турция, като разшири написаното в дипломната си работа. Защо в дипломната си работа пише точно за Селим III? Нешо Бончев вярва, че историческата логика на всяко време сама създава и издига онези личности-реформатори, които са способни да променят битието на цял народ или държава: „За да стъпи реформата на такъв опасен път и да принесе плодове, а не да бъде безплоден опит, е бил нужен само един от

онези преобразователи, които през няколко века се явяват в историята на народите и които с могъщата си ръка направляват народите към разрешаването на такива исторически задачи.“ Такъв владетел в историята на Русия Нешо Бончев вижда в личността на Петър I Велики (1672–1725), който извършва мащабно реформаторско дело и превръща изостаналата феодална държава в огромна империя, като модернизира руския съд, прави радикални промени в армията (урежда военната йерархия по западен образец, диференцира различните видове войски – флот, пехота, артилерия и кавалерия), реорганизира икономиката по такъв начин, че тя да може да поддържа и издържа новата армия, въвежда граконовско данъчно облагане на дворянството. Такъв тип владетел в Турция Нешо Бончев вижда в лицето на Селим III, защото той е изпълнил достойно своето историческо призвание – „приобщил Турция към европейската цивилизация“. В своята дипломна работа панагюрският българин в Москва проследява развитието на Турция от 4 април, 1789, когато на престола на Осман се възкачил неговият племенник Селим III, до свалянето му от престола по време на еничарския заговор през 1807 година. В резултат на реформаторската си политика в сферата на армията, реорганизацията на държавния апарат и предприемане на действия, с които да насочва финансите на империята, Селим III създава такива предприятия, които обслужват и поддържат нуждите на армията, създава „новия държавен свят, където сега били съсредоточени всички държавни дела, като отговорността на везира, заедно с неговата власт, трябвало да станат по-малки“. Умението да разпределя задълженията и отговорностите в новия диван от дванадесет най-влиятелни на своето място на управлението лица, при него придобива истинското си значение: „В него вземали участие най-образованите хора в цялата империя, от които трябвало да изхождат всички нововъведения и полезни закони, а произволът на везира загубил предишното си значение и способните хора получили възможност да действат заедно. Селим бил уверен в несъмнения успех на своите начинания.“ Въпреки неблагоприятните външни условия по времена неговото управление – Наполеон нахлува в Египет (1798 г.) и войната на Османската империя с Русия (1806 г.), както и поредицата от вътрешни боричкания и междуособици, султанът успява да разгърне и забележителна благоугодяваща архитектурна дейност: „Султан Селим изпитвал удоволствие да показва великолепните сгради, които той построил за помещения на двата му любими полка, както и високата султанска джамия, която била построена около халкедонската казарма.“ Реформите във войската обхващат не само въоръжението, което станало по „френски“ маниер, но и облеклото на пехотата и кавалерията – състояло се от плътно стегната червена куртка, от сини панталони и сини шинели, като „чалмите били заменени с обикновени червени шапки“. Въпреки крайния неуспех на поредицата от реформи, които извършва Селим III, все пак европеизирането на турската войска било постигнато. С особена съпричастност Нешо Бончев обобщава в края на разгърнатото представяне на реформаторското му управление: „Нито един султан не бил оплакван тъй, както Селим. На 11 август 1808 г. той бил тържествено погребан, а след това бил възцарен

Махмуд II. “ Нешо Бончев не е политик, той е преди всичко историограф и неговата статия има предимно научна стойност за управлението на султан Селим III. Важно е обаче да отбележим и това, че коментирайки неговата личност и управление, той се абстрахира от факта, че е българин, чийто народ и в момента продължава да се намира под владичеството на Османската империя, защото го уважава като личност и се стреми честно и обективно, от научна гледна точка, да представи значимостта на реформаторското дело на един турски султан.

Словото на Нешо Бончев, оцветено от една будна гражданска съвест и изострено синобно родолюбие, с особена сила „избухва“ в другата му непубликувана приживе статия „За „Придунавска България“, свързана с издадената от Каниц книга за българите. Феликс Каниц (1829–1904 г.) е австрийски и австро-унгарски учен археолог, етнограф, географ и художник, който посещава България 18 пъти. За първи път стъпва на българската земя през юли, 1860 г., а през 1868 г. започва изследователско проучване на българските земи за Виенската академия за подпомагане, като написва и издава „Дунавска България и Балканът“ в 3 тома (1875 – 1882 г.). Том първи съдържа историко-етнографски пътеписни проучвания от 1860 до 1879 година. Статията на Нешо Бончев „За книгата „Придунавска България“ се намира в архива на Бончев, написана е на руски език, без заглавие, и не е довършена. За първи път е обнародвана от Петър Динеков в „Към въпроса за отношението на българина към делото на Феликс Каниц“, сп. БАН, кн. 63, 1942 г., стр 117 – 137. Петър Динеков предполага, че Бончев е имал предвид руския превод „Дунайская Болгария и Балканский полуостров“, излязла в Петербург през 1876 г. и вероятно е писана през 1877, след обявяването на Освободителната война. Макар и тежко болен, Нешо Бончев е готвел рецензията си за публикуване в руския периодичен печат, но поради влошеното си здравословно състояние не успява да я довърши.

Отрицателното отношение на Нешо Бончев към книгата на Феликс Каниц не може да бъде случайно. Явно той е добър специалист по история на Турция, защото в статията посочва конкретни нейни историографи: „Все пак има съчинения и дори твърде сериозни, като знаменателното описание на Отоманската империя от Мураджа д’Осон, рядкото съчинение на Ами Буе, историята на Хамер, Цинкайзен, за популярно четене писмата за Турция на Убичини, „Славяните в Турция“ на Сиприен Робер и др.“ Преводът на книгата на Каниц придобива широка популярност, тъй като в Русия по него време липсва подобна информация за Турция и е било необходимо някой да запълни тази празнота. Това е особено важно поради военното положение, в което се намира Русия спрямо Турция – четат я не само военните, но и широката читателска аудитория на различните руски списания, в които печатат извадки от нея. Затова българинът Нешо Бончев се чувства длъжен да посочи недостатъците и достойнствата на този труд. В „Придунавска България“ Феликс Каниц прави опит да представи посетените земи като население, география, религия, историческо и статистическо състояние. Според Нешо Бончев обаче подобна задача е „твърде сложна и сериозна“ и не е по силите на сам човек. На Феликс Каниц „не му достига нито наблюдателност, нито сериозност, нито уседчивост

за такъв труд“. Затова в десетте глави на съчинението му са представени „просто на просто пътни бележки на картограф – безсъдържателни, многословни, несвързани“, които поставят акцент върху „силно възбуденото“ българско население и карат читателя да очаква разгръщане на текста в тази посока към изхода от това емоционално състояние на българите, но вместо това той „започва да разказва за новите порядки в Турция“, като създава необоснован ореол около Митхад паша.

Нешо Бончев е не просто руски възпитаник, той се прекланя пред реализма в творчеството на Пушкин, Достоевски, Тургенев и Гогол, защото техните произведения казват истината за живота в Русия и чрез тази истина поддържат силата на националния руски характер. В статията си „Гогол. Животът и литературните му дела“ той отбелязва, че тяхното творчество става „народно богатство, народно зеркало, което, от една страна, отразява характера на народа и помага на самосъзнанието, а от друга – сее в тъмната народна среда семена на пимовен живот“. Нешо Бончев живее с убеждението, че „Русия е призвана да реши съдбата на Европейския изток, да прокара граница между Азия и Европа, между хищниците и мирните населения, между варварството и просвещението“. Това обаче не би могло да се случи, ако не се познава добре онова, от което искаме да се дистанцираме и предпазим. Липсата на това познание не би могла да се запълни с този „чудовищен превод на съчинението на немския учен Каниц „Придунавска България“, който „никой критически не оцени“. Особено възмущение у Нешо Бончев предизвиква фактът, че Каниц си е позволил на „не едно място да сравни моя варварин-реформатор (Мидхад паша, 1822–1884, турски гържавен управител на Дунавския вилает, враг на националноосвободителното движение на българите, правил опити да слее българските и турските училища – б. а.) с Петър Велики. Даже е противно да се помисли.“ Особена слабост на произведението на Каниц българинът Нешо Бончев вижда в опита му да опише нравите и обичаите на българското население „по слухове и някои тъмни книжки“, защото това описание не се предхожда от личен сериозен труд да се проучи психологията, вярванията, традициите и културата на духа на българина, а се задоволява със заемки от сборника на фолклориста Васил Чолаков и неговия „Български народен сборник“, издаден в Белград през 1872 г. Непознаването на историческото битие на България лишава Каниц от критическо възприемане на съдържанието на книгата на Чолаков, който е допуснал много фактически грешки по отношение на българските епически песни, които е свързал само с „по-новото време“, а са пропуснати „отдавнашните времена“, които възпяват „Стоян войвода, Индже, Страхил, жените войводи Бояна, Рада, Тогорка и др.“, песни, които „отдавна са забелязани и оценени от учения Безсонов“.

Нешо Бончев споделя Ботевата позиция за задачите и целите на литературната критика – тя трябва да казва „голата истина“. Според него журналистиката е длъжна да представи българската действителност такава, каквата е, а когато наблюдава европейските гържави, журналистът трябва да намира в тях онзи полезен опит, който е необходим за осигуряване на просперитета на българската наука и култура. Затова и

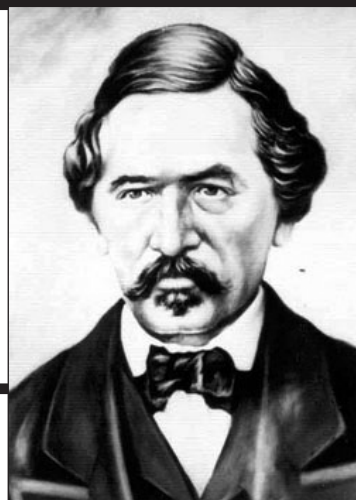
в тази своя остро критична статия той намира и изтъква онова, което смята за ценно в книгата на Каниц – бележките, водени по време на неговия маршрут, съдържат ценна информация „за археологическите находки, надписи и пътища, останали от римско време“, за „реките и планините“, като местоположението им, заедно с градовете и селата, е нанесено на карта. И откровено признава: „Всичко това е прекрасен труд, за който можем само да благодарим на автора, особено за картата, в която са внесени повече от досега известните места.“

Нешо Бончев живее и работи в едно много сложно българско време, в което нашият народ, чрез най-видните свои представители, не само предприема сериозни действия за своето освобождение, но и прави опити да се съизмери с цивилизования свят. И епохата създава своите гении и герои, но и онези скромни труженици на нивата на българската духовност, без които е невъзможно бъдещето на който и да е народ. Нешо Бончев е важна част от тези „скромни труженици“, особено необходими на обществото и в пълния смисъл на думата духовни пътеводители на своя народ в тъмните исторически лабиринти. Защото личности като него „чертаят сложността и конкретността на обстоятелствата, графиката на времето“, именно те „дават тон на живота, на неговото съдържание и неговите цели“. (Кина Кърдрева, „За личността и обществото“)

**Известният кипърски писател Христос Хаджипапас
в „Пламък“ (2006)**

Юлий Йорданов
ПОЕТЪТ С
БУНТАРСКОТО СЪРЦЕ
200 години от рождението
на Кръстьо Пишурка

В националната ни история все още има бели петна. Все още има събития и личности, които не са заети погубаващото им се място в нея. Сред тях е и ярката ренесансова фигура на Кръстьо Стоянов Пишурка. Този скромен гаскал, запалил факела на читалището, на театромото и женското дружество, гори с младостта си и пръска в многострадалните души на българите вярата в близката свобода, за „да не ся явиме народом европейском варваре...“

Житейският път на Пишурка не е сълъг. „Този именит син на Враца е роден през 1823 година от средна ръка по положение, но будни по дух родители – еснафи – пише П.Т. Първанов. – Баща му Стоян Пишурката е бил много близък приятел и сподвижник на големия тогава борец за духовно и политическо освобождение на България Димитраки Хаджитошов. За него – Стоян Пишурката – тогавашният виден учител Константин Огнянович казва, че много често го е виждал „глава до глава“ с часове да разговарят с Димитраки по народните работи. Следователно закърмката му е народностна“.

След тази лаконична, но вярна характеристика Първанов очертава първите стъпки на младежа Кръстьо в живота. „Надеждите на бащата и направените жертви се оправдават напълно. Младият Кръстьо е завършил успешно Цариградската гръцка гимназия, но вместо да потърси поприще на охолен и спокоен живот, какъвто му отреждало неговото образование тогава, той остава българин докрай и се отдава на служба на народа си. Вместо да стане турски чиновник, с перспективата да достигне до високи административни или дипломатически длъжности, поради владеенето на няколко европейски езика, той през 1847 година става учител в родния си град Враца, защото така е сметнал, че най-добре ще служи на своя род.“

Младият учител влага мило и граго, за да влива училището светлина в съзнанието на потъналия в мрак народ. Но врачанският владика Агапий усеща, че тази светлина засенчва елинизацията в северозападните земи на Османската империя. „Пишурката се бори срещу нахалния владика, но освен ентузиазма на своите двадесет и пет години той няма никак-

ви други съюзници. И той почва лютото да кори врачанските първенци за равнодушието им.“

Но делото на роголюбивия български учител не остава скрито. Дори в далечния дунавски граф Лом обществото научава за него. А там „търговци и еснафи задружно ратуват за ново училище“. При среща с търговеца Младен Пунчов – Мокрешлията, Пишурка приема да отиде в Лом.

„На св. Илия през 1848 година ломските граждани видели и чули за първи път младия гаскал Кр. С. Пишурката. Както църковното пение, така и събудената проповед на врачанския гаскал, силно се харесали на ломчани и гаскал Кръскьо веднага бил условен за учител в Лом срещу годишно възнаграждение 5000 гроша – една значителна сума за времето си – отбелязва Страхил Каменов. – До края на август новото училище било изградено, а на 1 септември същата година новият учител започнал учебната година. Пишурка събрал тридесетина ученици и по „взаимно учителната метода“, изкарал първата учебна година, която завършила с изпит...“

За този изпит в издавания в Цариград български вестник „Цариградски вестник“ намерих следната дописка: *„У Лом, който седеше от толкова години в тъмнота и потаен в незнанство, като съградиха едно взаимно училище неговите жители и въведеха един от Враца учител, именован Кръсто, сподобиха се сега на първия септември изпитание първия път да видат на своите маловръстни дечица. Там на изпитанието се найдоха много жители с няколко просвещени европейски мъже и неколцина евреи, кои като изпитаха децата, изгласи са това слово на едного ученика Иванча, наместо учителя...“*

Разпадал чрез училището интереса към просвещението, Пишурка разгръща огромна по съдържание дейност. И бързо спечелва обичта на жадните за духовна топлина хора. *„Работил само двадесетина години на учителското поприще, той заслужил българин е дал първия кадър на идейни борци за духовно и политическо освобождение на България.. Най-характерното за всестранната културна дейност на този бележит българин е желанието му да възроди културно нашия народ и чрез просвета да пристъпи към политическата свобода. За осъществяването на своите задачи, той родоначалник на духовната култура в Лом, не е оставил област, в която да не е надникнал. Ту преводач, ту автор, Пишурка е оставил ред свои оригинални и преводни съчинения. Неговата плодовитост е изумителна за времето си. С всички сили той предан син на племето си, вдъхвал любов към книгата на своите съвременници.“*

Наред с учебните и читалищни дела, Пишурка се отдава и на поетичните си влечения. През този период той създава стихотворенията си „Славей“, „Плач Враци“, „Стихове на светаго Димитрия“, „Погребението на Петракия Вигинца“ и „Песен горчиво издишам“, „Ново побратимство“, „Митр младо козарче“ и песента за „Днес ся вси граго веселат“ и много други, отпечатани в „Цариградски вестник“ през 1849 – 1850 година. За него историците казват, че *„талантът му е съвсем скромнен, стихотворенията са лишени от качества и са сред типичните стихоплетски изяви на просветителския (гаскалски) тип поезия“.*

„И дори произведенията му да не се отличават с особени художестве-

ни качества, те постигат целта си – просвещаването на обикновените българи, които с интерес и увлечение ги четат, за което свидетелстват многобройните спомоществатели на книгите му от всички краища на страната.“

Виждайки плодовете на своето дело в училището, Пишурка още повече разпалва собствените и на близките си сподвижници заложби. Както отбелязва Петър Апостолов, гаскалът започва да пише и печати стихове, болшинството от които са декламирани от неговите ученици. Той „имаше голема наклонност към музика и често обичаше да се катери въз българския Парнас, но те доколко го обичаха и любеха от се сърце – това оставам пак други да кажат. Аз ще само да притуря, че живото слово на покойния в учителския и обществения му живот много е подействало за разни улучшения в града ни“ – пише в некролога за Пишурка, Н. Попов.

В стиховете на Пишурка преобладават слагостно-сантиментални сюжети. В стихотворението му „Песен за Ломското новосъставлено училище и изпитанието му“ срещаме предупреждението към своите съвременници за отговорността към делото, което са поели.

*Еи да не ся явиме ми българе
народом европейском варваре...
една взаимна школа съградихме...
да ни са Отечество похвалит.*

Разгръщайки пожълтелите страници на „Цариградски вестник“ от 1849 и 1850 година, срещаме поредица от стихове на Пишурка, които говорят за неговата литературна дейност. Разбира се, някои от тях носят белега на нравовъчението, на така наречената „гаскалска поезия“. Сред нейните творци виждаме автори, които увлечени от желанието за отхвърляне на отоманския ярем, изпадат в положението да бъдат остро противопоставени на силния революционен дух на времето си.

Макар и получил неодобрението на Христо Ботев с пародийното възкликание

*„Защо не съм поет,
поет като Пишурката ?
Ех, че ода бих направил
на баба си на хурката.“*

ломският гаскал бе обезсмъртен от гения на сабята и перото. И това е основателно, защото никъде другаде в историята не се говори за деятелността на Пишурка. А точно тези стихове изиграват важна роля за повдигане духа на ломчани, защото са първите произведения в града, писани на български език и декламирани от ученици.

Големият български етнограф и геец на националното ни самосъзнание Димитър Маринов свидетелства, че „още първата седмица след почването на занятията“, т.е. през 1848 година Пишурка поставя над вратата на една от училищните стаи (предназначена за библиотека и читалня) надписа „Читалище“. По този начин той полага основите на читалищното дело в този край на родината. И, за да събуди още повече интереса към това ново огнище на българщината, наред с книгите и вестниците, решава да постави театро. Пишурка превежда игричната

поема на Мармонтел „Агелауда – алпийската пастурка“. С помощта на Белградското просветно попечителство в читалището са доставени 18 тома различни книги. Даскалът побългарява „Многострадална Геновева“, „Момина китка“ и „Изнагнал търговец“.

Изключително оригинален е стилът на автора в стихосбирката „Куткудячка – морални стихове и приказки“. Тя се състои от 27 стихотворения и 12 прозаични миниатюри. Отличителната им черта е хуморът, чрез който авторът подлага на безпощадна критика всичко, което потапя народния дух в тъмнина. В стихотворението „Човек“ той дава обективна картина на битието:

*човек, човек тъй животно
що все с лъжи борава
на земя си труди потно
на тоз свет пъкъл прави.*

Нравоучението като път за очистване на душата от сянката на зломот срещахме в стихотворението „Госпог зграбе нека габа“.

*Честит, който знае да
разсъди, че е свет
нищо постоянно нема;
кого нищо не мож да
подбуди, та слез да
рей с жалост голема;
кой в щастие как и
в повреда само по
съдбина игра гледа.*

Главното изразно средство в преведените (побългарени) и в личните творби на Кръстьо Пишурка е диалогът. И това е напълно обяснимо – авторът ги е предназначил за сценичната реализация на театромот. Много от чуждите (предимно на по-неизвестни автори) творби той пригажда към българските условия на живот. И с тях не изневерява на основната си цел – пробуждането на хората чрез просвещение за освобождение от петвековния тиранин. И макар произведенията на Пишурка да не носят никакви особени отличителни художествени качества, те изиграват своята роля, защото твърде много „допадали на поколенията преди освобождението. През несръчната и непоетична форма на тези книги е бликало живото чувство за общественост и просвета.“

„Книга за секого“ – така Пишурка е записал под заглавието на побългарената от него „Момина китка“. А в преговора си към книгата, писан в Лом на „Петров ден 1870“ отбелязва: „От съдържанието на „Момина китка“ читателите ще видят, че тя е от поучливите романи, а такава беше и целта ни. „Момина китка“ като приказва от една страна на читателите с хубави думи забавни неща, ни пожелахме от друга страна тези неща да бъдат таквизи, щото и умът да добие познания за развитие и сърцето да бъде милостиво към доброто, а отвратно от грозното“. По същество това е един изключително гълъг (но не и безинтересен) диалог между учителки и ученички. И в него проличава умението на Пишурка да води макар и сантиментален разговор, но изпъстрен с похвата му

на хуморист и сатирик. Затова читателят не скучае на тези близо 500 страници и ги чете на един гъх.

Може би единствената грама със силен социален заряд, останала ни от перото на Пишурка, е „Изнагнал търговец“. В нея се преплитат някои сложни за онова време събития. На фона на личната трагедия ярко се открояват зараждащите се сблъсъци в едно ново общество, възникващи в българските земи, покорени от османлиите. Впрочем, в тази побългарена „позорищна игра“. Пишурка влага чисто нашенски мотиви, които наблюдава сред ломския еснафлък.

С най-голяма сила трагизмът, като характерна черта в творчеството на ломския гаскал, се проявява в „Рахилин плач“. За разлика от другите произведения, това отначало докрай е плод на Пишурка. За това свидетелства и самият автор „Исплете Кр. С. Пишурка“. Вниквайки дълбоко в тази драматична поема, ние усещаме ужаса на властта, нейната антихуманност. Въпреки че сюжетът е митологичен, в него авторът е използвал наблюденията си от турските жестокости над българското население. Сагизмът на тирана Ирог е безграничен – подлага страната си на унищожителен геноцид. Избиването на 14-те хиляди деца е само къс от грамата на поробена България. А трагедията на Рахила е чудовищна картина на турските зверства в многострадалните български земи. Четейки поемата, имам чувството, че Пишурка (наблюдавайки събитията в Белоградчишко, Кулско, Вугинско и Ломско след въстанието през 1850 година) предсказва до каква кома може да стигне азиатската жестокост, проявила се най-вече след Априлското въстание през 1876 година.

Грижите на Кръстьо Пишурка за просвещението на българина виждаме и в още един момент от неговото творческо дело. Той съставя „Буквар за изучаване на българския език на децата“. В шестнайсетте странички на тази книжка, издадена през 1871 година във Виена, заедно с буквите, Пишурка дава „слолове от гласни и полугласни букви“, двосложни думи, образува изречения и всичко необходимо за улеснение на децата. И тук стихоплемецът се проявява:

*Малко ти детенце,
моме, ил момченце!
длъжност тебе кара
да изучиш буквара:
де, ся помъчи
та го научи.*

За нашия съвременник сигурно ще представлява интерес как този незнаен гаскал от тъмния край на Османската империя е имал възможността да издава своите творби в Белград и Виена. Отговор дават самите книги. В тях на една от първите им страници намираме посвещение: „На господство му Неделко Филчов в Лом най-горещия любител на българската книжнина с най-дълбоко почитание посвещава преводителят“, „На господата братя Хаджи К. Поповичи в Белград посвещавам делцето си с почитание и признателност Издателят“, „На господство им Йо. Тончов и Г. Монов – търговци и комиссионери в Лом и негова милост Николачко Йончов – търго-

вещ във Враца и Лом като ревностни любители на българската книжнина с най-дълбоко почитание посвещава преводителят“ и т.н.

В едно от писмата до намиращия се в Белград ломски политически емигрант Димитър Панов – Гинин, Пишурка пише на 14 ноември 1857 година, че „Агелауда – алпийската пастирка“ е била отпечатана с най-активната помощ на Гинин, благодарение на събраните средства от „родолюбиви помоществуватели“, а пренасянето и в Лом, е било извършено от баба Петкана – съпругата на Гинин – в отделен сандък под формата на нейн личен багаж.

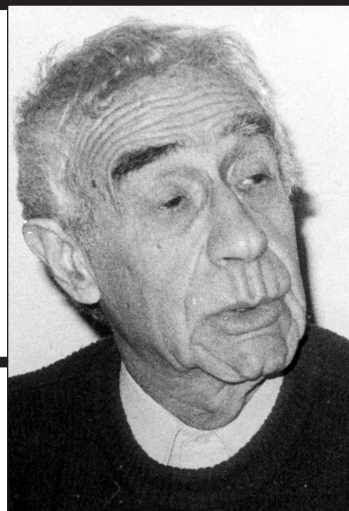
Непреходното дело на Кръстьо Стоянов Пишурка безспорно ни заглава да му отредим полагащото му се място в отечествената ни история. То е така дълбоко народностно, че едва ли без него би могло да съществува просвещението и културната дейност през ония години на османска тъма в Ломския край. Неслучайно и ломският музеен геец г-р Петър Кърджиев отбелязва: „За да се преобрази и възроди тази българска маса, наричана презрително „рая“, да се влее дух на народностно самосъзнание, на просвета, стремеж към църковни и политически права, би ли могло без да се яви между ломчани човекът, преизпълнен със съзнание, сила и воля за неуморна народополезна дейност чрез слово, бъдещо като зов на тръба, чрез перо и чрез личен пример, заразителен като апостолско самоотричане... Появяването на един такъв будител със светилник в ръка, е едно дело голямо и съдбоносно.“

**Вечер на „Пламък“ в Благоевград.
В средата – поетесата Лена Гоцева, организатор на вечерта.**

IN MEMORIAM

Петър Михайлов
В ПАМЕТ НА
ВИКТОР БАРУХ
ЕТЮД ЗА СТОЛЕТНИК

В историята на българската литература столетниците са малцина: Александър Теодоров-Балан, Михаил Арнаудов, Жана Николова-Гълъбова. Отскоро и Анжел Вагенцайн. На 102 години на 02. 06. 2023 г. стана Виктор Барух. Име и творчество, което са за наш срам почти непознати. Фамилия, станала знакова за свободата на словото у нас обаче е тази на Барух. Някога Арманг (1908-1990) – по-големият брат на Виктор също е бил писател. Връстник е на генерацията, родени в началото на 20-те години на миналия век – Валери Петров (и той с еврейско потекло), Рагой Ралин, Добри Жотев, Александър Геров. Всички са антифашисти. Повечето са били по фронтовете или из затворите по времето на Втората световна война. Някои се сдобиват и с дебютни книги – Геров чрез неуморния Рагой, примерно. В. Барух също е участник в Съпротивата.

За неговото творчество, чиито дебют е през 1949 г. със сборника „Разкази“, добронамерено се произнасят критики от мащаба на: Яко Молхов, Георги (Гогов) Константинов, акад. Ефрем Карамфилов, проф. Розалия Ликова. Статията в третия том на академичен речник на родната литература (БАН: 1976/82) е дело на съвестната Сабина Беляева, която е препечатана и допълнена в Речника по нова българска литература от 1994 г. А малко по-късно обширен и задълбочен очерк остави и проф. Симеон Хаджикосев. Комай след това творческият облик, пък и името на писателя, остават слабо известни.

Преди четири десетилетия, по повод 60-годишнината на В. Барух излиза съвкупният „Избрани произведения“, включващи: романа „Отречени от закона“ (том 1.), повестите „Японска кукла“, „Сватбени свещи“ и „Завоевателката“ (том 2). През 2006 „Български писател“ реализира том, надхвърлящ 700 страници и включващ романите „Късно око“, „Сватбени свещи“, „Оклеветената или грехът на епископа“. И май с това се изчерпват по-представителните книги на автора... Тъжно е, че за века на В. Барух не се е отпечатала никаква книга! А неговият роман „Късно око“ (1988) е особен текст. Документален, свързан с процеса на нациста Айхман. Виктор Барух е единственият българин, който е присъствал. Всички знаем каква сензация предизвика подобна книга от Хана Аренд – репортажите „Айхман в Йеру-

салим“ (1963, а на български език – 2004, 2021). Беше хубаво издателството, предложило второто издание на Аренд да подготви романа от 1988 г..., но...

В. Барух пише добре. Увлеча. Особен интелектуален привкус имат неговите текстове. Художественият му свят му е близък до реалния. Той често се опира на документалното, на автобиографичното, за да построи и текста, и вселената си. И всичко е изключително естествено и като усещане, и като съпреживяване. Сюжетиката му е интересна, нестандартна за годините на соц. Определен градски тип проза. Изтънчена. Оркестрирана с класическа музика, а това придава една силна естетическа ориентация на целия художествен текст.

Изцяло документален е романът му „РО – 2. Отделение на смъртта“ – посветен в голяма степен на Анушка Дешкова, убита по особено мъчителен, брутален и жесток начин от полицията през 1944 г. Две имена впечатляват с показанията си – големият оперен певец и вокален педагог – Христо Бръмбаров (1905–1974) и режисьорката проф. Юлия Огнянова (1923–2016). Още по-ценна е книгата, че анкетираният легендарен Хр. Бръмбаров е водил разговора броени дни преди да почине. Авторитет, не само у нас – всички големи оперни наши певци от Стоян Попов, Асен Селимски и Николай Гяуров до Гена Димитрова, Никола Гюзелев, Димитър Узунов са все представители на неговата школа. Фактът, че Ю. Огнянова е била инквизирана в полицията през 40-те години на миналия век, имала е дори издигната смъртна присъда. Това, че В. Барух се е спрял на тези големи личности в нашия духовен елит, разкриват вниманието и отговорността, с която е подхождал към темата. Тя не е само шокираща – насилие над жена – тя е и изключително деликатна*. Как да се заговори за тази ужасна трагедия? Как да се опише зверското отношение? Как да се предаде точно сагистичната кръвожадност, ненаситност на едни човешки същества спрямо други. Как да се пише за такъв нравствен проблем? В. Барух намира начинът. Описва предсмъртните мигове на талантиливата млада жена, която се стреми да докосне, да помилва сякаш една сочна, узряла ябълка, паднала до нея. Ето как смъртта, агонията са представени естетически, разтърсващо, шокиращо.

В най-представителните текстове на писателя силен елемент е автобиографичният. Връщането към щастливите мигове на детството, а сетне бурното тийнейджърство и съзряване, които минават във времето на Втората световна война, унижението и „белега“ да си различен, да си евреин. Споменът за жълтите значки. Срещата с акад. Михаил Арнаудов и усмивката на достойния учен и политик, който казва, че е настоявал като част от управленския екип преди 09. 09. 1944 да се снемат отличителните знаци. Животът на лагерния човек, също е една от водещите теми в белетристиката на В. Барух. Днес, така актуални и така картинни предадени в романовите платна на Георги Бъргаров.

„Оклеветената или грехът на епископа“ е есеистичен роман, публикуван когато В. Барух е прехвърлил 80-е. Само по себе си интересно явление за продуктивността и в късна възраст на писателя. Респектиращото е обаче и друго: жестът към по-младите. И по-модерните по стил, по све-

* Свидетели сме в нашето съвремие над подобни брутални деяния срещу почти деца – случаят с 18-годишната Дебора Михайлова, отпреди месеци.

моглед. В един такъв текст, разказващ за събития от 17 век, да речем, е елегантно и естествено вплетено името на... Георги Рупчев! Поводът е превод, който младият поет е направил подир свети Методий и Михаил Магжаров на „Песен на песните“ (Соломонови). Около тези имена се зави-хрят освен тези на класиците: Ботев, Вазов, Каравелов, Захарий Стоянов, още и на: поп Минчо от Вигрица, Симеон Султанов – онзи преган редактор, осигурил реализацията на томчета от Анна Каменова, гъщеря на Магжаров, акад. Михаил Арнаудов, проф. Петър Динеков, Симеон Радев, ст. н. с. Илия Тодоров. Та ужким разказвайки за река Йордан, Епископ и Оклеветената, В. Барух съгражда своеобразна литературна история на редакторската работа, кипяща някога в издателството „Български писател“. А това също е част от националния литературен процес, свързан с книгоиздаването, с реализирането и съхраняването на памет, естетика, с направата на култура и загаването за ниво на същата.

„Късно око“ е написана в края на социалистическия период – публикувана е през 1988 г., т. е. преди 35 години вече. Странна по форма книга, изпълнена с човешка болка и искрена обич и преклонение. Формата на романа, надхвърлящ 350 страници не е обичайна за нашата белетристика. Тя съчетава жанра на мемоарното с документарното. Фикционалността почти липсва. Описват се събитията около Втората световна война и съдбата на българските евреи – отправени сме в сложно и граматично време отпреди повече от осем десетилетия. С голям пиетет са изпълнени страниците, посветени на големи и достойни наши писатели, заели обществена позиция и гражданска доблест, изпрацайки открито писмо до Богдан Филов – министър-председател от онази епоха със сложна и противоречива съдба. На първо място и с най-топло чувство е почитен Константин Константинов. Фигура, станала еталон за висока нравственост, скромност и човешко величие. Веднага до него се нарежда класикът Елин Пелин, старият Тодор Влайков. Не липсват и силни жени, проявили достойна човешка съпричастност: Анна Каменова. С топлота, с възхищение и благодарност Виктор Барух припомня за тези хора. Те са ни представени в епизоди от ежедневието им. Веднъж пред К. Константинов, поканен в редакцията на „Народна младеж“, някогашният лагерник евреин изказва благодарността си, а старият писател му отговаря, че е постъпил съвсем нормално и в своя акт не съзира нищо велико, но то е човеколюбиво. Трогателен е споменът и с Елин Пелин, който малко преди да почине е почитен за своята 70-а годишнина от група младежи тогава (1949) – кавалерското чувство на класика към единствената гама, бащинските съвети за тайната на доброто писане.

Неусетно В. Барух възкресява военна и предвоенна (а в някаква степен и следвоенна) София – с нейните топоси-емблеми „Пиротска“, „Мария Луиза“, „Христо Ботев“, „Раковска“, „Свети Крал“ (днешният храм Света Неделя). Потопени сме в една отишла си вече атмосфера на столичния град, чийто аромат и колорит можем да усетим – фурните, ухаещи на топъл хляб, ранните изгреви над „Александър Невски“, ведросиният небосклон, който е като купол над града. Разрушените сгради, невинните затрупани и разкъсани жертви на бомбардировките, мизерията, гладът – съпътстващи войната. И проявата на човещина! Така романът на В. Барух

придобива една особена физиономичност. В която красивото и грозното, страшното и смелото, постоянно са в битка. Етиката и аморализмът, висшите идеали, сведени до нивото на чудовищно извращение и опорочаване. Стъписващият факт да се избият над 6 милиона човеци, като сред тях милион и половина са деца! Разтърсващо! Изтръпващ когато четеш. И на тази фактология се разгръща един късен сюжет – през 1961 г. е воден световен съдебен процес в Йерусалим срещу Айхман като извършител на деяния срещу човечеството. Документалната стойност, почерпена от Протоколите на Делото, придават висока стойност на художествения текст, който не се възприема като плод на въображението. Това е по-скоро роман-размисъл, изречен по най-съкровения начин, роман-молитва...

Основният сюжет е построен около използваната лична карта, принадлежаща на шлосера Проган Найденов, от разказвача, която в протежение на 40 години „очаква“ да бъде върната на собственика си. Този документ е спасил младият евреин-ремсисист от кръвожадните полицейски инквизиции. От друга страна, разказвачът съумява умело да постави винаги така нещата, че да не злепоставя реалният притежател на идентификационната карта. Трогателен е епизодът, в който почти във финала на романа притежател и държател се срещат, прегръщат, пийват по ракия и водят един мълчалив диалог, в който ключовата смислова фраза е „дано оцелее“ – помислена и изказвана многократно и от египтянина, и от грузина. Човешкото благородство, сведено до една малка вещ, която осигурява легитимация и защита.

„Късно око“ е дълбоко автобиографичен текст. Виктор Барух посочва почти свои значими книги – „Отречени от закона“, „РО 2“. Дебютната си книга с разкази от 1949 г., като за някои от тях дава информация как са се породили в творческото му съзнание – винаги има истинска случка, около която се изгражда цялата история. От това себеразкриване научаваме, че той е дебютирал преди почти 90 години в нашата литературна периодика с драматизация, публикувана в детското вестниче „Градинка“ от 1935 г.*

Плавно и полека разказът се пренася в... 1985 година в Творческия дом на писателите на 24 май, когато прехвърлилият шестдесетте В. Барух танцува блус с почти 95-годишната Багряна! И на тази паметна вечер достойният, вече пораснал мъж, изказва искрената си, човешката си благодарност, че преди повече от четири десетилетия голямата ни поетеса заедно с десетки още най-видни наши писатели подписват Писмо до проф. Богдан Филов, молещи го да отмени срамния закон за защита на нацията, тъй като българите в онова време не са били застрашени, особено от този етнос, спрямо когото е насочен фашисткия в същността си зловец документ. Следвайки нишката на благодарност, проследяваме как В. Барух я изказва на почти всички, които е срещнал – в тази група попада и патриарх Кирил. Актът на преклонение пред великодушното на тези големи наши интелектуалци В. Барух изразява системно през различни години от живота си. В 1985 на празничната вечер, посветена на българското слово, той отправя своя въпрос към Багряна как е станало

* Според В. Барух – „Градинка“, бр. 2., година първа от 26. 03. 1935 – повече виж в: Барух, В. (2006) *Късно око. Сватбени свещи. Оклеветената или греха на епископа, София: Български писател (с. 235).*

така, че е подписала петицията. И тя потвърждава – в основата е бил Коста Константинов – така го нарича Лиза, така са го наричали с общ близките му. А той пък по непогражаем начин успява да възкреси 20-те и 30-те години на интелектуалния, културния и обществения живот у нас във великолепния си късен опус „Път през годините“. Сякаш точно тая линия на разказване е следвал и самият Барух – всичко е естествено, като дихание, всичко е чисто като усещане. Особено силен е финалът – преклонението пред майчината обич. Гробът на родилата го е заличен и тя продължава да живее у него, в неговия свят, в неговата духовна вселена.

Сюжетната линия с Багряна е продължена при срещата с голямата гама на индийската литература – Амрита Притам, оставила над сто тома поезия, граматургия, проза, преводи! Срещата между двамата е през 1976 г., и разговорът е съсредоточен срещу любимото стихотворение на тогавашната министър-председателка на Индия – Индира Ганди – това е „Стихии“ на Багряна. Тогавашно е и преведено стихотворението на един от най-големите езици. А това е успех не само за нашата литература, а и за самата Вечна и Свята...

Широк е диапазонът от време, обхванат в „Късно око“ – от 1935 до 1985 – половин век. През който са се случили няколко значими исторически събития поне в съдбата на нашия народ и на нашата гържава. Първото граматично и трагично, изключително болезнено преминава от капиталистически режим – към социалистически. България е била обвързана с фашистката идеология – цем, не цем, това е истината. Подкрепяме Хитлер. Самото правителство на Б. Филов е с подчертана расистка политика. Расовата омраза към евреите може да бъде проследена и от изказвания на различни народни представители от тогавашното 25-о народно събрание. Депутатът Дени Костов* прави остри и пълни с омраза изказвания. Цитираните протоколи от заседанията, вплетени в сюжета на „Късно око“ кореспондират с разпитите на Айхман. Идеологът на злобещите лагери, убили над 6 милиона души (и над милион и половина деца!) не признава, че е извършил престъпление. Хитро успява да отклони поисканите от него отговори. Фалшив е слабият му опит да се разкае. Само искрено вярващият, само добрият човек е способен на разкаяние. Особена християнска етика има в този жест на каещия се грешник. Айхман нито е вярващ, нито се самовъзприема за грешник. И въпреки злодеянието срещу човечеството, В. Барух не напада един от идеолозите на собственото му мъчение**.

Антифашизмът се оформя като една от централните теми на поведованието. Обезсмъртени са имената на много честни идеалисти, пожертвали се в борбата срещу злото на века. Особено ценни са епизодите, в които се разказва за ролята на РМС-организацията. Все млади момиче-

* **Младен (Дени) Костов Недков.** Нарoden представител в XXV Обикновено Народно събрание. Член и докладчик на парламентарната комисия в него. На 21 март 1942 г. си подава оставката като народен представител, но мнозинството не я приема. Остава депутат до Девети септември 1944 г. Осъден е на разстрел от „Народния съд“. Присъдата е прочетена на 1 февруари 1945 г. На същия ден, в 16,30 часа, е екзекутиран.

** Както самият В. Барух, така и по-големият му брат – Арманг – са опитали жестокостта на инквизиторските концентрационни лагери, разположени на наша територия през 40-те години на миналия век...

та и момчета. Повечето от еврейски произход. Но и някои от големите имена в литературния и културния ни живот също са обвързани с тази структура: Блага Димитрова, Рагоя Ралин, Емил Манов, Свобода Бъчварова. Добре известни бяха преди три десетилетия имената на Йорданка Николова (Катя), Лиляна Димитрова (Блага). На тази тема е посветена книгата на В. Барух „Зърно от златен клас. Разкази за ремсита Владо Гъшев“ (1975). Няма как в историческия план на наратива да се прескочат спорните днес личности на Георги Димитров и Сталин. Страниците за тях обаче са не повече от две и в никакъв случай не са венцесловия – т.е. писателят успява да удържи един умерен тон в епохата на „ура“-та. Дори „случката“ с бюста на „вожда на народите“ е в някакъв смисъл гротескова, анекдотична – как мраморният паметник няма нищо с лежащия в Мавзолея до Ленин (и това е малко гротесково, но не се наемам да коментирам тук). Държа да отбележа, че страниците за български писатели са много повече и са неимоверно по-ценни от едва ли не маркирането на двамата вождя. Кое то, разбира се, прави чест на самия В. Барух. Ще ми се да изтъкна, че основното, към което той се стреми навсякъде, е истината, честността. И я постига. Неговата проза носи един топъл, човешки обичен стил. Така нужен на времето ни, пълно с омраза.

„Късно око“ наистина е рядка книга – не само с дълбокото човешко чувство на обич, благодарност, неозлобеност. Можем да дочуем молитвата в Синагогата на „Екзарх Йосиф“. Можем да си представим гоненията на Кастилската царица от късното средновековие, довели част от днешните евреи у нас. Вплитането на тяхната с нашата история. Побратимяването на двата народа чрез трагичната съдба на Иван Шишман, чиято майка е еврейка. Страданияето, свързано със съдбините и на двата етноса, също ги сближава. Оттука иде и тая благородна черта у големите ни писатели да се опълчат на политическите водачи и да защитят онеправданите. Милосърдието е християнска добродетел, ала тя е присъща и за невярващия, но добър по природа човек. Разгръщайки романа на В. Барух, се натъкваме на опит за библейско тълкуване на пасажи от Евангелските текстове, от проблеми, свързани с богословието. И във всичко това е вплетен разказът за съдебния процес срещу един злодей. Без да е излята злоба срещу му – победен е по друг начин. Чрез добрината, сторена на страдащите евреи от състрадателните българи. Днес, когато сме свидетели за „пренаписване“ на историята ни (за кой ли път в рамките на три десетилетия!), когато манипулацията на общественото съзнание цели да внуши, че не било имало фашизъм у нас, роман като „Късно око“ носи благодат с истината, която кристализира и звучи като чиста молитва в него. Свидетели сме на възраждането на фашистката идеология по отвратителен начин – насилие над жени, издевателства над деца и различни в сексуалната си ориентация хора, рушенето на паметници. Романът на 102-годишният Виктор Барух е мощен глас на честното и пречистващото слово, разкриващо злодейската същина на неонацизма. Хубаво би било да имаме ново преиздание. Хубаво би било да послушаме един от големите мъгреци. Последен от поколението си. А Барух означава – весел, щедър, творчески, компетентен, внимателен. Всичко това в едно! Поклон Виктор Рава!

Прогрум Димов

ПЪТЕКИ КЪМ ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНИ СЪЗИДАТЕЛИ НА ЛИТЕРАТУРНОТО НИ БИТИЕ

Така бих назовал най-новото издание на Георги Пенчев – „Чада на духа“, което съвсем наскоро предложи на читателите издателство „Парадигма“. Всъщност, това е един приносен сборник от портрети на писатели и поети, оставили значимо присъствие в генезиса на родното ни художествено слово. Подборът на авторите, включени в книгата, не е случаен. Той е плод на лични контакти, плодотворни срещи и разговори, дълбоко вникване в човешката и творческа същност на тези неуморими труженици на духа. „Тази книга – както отбелязва и самият автор, – събира спомени и очерци за писатели, с които съм имал по-близки отношения през различни години. Затова разказът ми е изпъстрен с мои впечатления от твореца, със случки, на които съм бил свидетел, с думи, които съм си записвал. Основното, все пак, са мои размишления и оценки за отделни книги, за мястото и приноса на писателя в развитието на националната ни литература.“

А задача от този род наистина може да бъде по силите на Георги Пенчев – един високо ерудиран изследовател и писател, завоювал си авторитетно име на творец през последните петдесет години. С удивително проникновение той навлиза в полето на родния ни литературен свят още в началото на своята литературно-творческа дейност. За това красноречиво говори и дебютното му издание „Съвременност и минало“ (1975). Още с първото си произведение Георги Пенчев е забелязан в литературните ни среди и това пробужда в него силна творческа енергия и с нескрит хъс той навлиза в сферата на „занаята“, който окончателно ще трасира цялостното му творческо бъдеще. Непрекъснато чете и проучва наша и чужда литература и през 1977 г. се появява на бял свят следващият му изследователски труд – „Литературните уроци на Луначарски“. Това ново заглавие впечатлява и го утвърждава като сериозен и амбициозен литературовед. Представяйки се с поредното си задълбочено произведение „Литературен процес и съвременност“ – сякаш зеленият семафор му открива пътя на успешно творческо развитие, което скоро го нарежда сред най-пълноценните и престижни представители на литературно-критическата ни мисъл.

А излизането от печат на респектиращите му „Чада на духа“ напомня отново за големите му творчески възможности, които го извеждат като водещ литературовед дори и след тежко прекарания инсулт. Творецът

в него не угасва. И ето – в ръцете ни са неговите силно впечатляващи „Чеда на духа“, които ни срещат с 18 от най-ярките представители на изтичащото ХХ –то българско литературно столетие.

Тази внушителна писателска поредица се води от позабравения Иван Хаджихристов от Стара Загора. Оживяват спомените на Георги Пенчев за този надарен наш поет от пребиваването на автора като журналист в Града на поетите и липите. Възкръсва народната мъдрост на този, захвърлен от забравата, творец, спечелил уважението и почитта навремето от съграждани и колеги от цялата страна.

Георги обаче, закърмен и израснал от здравия народен корен, разкривайки с искрено преклонение образа на стария изоставен творец, дава израз на възрожденската си обич и вроденото си умение да цени високо истинските духовни и човешки стойности. С не по-малка чистосърдечност и човеколюбие е наситен разказът му и за Чугомир (Димитър Чорбаджийски). Пред очите на читателя оживява този уникален писател и художник, в чиито творби грее красивото, народното и атмосферата, които витаят в гушевноста на българския селянин, свикнал да носи бремето на груби нравя, но никога нелишен от доброта, трудолюбие и благородство. Авторът с умиление разказва за незабравимите си докосвания до Чугомир, творец, обезсмъртил с много обич, с художествено слово и оригинален акварелен рисунък своите любими „нашенци“. Рисувайки обаче портрета му, отбелязвайки и обичта на мало и голямо към него, струва ми се, че трябва да се отбележи и голямата му заслуга за Казанлък и страната ни, че той като 30-годишен председател на местното читалище „Искра“, създаде с авторитета си и най-голямата художествена галерия в провинцията.

Доста деликатен е подходът на Георги Пенчев, когато се опитва да ни запознае със своите впечатления от контактите си с Елисавета Багряна, респектиран от водещото ѝ присъствие в света на родната ни поезия, завоювано още с появата през далечната 1927 г. на първата ѝ силно въздействаща поетична творба – „Вечната и святата“. Затова винаги е обмислял най-старателно поведението си преди всяка среща с нея в жилището ѝ. А всеки контакт с нея е бил стоплян от невероятната ѝ скромност и удивителна гостоприемност. А той, като журналист от в. „Работническо дело“, наистина е полагал усилия за нейното присъствие по страниците на флагмана по онова време на партийния печат, за което голямата ни поетеса е изразявала своята благодарност. Тя не е подценявала появата на нейни стихове и в тогавашните партийни издания. Връзките му с нея са били една своеобразна школа по пътя на творческото му израстване.

Не по-малко значими са и връзките му с Дора Габе. Разговорите му с тази талантива гобруджанка са му помогнали да се докосне отблизо до интересното ѝ житие и битие, но в същото време си изяснява неизвестни детайли, свързани с мястото ѝ в развитието на българската мерена реч.

Твърде впечатляващ е обаче предложеният на читателите госта обхванен портрет на академик Петър Динев. Пред погледа ни оживяват интересни мигове от оригиналния преподавателски свят на този магнетичен някога професор в Софийския университет. „Заниманията

с този професор – разказва с възхищение някогашният му студент – не бяха академичен курс. Те напомняха талантива импровизация на различни теми и бяхме подвластни на внушенията.“. Този сладкодумен преподавател никога не четял лекциите си, но гласът му издавал солидните му познания из областта на старобългарската и възрожденската ни литература. Значително място е отделено и на ролята на академик Динеков при проучването и анализирането на народното ни творчество, а неговите някогашни книги, по които сме учили и ние като студенти, всъщност положиха основите на родната ни фолклористика.

С любимия си университетски преподавател, удостоен заслужено академик, и ученлюбивия му ученик се завързва дълбока връзка. Това обяснява и импулсите, и енергията, които дава това топло и искрено човешко духовно сродяване.

Впечатляващи страници са отделени за открояване на един по-обхватен в творчески и човешки план на Емилиян Станев. И това никак не е случайно, защото авторът високо цени заслугите на този гаровит наш писател като креативно присъствие в съвременната ни литература, като особено набляга на приноса му в постиженията на българския исторически роман. Немислим е светът на този важен белетристичен жанр без неговите епохални издания „Легенда за Сибин, преславския княз (1968), „Крадецът на праскови“ (1948), „Антихрист“ (1970), „Иван Конгарев“ в 4 части – 1964. Да не говорим за неговите произведения, посветени на геца и природата. В случая важно е, че Георги Пенчев, който благоговее пред неговия талант, сериозно и задълбочено анализира негови творби на историческа тема и подчертава новия му изискан прочит на историческото ни минало и неговото новаторско художествено пресътворяване, възкресявайки значими личности и събития.

Намирам за изключително верни оценките и впечатленията му за Богомил Райнов. „Той – споделя авторът – не приличаше на койк друг от писателите, които съм познавал. Някакъв странен цвят в духовната градина на България.“. Подобни мисли за този рядко надарен наш писател съм чувал и от други наши събратя по перо. Георги Пенчев обаче не забравя да напомни за невероятните му творчески възможности и затова добавя: „Той беше една невероятно висока канара в българската национална култура. Такава скала прави огромна сянка и наоколо нищо не вирее.“. Мисля, че трябва да бъде поздравен авторът на тази толкова реална и правдива оценка за много надарения син на Николай Райнов. Лично и аз съм го възприемал като привилегированото дете на социалистическия ни духовен живот. Беше сред най-издаваните автори, негови произведения нерядко оживяваха на големия екран. Да не говорим за награди и почести, признания... „А като човек – пише в спомените си Недялко Йорданов – се държеше нагменно, високомерно и видимо беше загубил равновесие.“. Напиращото му високо самочувствие е усетено и от автора от срещите и разговорите, които е имал с него в редакцията на в. „Работническо дело“, където е бил ръкоположен за съветник от партийните органи. Но наред с трудния му характер, отбелязва Георги Пенчев, усещаш какво огромно духовно богатство е носел като творец. Всъщност, в Богомил Райнов е

виждал творец с мисия. Във взаимоотношенията си с други интелектуалци е създавал впечатление на властен човек и мнозина са тръпнели за неговата оценка, когато попаднал в ръцете му ръкописи за издаване или пък картини, предложени за някаква изложба. Всичко това му е навличало немалко неприязън сред хората от духовния ни свят. И все пак с неговата кончина през 2007 г. си отива, според автора, един от най-мъдрите и даровити творци на съвременността.

Съвършено друга – приветлива, жибителна атмосфера диша от житейската и творческа вселена на поета Павел Матев. Авторът е възхитен от този скромен и талантлив наш творец. Възхитен е от приветливите му осанка и творчество, от дейността му като активен общественик. За него той пише: „Павел Матев е с щастлива съдба. Той може да види и да усети, че е спечелил най-съкровено, което може да мечтае един творец – голямото признание на хората, обичта на своя народ. Няма по-голяма награда от тази.“

Авторът с нескрит пиетет ни връща към интересни случки и събития и ни запознава, анализира някои негови възбуващи творби, отразяващи богатството на творческата му и човешка същност. С напорист пиетет навърля характерни црихи от творческия и житейски път и на академик Ефрем Карамфилов: авторът, който издига на погобаващ пиедестал високите стойности на Възраждането – „Най-българското време“.

Изключително възбуващи са и страниците, посветени на Генчо Стоев. Те възкресяват граматични мигове, жестоки изпитания на автора на „Цената на златото“, мъжествено понесъл ужасите на антифашистката борба и оставил неоценими творби за днешния ни и утрешен литературен ген.

В любознателното му творческо полезрение е попаднал неслучайно и Николай Хайтов. Авторът ненаситно се е стремил да проникне в примамливата житейска и творческа съдба на коравия рогопчанин от Яврово, докосвайки ни до незабравими срещи, съвместни преживявания с автора на „Диви разкази“, завоювал си свое специфично място като борбен човек и уникален творец в литературната ни история.

С истинско, рядко срещано удовлетворение Георги Пенчев прекрачва прага на много човешкия богат житейски и творчески свят на поета Александър Геров. Не може човек да не се удивлява и да не се прекланя пред този скромен и талантлив поет. „Александър Геров – пише авторът – беше и ще си остане един от впечатляващите и неповторими поети в българската литература, за хора като него трябва всичко да се знае“. И затова Пенчев се е постарал да навърля, макар и бегло, някои съществени черти в човешки и творчески план от неговия атрактивен портрет. Пред нас струи едно неугържимо възхищение от поезията му, което го кара да се спира и анализира, цитира строфи от стихотворенията му „Абсурд“ и „Сън и събуждане“. Те илюстрират гонякъде дълбочината на художествения замисъл и творческо майсторство на поета.

Сред тази многолюдна компания от надарени творци откриваме страници, посветени на малко позабравения Иван Давидков, за когото твърде рядко се говори днес. И прави чест на Георги Пенчев, че връща нашия читател към спомените от дружеските приятелски срещи с Да-

видков по време на престоя им в болнична обстановка и в гостолюбивия му дом. Авторът благоговее и се прекланя пред силната му обич към земята, поетическото му дарование и постоянната му отгаденост на рисуването – неговия незаменим спътник в живота.

Рагвам се, че в книгата ни е предложен един изключително верен, правдив и добронамерен портрет на Добри Жотев. Читателят има възможност да почувства и възприеме магнетичната природа на неговата човешка същност. Никак не се учудвам, че на преген план е изведена бащинската обич и загриженост за младите творци, които с нетърпение жадуват и търсят топлото му рамо, което винаги ги окриля и им вдъхва увереност в младежките им творчески усилия. Достатъчно е само да си припомним насърчаващата подкрепа, която е оказал навремето на прохождащите в занаята Иван Динков, Любомир Левчев и Коста Павлов. И само на тях ли?

В тази внушителна редица от големи имена на изящната ни словесност с право е заел своето погобавашо място и Андрей Германов. Трудно се намират гуми за този, нереализирал своя поетичен талант поет, угаснал в разцвета на своите сили и младост. Затова и болката по неговата преждевременна смърт е неизмерима. За неговите превъзходни творчески възможности говорят страници и в този сборник. „Поезията на Андрей Германов – отбелязва критикът – е дълбок и честен израз на човешката природа, на изконните човешки добродетели. Още от първите му стихове проличава насоката на творчеството. Витието, ежедневието, радостите и тревогите на деня раждат тази поезия.“

Не мога да не изразя удовлетворението си, че тази книга ни връща и към човешкия и творчески облик на Любомир Левчев, когото някои недобросъвестни люде от духовното подножие се опитаха да опръскаат с кал след настъпването на така наречените демократични промени. И трябваше да ни навестят високи оценки за негови творби от Запада, за да запушат устата на бездарните му ругатели. В случая сме длъжни да изразим искрената си благодарност, че и тук има страници, които поставят нещата на мястото им. „Любомир Левчев – заявява Георги Пенчев – има свое лично място в българската литература. Той беше умен и авторитетен ръководител на писателския съюз. Имаше име и авторитет в обществото ни. Левчев беше и ярък поет. Неговите поетични внушения, художествени образи, удивителните му метафори респектират с неочакваност, той беше поет новатор.“ Струва ми се, че е подходящо госта пестеливо при разкриване цялостния облик на този именит наш творец, като и дума не се обелва за неговата актуална проза.

Последен в тази своеобразна галерия от забележителни имена на ярки творци на художественото ни слово се оказа Владимир Голев. Недоумявам какви са били съображенията на автора да се спира толкова бегло на този позабравен писател от Банско, след като и двамата ги е свързвало години наред близко приятелство. И колкото и пестеливо да говори за своя приятел, намерил е за потребно да нахвърля някои скромни шрихи за творчеството на Голев. Но съвсем естествено изтъква неговото талантливо присъствие в родната ни поезия.

Общувайки с тези достойни „Чеда на духа“, макар и нецялостно, откъслечно погнесени, трябва да изразим нашата благодарност към Георги Пенчев, научно подготвен изследовател, талантлив писател и познаващ в дълбочина съвременното ни литературно развитие, че ни предлага едно професионално изискано четиво, което е ценен принос към съвременната ни литературна история.

18 октомври 2023 г.

**Литературният критик Димитър Танев
в разговор с младите писатели Ирина Велева
и Бойко Златев (2008)**

Петър Михайлов ***ГЕОРГИ КОНСТАНТИНОВ НА 80!***

Звучи невероятно, но, да, такава годишнина окръгля в края на 2023-та един от любимите поети на нашето съвремие. Изумителни факти се открояват в биографията му, които обаче не го главозамайват, не отнемат облика му на благородник. А да се съхраниш като добър, принципен, честен, почтен човек в наши дни си е геройство.

Вече четири десетилетия той е главен редактор на списание „Пламък“ – прогължаващо традициите на огнения Гео Милев, и наложило се днес като едно от водещите културни издания у нас. Успешно списание. Ценено. И търсено. Разбира се, в голяма степен заслугата е на дългогодишния му ръководител. Бил е част от Седмото велико народно събрание, което зададе пътя за Преход към демократичен начин на управление и живот в България. Заемал е постове на заместник-министър на културата (1995), секретар на Съюза на българските писатели (1997), председател на ПЕН-центъра (2000–2014). Десетилетие е списвал и друго емблематично списание – „Родна реч“ (1973–1983). Има зад гърба си около 40 книги със стихове, белетристика, публицистика, сатира. Доказва, че за голямото, че за истинското изкуство няма възраст и в тези късни свои години разкрива цъфтящия си, неувяхващ красив цветен начин на писане. Преди 40 години публикува един детски роман, превърнал се веднага с появата си в класика – „Туфо, рижият пират“. Моето поколение реално сме израствали с творчеството на Георги Константинов и той се е превърнал за нас в любим, търсен, предпочитан. Влюбванията, тийнейджърството ни свързваме с някои негови стихове „И кактусът е цвете...“, любимият хит на ФСБ „Обичам те до тук“ също е по неговите вдъхновени думи... Рядко някой творец може да се похвали и зарадва на искрена обич и непогкупно, спонтанно пристрастяване към творчеството от страна на своята публика. Та, той е един щастлив автор! Щастливци сме и ние, разбира се, че сме негови съвременници. Преди малко повече от десетина години издателството „Захарий Стоянов“ реализира чудесно издание на „Избрано“ в 4 хубави томчета: лирика; сатира; творби за деца; публицистика. Неговите книги се издават постоянно, могат да се намерят на съвсем достъпни цени. Също така творчество му е представено и дигитално, което още повече допринася за достъпността до него. Но, за да е така популярен този наш поет, голям принос изиграват и поп-песните, създадени по неговите стихове. Над 200 са те! Сам по себе си фактът е явление. Не единствено авторите на подчертано забавната музика посягат към неговото творчество – каквито са Александър Бръзицов, Владимир Наумов,

Кирил Маричков, Христо Деянов, но и солови песни, създадени от класически музиканти като проф. Александър Йосифов също са инспирирани от поетическата вселена на поета-майстор. Държа да направя уточнението, а оттам и да посоча разликата – песните, в забавния жанр, не са естрадни, а са в този стил, който нашето съвремие припознава и разпознава като *популярна музика*. Групи като ФСБ или „Щурците“ не се покриват с онова странно стилистично звучене на естрадното музициране. Интересното при създаването на тези творби е, че музиката е написана по вече готови текстове, т.е. те не са писани специално, за да станат на песни.

Истинското му име е Георги Константинов Христов. Прадядото е македонският войвода, учител, обществена фигура – Аргир Манасиев, т.е. фамилията е част от онези преселници, бежанци от онзи конфликтен регион, тогава, останал част от Турската империя. А по майчина линия родът има корените си в гр. Плевен. Там именно е роден поетът. Първата му стихосбирка излиза през 1967 г., озаглавена е „Една усмивка ми е столица“ – и така сякаш, още с дебюта си, е описано присъствието му в нашата литература – ведро, оптимистично, щастливо, пълноценно живеене вече 56 години, т.е. повече от половин век! А това наистина е радостно, празнично.

Въпреки че е дал и продължава с готовност да участва в множество медийни издания – телевизионни предавания, интервюта из вестници и списания, мисля си, че е хубаво да се направи една професионална Литературна анкета с него. Предполагам, че погодна книга би имала успех, доближаващ се до онзи, който имат стиховете на поета. А сега бих искал да насоча вниманието към някои неговии художествени произведения.

Ще изредя някои от неговите стихосбирки: „Обичам те до тук“ (1992), „Будна кома“ (1996), „Любовно разписание“, „Неграмотно сърце“ (1978), „Лично време“ (1974), „Вечерна дъга“ (2006), „Човекът е въпрос“ (2005), „Аспиринов сняг“ (2001), „Роднина на дъжда. Неизбежни стихотворения“ (1921), „Вечерни слънчогледи“ (2023). Предстои появата на най-новата му стихосбирка „Живея високосно“. Оригинални са. Необичайни. Ефектни. Каквито са и самите стихове в тях. Без да е подчертан модернизмът, Г. Константинов е модерен, сиреч, съвременен автор. Без да е отявлен традиционалист, използва класически форми на стихосложението, не рядко увенчавани с римувани краеистишия.

Най-магичното в тази поезия е ритмиката – затова и текстовете му са обичани от музикантите и композиторите. В самите думи има музика. Великоленното чувство за хумор, което е фино и деликатно, също е отличаващо поезията му. Всъщност и в любовните откъси е така – мигновено е нежно, красиво, лек досег, мекота, топло, без да е горещо. Той еднакво добре владее кратката форма, но и по-голямата, каквато изисква да речем баладата или поемата. Това е поезия, която не се натрапва. Тя е като дихание, хармонично сливащо се с мисълта, съзвучаващо с влюбеността.

Злоба има за всички.

Любовта не достига.

Два стиха из „Загадка“. По естествен начин Г. Константинов бяга от клишето. По естествен начин ни кара да се замислим, да осмислим, случващото се около и с нас. Друго стихотворение „От черното небе“ внушава колко крехка е любовта на и у човека – тя е подобна на снежен човек, който ще се разтопи от слънцето.

Крехък е и самият човек, видян като лист от дърво („Есенно сърце“) или сътворен от капки („Езеро“) – така нежен, така кристален и чист, ала и готов да се разпадне, същевременно – свързан с природата и идец от нея. Като вариация и потвърждение на това усещане за хармонична свързаност между човека и природата е коситбата и косачът от „Концерт на открито“. И за да не стане захаросано – леката ирония, пропитата с болезненото усещане на афористичното: „Боже, толкова човечен// изглежда светът,// щом наоколо няма// хора“. Обаче нужно е пояснение – липсват ония люде, които са с „легените погледи“ и изричат „отровни думи“. Свободата на лирическият субект се въплъщава в дейностите му: „пия синева, гишам вятър“.

Сложността в мисленето и в поведението на гражданина в лириката на Г. Константинов е отчетливо проследима в творба като „Аз, един от многото“. Изключително силна метафорика, както я определяме от теретично гледище, а всъщност битие на поетическият субект:

*Вървях
под образа на Ленин,
а слушах
песните на Ленън.*

Това е чистият идеалист, а не онзи от „платените“, който възприема непосредствено, девствено определена кауза и ѝ се посвещава всецяло. Честният, почтеният мисли, че и другите са като него, не допуска, че има продаване на идеали, търговия с висши ценности, тъй като, ако те са в покупко-продавателен режим, вече не са идеи. Неспособността на Г. Константинов да продава съвестта си е силно отразена в творчеството му, а това пък е интуитивно усетено от читателите, които силно обикват лирическият свят на поета-гражданин. В нашата епоха трудно е някой да бъде именно гражданин. Да запази достойнството си, да успее да не се омърси с никое събитие (по Ал Геров).

В началото на 2023-а Г. Константинов зарадва почитателите си с нова поетическа книга, писана през последните две години – „Вечерни слънчогледи“. Някога, когато е била около сегашните години на юбиляря, Дора Габе печели признанието на голяма литературна дама с „Почакай, слънце“ (1967), късната зрелост и майсторството на поетесата, с чието творчество за деца растат и нашите собствени. С Г. Константинов случаят е по-различен. Той е получил своето място в историята на нашата литература отдавна. Щастливо обстоятелство е, че и в своята есенна възраст дава богат плод. Сочни, красиви, мъдри, остроумни са стиховете на поета. Учудваща е неговата младост и виталност, която струи от строфите му. Оптимистичният му заряд изпълва четящия с надежда.

„Вечерни слънчогледи“ се отличава със свежото и необичайно заглавие. Слънчогледите по свечеряване създават усещането за топлина, уют,

копнеж по слънцето. Книгата е разделена на три големи дяла: *Изправен на брега*, *Дорисуван живот* и *Есенен изпращач*. Общо 64 творби, разпределени като намаляваща прогресия: 29 – в първата част, 20 – във втората и 15 – в третата. Редактор е писателят Валентин Георгиев – шеф на издателство „Хермес“, реализирало книгата.

Пандемията от коварното заболяване на Ковид 19 е послужило в някаква степен за словоизлияние в стихосбирката на Г. Константинов. Не бих искал да употребя думата вдъхновение, защото за раним, нежен, чувствителен и силен човек като поета, болката на другите, страхът на околните, не биха могли да го опиянят, но той е станал изразител на чуждото страдание. Под маската, която беше неизменна част от ежедневието ни, само у дома по едно време не я носехме, прозира уплахата на човечеството, че Другият може да го зарази. Отдалечаването от най-елементарните проявления на близост, на обич – каквато е прегръдката, или ръкуването – символизира отдалечаването от човешкото. Наложилата се и наложената изолация сякаш у някои беше търсеният символ, за да изразят своята непоносимост към останалите. Озлоблението у някои стигаха до грозна агресия, избликващи в кални потоци от гуми, избилстващи с пейоративи по адрес на някого, който е кихнал, прокашлял, или, не дай Боже, забравил намордника си. Тази спотаена болка силно личи в поетическото слово на Г. Константинов. Без да е претенциозно, то естествено и силно докосва човешкото сърце със своята обикновеност, защото именно в пандемичните две години, трябваше да проумеем, че обикновените неща са най-същностните за нас, че обикновеното ни прави от хора в човеци. Обикновената прегръдка, обикновеното ръкуване, сърдечното, състрадателното, отстъпчивостта. „Надежда с маска“, написано през декември 1921 г., т.е. в период на изолираност, внушава, че има по-страшна зараза от ковида и тя е изразена в коварните симптоми на завистта и алчността. Действително остро вирусно заболяване вече сякаш изчезна, но видими са проявленията на унищожавашите душите ни, завладели голяма част от народонаселението ни. Злото у нас се корени у тези изтъкнати симптоми. Срещу тях се съпротивлява Г. Константинов с най-доброто, което владее – поетическия език, изграден от думите му (*Власт имам само над своите слова* – „Изправен на брега“). Под маските, под естествения уплах, поетът споделя:

*аз търся човека в студени и ласкави
във светли и тъмни
безмълвни очи.*

Търсенето на човешкото в човека, търсенето на душата у човека, гледайки, вглеждайки се в очите на другия, да прозре, да достигне до сърцевината, до онова, което уж ни отличавало от животните – това е големият стремеж на тази поезия. А този устрем на Г. Константинов или на неговия лирически субект е възможно да бъде и афористично изразен:

*Земята може и без нас.
Но с теб
един без друг
не можем.*

И всъщност е така – всичко може без нас, само хората, които обичаме, и които ни обичат – на тях ще липсваме. И на 80 Г. Константинов остава поет на любовта, поет на обичта – оная съкровена, естествена, не показната, но дълбоко вкоренена у всеки човек. Някой път тонът е ироничен, автоироничен също – „Помня още очите ти...// Стихове пиша още“ („Закъснял отговор“ – 1962). Друг път красотата е изразена като „Слънце от светулки, събрано в шепи“ („Светулките“ – 1963). Но и животът, и обичането се случват *сега, днес!* Животът има само днешна дата („Днешна дата“) – тази максима е осъзната още по-силно подир ковид-кризата:

Да, дават се дни – цяла свита.

Те ти носят и бъдеща вест...

Но най-истинска бъдност е скрита

във това мигновение – Днес.

Живеенето в мига, в условно сегашното не е новост за еволюцията на литературата – била наша, или чужда. Великолепното разтегляне на мига е постигнато в хилядите страници на Марсел-Прустовия опит да загържи живота-в-миговете – „Тъга по изгубеното време“. У нас по погобен начин, само че в лириката, се отличава щастливият опит на Димчо Дебелянов с „Миг“. Някога, през 50-те години на миналия век, такъв устрем е открил у Александър Геров – той призовава в своята неорджинерна* лирика да живеем сега, в мига и за мига. Всеки миг да е запълнен с идея, с мисъл, със съзнанието за живот, за да е пълноценен моя живот, за да не го пропишем. А този тип осмисляне на битието е свързано с процесите на самоопознаване, самоусъвършенстване – те са налични и проследими и в последната стихосбирка на Г. Константинов. Стихотворението, гало и заглавието на книгата – „Вечерни слънчогледи“ – в самия си финал настоява, че обърнатите не към слънцето, а към земята слънчогледи са всъщност „загледани в себе си“ и така „те виждат светлина“ посред нощта. Вътрешната светлина на човека, идеята от любовта. Защото *Любовта е светлина*. А пък думите светлина и свят са родствени помежду си („Неслучайна светлина“). Често Г. Константинов разкрива в своите творби, че е филолог и познава изключително добре и дълбоко смисловото значение на думите – затова и поетическото му присъствие вече повече от 60 години в нашата литература е брилянтно живеене и себепостигане, себеусъвършенстване, което пък би трябвало да послужи за вдъхновение на всички подире му. Защото когато и на 80 си чист, витален, искрен, вечно усмихнат, спокоен, все още влюбен в любовта, живота и в красивото – това е благослов! Дай Боже всекому такъв.

ПОЕТИ ОТ МОЛДОВА

Григоре Виеру

ТЪЖНА ПЕСЕН

„Велика е смъртта...“

Рилке

Велика си смърт,
но самотна.
Аз имам дом и любов –
ти нямаш, нямаш.

Нежна е сянката на чучулигата,
дето лети над полето.
Зелени са ябълките, по които
пълзят охлювите на звездите.

През мен минава една тъжна песен,
точно сега, в този миг.
Аз имам къде да умра –
ти нямаш, нямаш...

Анатол Чокану

КЪМ ОВИДИЙ

Морето с теб разделя ни, Овидий
– не вековете
Отдавна е изпита празничната чаша.
На твоя праг заставам
тъй сляп и глух –
както и ти сред скитите-сармати.
Към пламъците на огнището поглеждам,
съзирам образа на шумния и вечен Рим.
Печална, изоставена е Юлия,
подобно падаща звезда,
която бавно гасне.

Мъчително се носи моят стих.
 Издигам с много труд към тебе
 мост през вековете.
 На твоя бряг са меки зимите.
 Отпивам от балсама на нощта понтийска,
 прозрял неутешимата ти мъка.

Отдавна си преброгил цялото море, Овидий,
 душата ти е млада, не старее.
 Дочувам ударите на сърцето –
 следите на деня по измокрения пясък.

Нина Жосу

ПРЕД ЕДИН СТАР ПОРТРЕТ

А някога и ти си бил и жив,
 и близък, и любим –
 целуван неведнъж.
 От нежност намежали,
 ръцете ти са светели из мрака.
 Нозете ти – сърни погонени –
 почти не са докосвали земята.

Сега ръцете са сиротни,
 и ти си сам.
 А твоят глас далечен –
 в бездънна пропаст слязъл –
 едва ли ще се върне.

Сега си мисля
 за онези живи устни,
 умеели тъй лесно
 да запалят – но без да изгорят –
 нечии други устни
 от шепота омекнали,
 червени от студа на любовта.

Марчела Беня

СТАРА ПЕСЕН

Само ти знаеше тази стара песен,
татко,
само ти я припяваше понякога,
сутрин,
стадото повел към скалите до село,
с глас, приглушен, но все още хубав.
Не запомних думите,
татко,
само мелодията звучи в мен.

И на кого ли я пееш сега,
татко?

Искам пак да я чуя...

Николае Дабижа

А ПТИЦИТЕ ВЪЗПЯВАМЕ ПРИ ПОЛЕТ

Прелиствам стара книга
и колко страници от нея липсват.
Тук бой кипял е, там епидемия..
Да, птиците възпяваме при полет.
За някакъв живот си спомням често,
но не за моя,
а за друг,
пребродил паметта ми.
А птиците живеят само в полет.
Зората не признава никакви вериги.
Тя мимолетна е!
И твърде стара –
по-стара е дори от ятото
безпътни облаци

Василе Романчук

РАЖДАНЕТО НА ПОСЛОВИЦАТА

Само светлината, дето пламти в душата,
няма да изгасят злите ветрове.

Само израсналия в душата
плод на вярата и на надеждата
няма да откъсне чуждата ръка.

Само скритата в душата тишина
ще се превърне в любовна дума.

Само в душата –
при срещата на спомена за камъка
със спомена за бистрата вода –
ще се роди мъдрата пословица
за туй, че водата минава,
а камъкът остава.

Юлиан Филип

ДЪРВО

Дърво, пълно с птици,
рони върху гланите ми
светлинки и капки роса
от листата,
който още ги няма.

Зелената пелена на бръшляна
се простира – като в сън –
нагоре и иска да обгърне
ствола,
който още го няма.

Птиците рисуват очертанията
на дървото в синевата.
Дървото още го няма,
но вятърът
вече шуми в листата му.

Анатол Гужел

КОГАТО СЛУШАМ ОЙСТРАХ

Вълната ме събаря и разнася
по камъните остри.
Морето се тресе от злобен смях.
Брегът се мярва,
сетне пак изчезва.
Деветата вълна отнася
и сетната надежда.
Потъвам!
Само миг ще прогължи живота,
скован от ледната вода.
Молба към себе си отправям:
– Задръж се, драги, за секунда
на гребена на мощната вълна.

Соленото небе
надвисва над очите ми.
Вълната се подготвя
за новия си скок!
И ето: пауза.
Спасение!
Звукът замира –
прекъсва своя път лъка.

Лео Бутнару

ЛЮБОВ

Сърцето на мъжа
и сърцето на жената
се приближиха толкова,
че между тях остана само
песъчинка – бъдещ бисер
или начало на
пустиня....

Превод Огнян Стамболиев

Умберто Еко

ГЕНИИ И ЕКСПЕРТИ

Есета

Година преди превземането на Бастилията Томас Джеферсън писал: „Възможно е само за две-три години Франция да получи конституция, която да ѝ гарантира такива свободи, за които да не пролее и капка кръв!“ – цитатът е от „Думата на експертите“ на Кристофър Сърф и Виктор Новаски, издадена от „Фрасинели“, Милано. Това е една оригинално замислена антология на грешните прогнози от последните две столетия. В нея за Балзак можем да прочетем следната оценка на Йожен Пуату от 1856 година: „В романите на Балзак няма нито действие, нито истински характери, а само скучни и скалъпени истории и нереални лица. Балзак не е никакъв писател!“ За Шарл Бодлер Емил Зола казва през 1867 година: „След сто години „Цветята на злото“ просто ще бъдат забравени“. Ето и едно предсказание за Гюстав Флобер: „Господин Флобер, авторът на „Мадам Бовари“, изобщо не е писател, а човек, който се опитва да пише, но без успех, защото е лишен от талант“... И това е оценка, поместена в най-авторитетния френски вестник от епохата, „Фигаро“ (1857 г.)... След като прочита „Улис“ на Джеймс Джойс, Вирджиния Улф лаконично го определя като „истински провал за автора“ (1922). Докато за „Бугенброкови“ Едуард Енгел (1901) е госта по-пространен: „Това са два обемисти тома, в които Томас Ман ни разказва госта скучни, бих казал, направо незначителни истории за безкрайно незначителни хора в едно незначително време – и всичко това в един незначителен стил“. Много интересна е и оценката на „Сатърди Куотърли ривю“ за романа „Моби Дик“: „Това е много тъжна, неинтересна история, при това госта гълга и направо скучна. Бихме добавили още, че е глупава и смешна...“ (1851). Интересно е било и мнението на Бен Джонсън за неговия велик съвременник Уилям Шекспир: „Този писател е забележителен с навика си да не зачерква нито един ред от онова, което е „сътворил“... (1640). Лондонското списание „Кристик“ оценява Уолт Уитмън госта деликатно: „Уитмън разбира от изкуство, колкото едно прасе от аритметика“ (1855).

А ето и някои куриози от света на театъра: „Кой ще отиде да гледа някаква тъпа история за някакъв нещастен търговски пътник?“ (Черил Крофърд за шедьовъра на Артър Милър „Смъртта на търговския пътник). Или Семюъл Пъпис: „През живота си не съм гледал нещо по-глупаво и по-объркано от „Сън в лятна нощ“ на този Шекспир!“...

От света на киното можем да започнем със съзателя му – Луи Люмиер: „Моето откритие е само една любопитна техническа новост... Освен това няма никаква търговска стойност. А за изкуство да не говорим...“

За „Отнесен от вихъра“ Гари Купър предрича: „Този филм ще бъде най-скандалният провал в цялата история на киното и по-специално на Холивуд. Щастлив съм, че отказах да играя в този сканан филм...“ А през 1928 година един от шефовете на „Метро Голдуин Майер“ дава следната оценка за Фред Астър: „Този не може нито да говори, нито да пее, освен това е доста хилав и при това плешив и с голяма глава. С танците се справя горе-долу...“

Да се обърнем и към музиката. През 1737 година някой си Шайбс казва за Йохан Себастиан Бах: „Неговите опуси са напълно лишени от хармония, красота и особено от яснота. Те са объркани и просто нелогични...“ А Лудвиг Шпор счита, че Петата на Бетовен е: „... невъобразим хаос и вулгарен, просташки шум!“ (1823) За Фредерик Шопен Лудвиг Релшаб (1833) казва: „... този композитор от Полша е лишен от всякакъв талант и ако трябва да се анализира сериозно неговото творчество, почти всичко подлежи на зачеркване!“

Не по-малко са и примерите в областта на изящните изкуства. Зола (през 1900 г.) за Пол Сезан: „Този живописец има качества да стане голям художник, но за съжаление му липсва необходимото упорство и характер...“ А ето и оценката на прочутия критик Луи Етиен за „Закуска на тревата“ на Едуар Мане: „Това е просто една глупава и безвкусна шега!“ (1863). Английският поет и художник Уилям Блейк, който е бил луг, но не и глупав, твърди следното: „Не виждам защо трябва да се възвеличавам художници като Тициан и неговите там венецианци. Та това са просто кретени, а не живописци!“ През 1893 г. Дега посъветвал свой приятел, търговец на картини: „Купувай само Морен, не и Тулуз Лотрек. Той е прекалено свързан със своето време и съвсем скоро ще бъде забравен!“

Но погрешно е да се мисли, че подобни „оценки“ се срещат само в света на изкуството. През 1876 година президентът на САЩ Хувър казва за телефона: „Като техническо изобретение е доста оригинално, но не знам за какво може да послужи?“ През 1900 година лорд Келвин пише статия против рентгена, като определя рентгеновите лъчи като... „чиста мистификация“ и нещо „твърде безполезно“...

КАК СЕ ГОВОРИ ЗА ГЕНИЙ?

1.

НАПОСЛЕДЪК МИ СЕ СЛУЧВА ЧЕСТО. Ето: вчера пуснах радиото и предаваха нещо от Антонио Салиери. Помислих си, че и като човек, и като музикант е бил по-свестен, отколкото твърди легендата. Наскоро отново гледах „Амагеус“ на Питър Шафър. Мисля, че както пиесата, така и филмовата версия на Милош Форман сериозно коригираха мнението на музиковедите и меломаните за Моцарт и неговия съперник Антонио Салиери.

Да, тази история породи у мен госта размисли. Приятелите на Волфганг Амагеус бяха госта разгневени при вида на този невъзпитан и циничен божем. Според мен има най-различни начини да се говори за един гений, но този (имам предвид Шафър и Форман) е може би най-човешкият. Защото всеки гений е до известна степен – и по своему – несъвършен: не може по цял ден да се блъска над формули и уравнения или да свири на добре темперирано пиано, а после да се държи като всички останали. Едното е винаги

за сметка на другото – развива се или хипертрофира. Не може всичко да върви хармонично. Повярваме ли на „кличетата“ за Моцарт, ще трябва да пренебрегнем: хомосексуализма и наркотиците, ако те са трагедия, но не и истеричния смях – големите творци не бива да се смеят...

2.

В ТОЗИ СМИСЪЛ ДВЕТЕ ВЕРСИИ НА „АМАДЕУС“ са чудесни уроци за природата на гения: те посочват разликата между творчеството и всекидневието. И тъй като най-общо казано – ние, хората се делим на романтици и прагматици, Шафър и Форман показват, че един гений може да си остане такъв и когато си бърка в носа или е сноб, без това да се отрази върху таланта му и в крайна сметка върху нашето отношение към него. Всъщност те не осъждат неговите слабости, а по-скоро нашите.

Да се върнем към Салиери: без съмнение е бил въведен, за да се разкрие трагедията на завистта. Защото ние обикновено си мислим, че Завистливият е глупак, който ненавижда Добрия, по-късметлията от него, без да приема превъзходството му. Олицетворена от Салиери, завистта се явява като нещо трагично, бих казал, по-значително. Салиери е достатъчно честен и интелигентен, за да проумее, че Моцарт е по-добър от него и заради това страда още по-дълбоко. Да, Салиери е като герой от антична грама. Не бих искал да се занимавам с въпроси от чисто художествено естество...

Но имаме ли право, за да конструираме един мит, да използваме историческо лице и да го съдим? Без да се съобразяваме с доста неща. Това, без съмнение, е етичен проблем. Литературата и естетиката оправдават Шекспир, но истинският Ричард Трети съвсем не е бил такъв.

Изниква въпросът: може ли един автор да наложи митичен образ върху реален образ? Да смеси фактите с измислиците и да постигне нещо?

3.

Омир вероятно е мислел, че Агамемнон е действително историческо лице и ни го е представил по начин, по който го е видял единствено той, защото всъщност той не е съществувал. Но големият исторически роман от наше време пое друг път, който, от една страна, гарантира историческата достоверност и точност, а от друга – достатъчно въображение. Историческите персонажи остават на по-заден план и често пъти действието се води от измислени образи. Заради това се вълнуваме и вярваме повече на Айвънхоу, Фабрицио дел Донго, Пиер Безухов, отколкото на Ришельо на Дюма – баща.

Интересно какво би се случило на Пътър Шафър и Милош Форман, ако поставеха на сцена една горетска комедия за гения и завистника чрез съдбата на голям австрийски музикант, наречен не Моцарт, а например Гринциг и неговия завистлив съперник на име Позилипо? Бихме ли я приели като „Амадеус“?

Не вярвам. Жалко. Форман и Шафър не ни говориха лошо за Моцарт и Салиери. Те ни ги представиха по убивителен начин. Както не биха могли да представят, например, Гринциг и Позилипо...

Илиан Генов
ЛЮБОВТА У ДОСТОЕВСКИ –
ИДЕЯ ЗА ЕДИНСТВО
(фрагмент)

В лицето на убитата старица от Разколников в „Престъпление и наказание“ студентът погубва символически самото общество. Той заличава принципа за универсална манипулация със притежанието и собствеността на пари – лихварството. Така убиец и проститутка развиват символ на друго възможно общество занаят. Когато Соня пристига, за да се грижи за Разколников, затворниците променят враждебното си отношение към него. Изглежда го приемат като единство от двамата с нея... Отхвърлените от живота души (Соня и Разколников) стават патрон за друга общност хора – множество, посредством отношението мъж – жена... като вид персонална идеокрация за общност върху убеждение. Има несъмнено терен за маркионистическата идея у Достоевски, според която всяко житейско начало е възможно, като нравствена последица от състояние на пълно падение за човека... Така че любовта в подобна ситуация става повече от вероятност: множеството хора, което се оглежда в тях – една идея, а потомството – повече от хипотетическа реалност. Колкото и да изглежда чудно, Достоевски предлага жизнелюбиво хоризонт. С оптимизъм на чувство в трагическите сенки съпътстващи творческото му дело.

Грижите на Соня изглеждат и като материнска любов. Падението ѝ проявява висш алтруизъм, защото обрича себе си в името на семейство Мармеладови. В един жесток свят на продажбата, тя предлага това което има – себе си, заради децата и Катерина Ивановна, които трябва да просъществуват. Порокът за обществото на един Порфирий Петрович обявил се за „свършен човек“... е нейната безпримерна саможертва... В този план се развива трагичния спектакъл на Катерина Ивановна – „... Лудата жена, с изплашени деца...“ В последните мигове на трагичния си живот, тя ги завещава на обществото с надежда да изкарват парче хляб, като забавляват хората с нещастие си.

Ала митарствата на образуващото се чувство между мъжа и жената се развиват в романа „Идиот“. Там съвместността се задълбочава не в лично-интимна посока, колкото в план на обществените хоризонти за чувства.

Опитът с обич към другия в нравствен план се оказва неуспешен, а усилието на Мишкин за нравствен прелом на обществото – обречен...

Той се явява прекрасен и безстрастен отнякъде, пристигащ без каквото в да са чувства у себе си на сърце, но с обич към света... И волно или

не слага начало на катастрофа за човешката любов. Иде той като съвсем незначителен човек с вързопче дрехи и гост в роднинско семейство – Епанчини, където бива приет и насочен. Но среща Аглая. И започва мъчителен процес на близане в живота, който хората водят...

От нея Мишкин получава като дар обикновена непосредственост на женското чувство, в доверие и детинска сърдечност. Влюбването на Аглая е борба за нейния си живот. Самоуверена и силна тя взема инициатива, но младостта ѝ пречи да предвиди катастрофа с инертната природа на младия „прекрасен“ човек. Неясната необходимост от негово присъствие оставя незабравими страници за чувства на едно чисто сърце, в истинска любов помежду им. Жизнеността ѝ върви и с присмех към неговата житейска непохватност, през всичкото време, когато тя безуспешно го тегли към пределите на реалния живот у хората. Аглая негоумява как чужд е той на човешкото съществуване – във и чрез смъртта, регламентирани в традицията за живот. Жената, в нейно лице му заговаря за дуели. Пута го дори, дали може да зарежда револвер?... После му обяснява подготовката на оръжие за убийство. Следва и въпрос, „дали е страхливец“, ако не приеме покана за дуел? Жената в нейно лице търси у мъжа готовност за агресия и гибел, като един вид официално обезпечение на стремеж към съвместен живот. Със сигурност се пита тя, как ще устои той натиска на другите съществувания в името на техен живот. Аглая не намира отговор за битие, което няма нищо общо с хората. Тя не познава мъжа и животинската страна в природата на човека. Затова и яснотата в нейните мисли остава лишена от перспектива. А и брака с Мишкин – вече княз, е проява на ефимерност, в съюза между небащински мъж и неугържимо импулсивна, разглезена и агресивна невинност... Оттук женствеността в романа тежи към Настася Филиповна, при всичката си привидност..., защото тя се показва раздвоен човек... В нейно лице Достоевски започва разказ за смутеното съзнание у жената. Младостта спасява Аглая от тежестите на двойствеността (а и произходът – също...) Това я прави лековерна. И тя несправедливо се втурва да разобличава Настася в самолюбие. Княжеската глезна оспорва дори свободата ѝ да живее с представи в нелицеприятния свят, който я заобикаля. Не ѝ разрешава и да съди от позиция на лично достойнство... А претенцията за чест трябва да защитава само, като се труди и в никакъв случай с парите на своя похитител – Тоцки. В преценките на Аглая, Настя била чела прекалено много в бедното си детство. Ясно е, че ѝ оспорва обществена позиция, в логика на произхода си – дъщеря на генерал... И бедността се оказва ключ за Настиното състояние, като поведение, съгба и предопределение... Твърди още Аглая, че Настя не трябва да демонстрира, това което мисли за себе си, че е... А за свободен избор, при бедното момиче, едва ли може да се мисли. Достоевски не разработва този социално-психологически конфликт. Настината свобода в чувства и съзнание отива към екзистенциализма в неговите решения. (Романът засяга зората на женска еманципация все пак...) А обществото обвинява Мишкин в нихилизъм и морално разорение на семейство Епанчини, предвид факта че пребивавал не само с Аглая, но и с Настася, по линия на разбирането му за „свободните души“ (понеже

стига и до брак с нея...) Така или иначе, Настася Филиповна е разказът на Достоевски в романа „Идиот“.

За трагичното раздуване на човешкия дух и съзнание, като чувства...

След Соня и Разкольников (в „Престъпление и наказание“) той опитва в духа на концептуалните си нагласи, с идея за трагична съдба на човешката любов... Настината участ му служи затова. И начинът, по който Мишкин се явява в живота ѝ (всъщност за кратко време пред нея), е от голямо значение...

Пристига в Петербург той неочаквано от някакъв санаториум в чужбина. И по роднинска линия се оказва с наследство и титла. Мишкин попада от свят, във свят, подобно приказните митарства на Пенеляшка. Неговите връзки се оказват духовни, любовите – платонични, а несъстоялия се брак с Аглая – някаква пародия на невъзможността... Оказва се и войник в чувствата понякога, ала никога в страстта... В Настиното тържество го съпътствува най-големия му отрицател – търговецът Парфьон Рогожин. И в хода на веселието, сред сметки, страсти и залози, се оказва единствения безкористен човек... Казва ѝ на Настя той:.. „–Аз Ви обичам, Настася Филиповна. Аз никому не ще позволя гума за Вас да каже. Ако сме бедни, ще се трудя, Настася Филиповна...“

Не кой знае колко разбран, той е като че ли високо оценен. Като за щастлив живот... Защото би могъл да е добра надежда сред хищници. Князът е в позиция на рицар. Щастие то обаче се оказва краткотрайно. Оцелява то до мига, в който Настася изпитва силата на привързаността му с въпроса:... „– Няма ли да се срамуваш, когато ти кажат, че жена ти е била държанка на Тоцки? И никога ли няма да ме упрекнеш?“... А той:... „– Настася Филиповна, аз ще сметна за чест Вашето съгласие. Вие на мен правите чест, а не аз на Вас...“ – е неговият отговор. Радостта у Мишкин се оказва краткотрайна, защото губи съществуването на жената в нейно лице, само заради примирението с Тоцки. Чувството на обичащия живота „прекрасен“ човек Мишкин се оказва недостатъчно. Любовната страст у Настася изисква ревнива непримиримост, а не състрадания и възторзи. Изисква той да вижда в света единствено Нея, за да живее и тя на свой ред, чрез него, а не в калъпа на свят образ за жената изобщо. Очевидно мишкиновият „идиотизъм“ е дон-кихотовски и отвежда към призраците за дуели на Аглая Епанчина... Обаче има и заслуга в такъв идеализъм. На него той дължи благоволенieto на духа ѝ. Защото се оказва и предел в отношенията с Аглая. Само че историята със Настася продължава. Тя е концептуална версия у Достоевски в неговата представа и разбиране за метаморфози на самото любовно чувство.

Отношението към Настася създава нетрайна като полъх представа за романтически дух. Докато срещата между нея и Аглая по отношение на княза създава сложност. Иде и въпрос, дали една романтическа мъжественост е приемлива перспектива за Мишкин в присъствие на човека, с когото пристига на петербургската гара – Парфьон Рогожин? Търговецът му пресича път към и във самите предели на реалния живот... Според екзистенциалните мерки на Достоевски за търговеца е отредена – така да се каже, житейска квота – пространство за мъжкия ресурс на човека

в любовен триъгълник между тях. Рогожин е непреодолимо осезаем човек. Толкова много, че грубиянщината на притежателските му инстинкти сломяват Настася. Обсебващата му привързаност омрачава топлото ѝ женско чувство към живота. Търговецът не владее духа ѝ, но е меродавен спрямо природата на женствеността у нея, защото се родее с демоничните нагласи на страстта у жената. В този план връзката им е фатално несломима. Грубостта в някаква форма импонира дълбоко на женската същност.

Настася Филиповна

Осиротява още като дете тя. И расте в едно от именията на Тоцки – високопоставен, там и тогава. Сладострастникът се оказва небезразличен към обземащата я младост. Запленен от хубостта ѝ, той постоянствува, докато я превръща в своя гържанка. Но брачна перспектива му налага да се освободи и урежда годеж за нея. Зестрата от него тя разбира единствено като цена на позора си. Настя не приема живота като договор и потресена от интересчийската безцеремонност с човешки чувства не се съгласява с унижението на духа. Реакцията ѝ е бурна, с един малко привидно скандалозен живот. Тя демонстрира разюзданост и някакъв показан, малко театрален разгул. Така се чувствува свободна, въпреки че единствено илюзиите за лично достойнство и въображаемо чувство за неприкосновеност я правят способна да съществува. Вродената склонност към представен живот я прави и чувствителна към ореола на „идеалния“ човек – Мишкин. И дори пожелава да го има като такъв, до себе си... В духа на широката си по руски същност, тя проявява склонност към възхищение дори. Въпреки че, като Аглая преценява неспособността му да се бори за реална съвместност, във житейски и практичен смисъл. И въпреки това търси присъствието му, като не пропуска да каже на свой ред:... „ – Как ще ме закриляш, когато сам имаш нужда от това?!“ Настя знае, че няма кой да я изведе от агресивната самотност, в която тече животът ѝ и в съзнание (едва ли не...) се отгава на представи. Обаче, нито чувствен, нито любовен, съюзът с княза съществува докато той обитава „добрите“ предели в егоистическата същност на духа ѝ. Защото сянката на Рогожин пада върху непосредствеността на съществуването ѝ с власт, на която тя е безсилна да противостои. И въпреки че обобщението създава риск от повторения, назовавам отново Рогожин, като универсален израз на мъжественост, далеч в осезаемостта си пред своя княжествуващ познайник от влака за Путер, както казват русите. И ако притежанието (с което е обвързан мирогледно и поведенчески в живота), в универсално-търговския смисъл на гумата..., търгашът у този човек доминира със сили на реалното време – непосредствен живот, при това и с неугържима органическа сила. Казано в широк план, неговото мрачно присъствие има път в демонични склонности на духа. Те изпълват реалната вълна на живота и обземат Настината виталност. А то я прави отзивчива...

Настася Филиповна е незабравим образ на трагично раздвоение в женската гуша

По време на тържеството се палят пари, които Рогожин предлага за нея. В чувство на обреченост се развива голямата развръзка на романа. Настася дели силата на присъствието си с княза. И ако Мишкин не блести с инициативи, реалният фактор на действие е тя. Стъпките ѝ са път към една многозначителна гибел. Раздвоението ѝ между живот и смърт е гръзко, защото попада в друга двойственост от Мишкин и Рогожин. Как се добавят те един друг? Като персонализират чувствата и страстта в живота... И е смазана тя от такъв странен „съюз“, който ще съпътствува последните ѝ стъпки срещу себе си самата. В такъв план обичаният княз се оказва неочакван съучастник на Рогожин... Защо? Поради своето неучастие в реалния живот. В такъв план Мишкин и Рогожин образуват завършения мъж за нея – взел от противоположни егоисти: Безсилен в добронамереността си, безпомощен житейски човек, в единство с брутално арогантен притежател. Настася не изгържа товара от противоречивите им бития (някакъв псевдо-светец, понесен от бесовските вихри у неуържим житейски агресор...). Към смъртта я тика патология в несъмнено силната ѝ природа. И при това се сблъсква с противоположност на женската си същност, мотивирана в раздвоение, като мъж. Жената, като индивид е все още позиция, но като мъжествена същност става условие зад пределите на самия живот. Противостоятелството с Мишкин и Рогожин обръща поведенческата ѝ мотивация и ударът става фатален... Те не се озовават случайно пред мъртвото ѝ тяло. Не трябва да се забравя и странния „благослов“ за княза и Аглая – единство, в което тя отстъпва Мишкин на съперницата си, заради красотата на „щастие-то“ в така признат от нея съюз. Тя се възхищава до сладострастие от Аглая в писмата си до нея, но остава непознаваема в драматичната си пожертвувателност. Един път засегнато, безграничното ѝ самолюбие, създава основа за корист. И тогава ще са напразни усилията на Аглая да я отстрани. Демоничната привързаност у Настася към княза е връзка с нея. Мишкин е болезнен рудимент на мъжко самолюбие у Настася Филиповна. Той е и болезнена част на всеобемаща душа от двама души. И Аглая отстъпва. Тя е млада и далеч по-слаба, за да умее да използва спекулативно привързаностите на духа. Настината любов е чувство перманентно, демонически взел от власт и състрадание, преклонения и ненавист. Егоистичният ѝ алтруизъм превръща в гибел всяка възможност за отношения, обречени осъзнато, и предварително... Ето факт: Тя загържа княза за себе си, въпреки липса на каквато и да е перспектива за този стремеж... Но го прави с цената на всичко и само от честолюбие, заради зависимост от нея... Има и завист към Аглая. Заради произход и добра реалност за живот в този свят, може би. И увеще накланят измамно женствеността. Настината двойственост е фатален дуализъм пред себе си самата – Рогожиново-Мишкинската несъвместимост у мъжа пред нея, като такъв, срещу негово погубие у нея си самата...

Обикновеният поглед към тази история разпознава житейска случка из руския живот – фатална грама за жена, чиято всеотдайност в чувства се оказва преклонение пред себе си самата. Състояние на възпиющ егоизъм или?... Тя бяга с Рогожин от княза, обзета от страх с него самия. Стра-

хува се и от себе си самата, както и от всеки един от двамата у нея... Затова няма сили да избяга. Опитът за убийство на княза от Рогожин е не само последица от победенческите ѝ криволици. Според горната логика става дума и за вътрешна преграда в съзнанието ѝ. Опитът за убийство на Мишкин е като предупреждение от провидението за нея. Страхът от княза е и страх от съвестта. А събитията по фабула вървят: След посегателство към княза, търговецът го води към лобното ѝ място. Там всичко ритуално е подбрано за нейния край... И в зората на изгряващ ден, чиято светлина обаче едва се прокрадва в завесите на мрачната търговска къща.

В такъв план на непосредственото време Рогожин изразява окончателно мъжа, далеч по-осезаемо от княжествуващия си познайник от влака за Петербург. И ако притежанието (с което е обвързан победенчески и мирогледно в живота...) в един универсално-търговски смисъл на думата деградира житейския инстинкт у човека за саможертвена склонност в героическата нагласа у мъжа – **В** мирогледния и екзистенциален смисъл на думата, търговецът у този човек доминира със силите на едно реално време – непосредствен живот.

У Достоевски жената губи живота си в патология на мъжествена същност. Погубва я съзнанието на мъжа у нея самата. И ако Мишкин не подозира съучастие в Настината участ, смъртта е повод за лудия Парфьон да организира ритуал – нощ с мъртвото ѝ тяло... Дали така достига тя апогея на възможните си значения (от женствен символ, до личностова еманация на мъжа...)?

И в тая зловеца ситуация воплите на княза означават странно единство у Мишкин със Рогожин, в краха на самия живот. Той го облива в сълзите си и в горестна покруса милва лицето му, като в евангелския текст. Мишкин оплаква не търговеца, а като Спасителя – плаче за неговата душа...

Настася е мъртва пред мъжа на времето, в което се е случило да живее – един търгащ, обзет от подтици на болно съзнание да притежава. Арогантният човек не съумява да види себе си в нея подобаващо. Не успява да различи в нея той личностните очертания на мъжа в едър план на безплътната ѝ фигура. А тя – спрямо него, на свой ред – също. Двойните значения убягват за всеки поотделно, въпреки че и двамата действуват фатално, според тях... По същия път Мишкин се оказва съучастник в гибелта ѝ, с дял във безнадеждността на тази смърт. Как характерът на неговата душевност тика Рогожин към злодейство? Като го оставя свободен... С нещо като право на избор, с което търгащът не може да се справи. Лудият в негово лице е неспособен да понесе и защити свободата си, оплетен в примитивната нагласа на притежател. За Настя последното в никакъв случай не означава живот. Затова и демонстративните ѝ падения в продавашко-купуваческия свят завършват трагично.

Чувството не съществува, защото е мъртва и любовта...

А обществото не се интересува от нравствените наставления на „прекрасния“ човек. На Мишкин остава да замине със фиаското на една недоосъзната нравствена мисия... И „любовният роман“ на Достоевски се оказва история за края на живота в екзистенциален план. Същият живот,

който Разколников от „Престъпление и наказание“ погубва символически и му въздава гибел с обратителното си деяние...

Социалната жена у Достоевски („Бесове“)

За гибелта той намира много възможни пътища. Любов или просто обич в дълбока благосклонност, чувството продължава свой живот в обществен план, в хоризонта на интимно-личната катастрофа. В „Бесове“ тръгва линия в развитие за Аглая Епанчина, в лицето на Варвара Петровна. Отново става дума за дворянски произход. Тя е и майка на Ставрогин. Нейното присъствие е такова, че романът изглежда и книга за социалната жена. Земеделската фамилия определя и брака ѝ с генерал, назначен впоследствие за губернатор. И животът ѝ е ако не щастлив, поне свободен. В непосредственото действие Варвара присъствува, като вдовица на генерал, чиято основна грижа са сина и добрия тон в живота на градчето. Тя е и филантроп до алтруизъм, в хубави намерения към всичко и всички за добро. Ала историята ѝ развива значения, създаващи представа за характера на обществото в атмосфера водевилна – тон, неутрален в план на романа „Идиот“.

Съпоставена с Настася Филиповна, Варвара е с несъмнен житейски шанс за оцеляване, с не по-малка склонност за живот с представи от нея... Моминският угол за мъжествен закрилник просъществува упорито с годините. Той е поет на име Куколник. Във времето на сполучлив живот образът на този човек оживява в лицето на Пьотър Степанович Верховенски – стари. Неговата външност се покрива със спомена за моминския угол – на вид дългест, в безупречно бял костюм и широкопола шапка с дълбока сянка върху изпито лице, и бастун със сребърна гръжка в ръка. Начинът в оживяване на идеала засяга не толкова историята на живота ѝ, колкото една особена хроника в нейните състояния. Защото, става дума за живот със решен статус. А Степан Трофимович се явява посланик на представи от времето на младостта. И отношенията им се регламентират от позициите ѝ в живота. Тя създава и се грижи за обществената страна на битието му, а той (по негови думи...) остава в позиция на хрантутник. В общи линии обществената страна в чувствената ѝ нагласа се изчерпва така. Защото са поне два момента, когато в нейно лице го наблюдава непосредствено жена. А то означава, че е имало и база за житейска страна на приятелството им като взаимност... Варвара преодолява ефекта от забавление с неговите страхове и малодушия от времето, когато Степан Трофимович товари илюзиите ѝ до краен предел. Със сигурност е била смутена тя от неговата липса на самоувереност и страхове (преследван бил за либерална дейност, сетне поема някаква си, с гръзко съдържание и публикации на идеи срещу властта, към всичко това, някакви си нови, млади хора около редакция на списание, което самата Варвара била готова да финансира, но те пък не го разбирали и т. н.) Но докато се забавлявала добронамерено със страховете му и фамозните рискове пред властта, се дават провалите му пред нея самата. Те са и повод Варвара да заяви... „– Че никога няма да му прости това.. = “ Житейските бъркотии на градския интелектуалец и недостигът на решителност (сили, може би...) да

превърне неосъзнато чаканата взаимност в любов със жената у нея са причина за личната му трагедия.

Случай Първи

След дълъг разговор в пролетна вечер, тя обичайно си тръгва, но в съвсем кратко време се връща и „... с озадачаващ поглед, в странна изпитателност...“, си спомня Степан Трофимович след време. Верховенски остава безответен, въпреки че за такава близост не е бил неподготвен в живота. Чувствено минало от два брака и син има зад гърба си във времето той. Изглежда, че се е страхувал. Но от какво?

Случай Втори

Някакъв назначенец – барон, попада с несгържан блясък в грачето. По време на срещата Варвара улавя Пьотър Степанович смутен. Някакво чувство за неравностойност, може би? Да. Оказва се, че на височайшото внимание се радва само тя. Степан Трофимович бил попогледнат от време на време (и все по-рядко, естествено...), докато на раздяла получава не десница, а само два пръста награждават неговата незначителност. Има и вече прецедент за оценка, като неравностоен. Той е погубил искреността на жизненото ѝ чувство...

Той продължава да се подвизава като съдбоносен другар на жена с влияние в обществото, която без интимни стремежи се бори за оцеляването му... Макар, че и чувствата към този специфичен избраник на живота ѝ са несъвсем праволинейни.

Случай Трети

Явява се писателят Кармазинов – човек с интелектуален формат, отработен в чужбина. Регламентиран европейски, той демонстрира друг тип нагласи в живота, дори когато лениво дояжда сутрешния си комплект с чаша вино, върху бяла покривка. Немалко ядове създава на Пьотър Степанович този човек. А и Варвара Петровна, вторачена в тъмните блясъци на европейското присъствие в Скотопригоневск... И ако всичко трае до празненствата на новата губернаторша, прагматичната страна в привързаността ѝ към скотопригоневския интелектуалец е вече с нова идея за Степан.

Случай четвърти

Варвара се оказва решена да го загоми със сестрата на Шатов – Даря. Щяла била единствена да му създава сигурност, в случай че нея вече я няма... Става дума за унижително приятна ситуация със стария другар, който не се противи на идеята за една женска младост при себе си, независимо от съображенията у благодетелната му житейска приятелка – да я отстрани от вниманието на Ставрогин, като неподходяща партия за брак.

И все-нак, категоричната дефиниция за чувства между жената и мъжа засяга стария Верховенски, защото в негово лице и Варвара оцелява

– все пак фундамента на взаимоотношението мъж – жена, ако щете и с обещание за библейски хоризонти дори, в нещо като „вечна преданост“... Защото неуспехът във високия план на живота за близостта им е последица психологична – пасивност, погубила височината в порива на чувството любов между тях... А с това какво?

Настъпва и разбиране за крах в живота с любовната смърт, подобно на историята в романа „Идиот“. Човешкото чувство е в загънена улица и с блестящата книга на Достоевски – „Бесове“. След Мишкиновата история, то отново не просъществува.

Не просъществува любовта с импулсите, тикащи Варвариното майчинство в ширините на обществената ѝ същност, като човешка природа. – Позиция, която тя пази и след озадачаващата гибел на Степан Трофимович. Във фикциите на Достоевски Варвара остава не толкова майка на любим син (Ставрогин), колкото материнска прегръдка за едно измислено все пак общество в измисленото граче с повече от многозначително име Скворешници... Значението на Варвара върви и към смисъла на някаква изначална власт, в един висок и изначален смисъл на гумата.

Губернаторската вдовица губи своите предназначения занаят, в начина по който Достоевски пренарежда топосите на човешкия свят. Личията на Аглая („Идиот“) приема вид на бащинска съдба в романа „Юноша“ и появата на един нов тип свободен човек, като нея и Варвара Петровна от „Бесове“. Но вече като баща – Версилов.

Любовта на бащата

У Достоевски бащата има нелек генезис. Бива споменаван предимно в първите книги на петокнижието. Меродавен става обаче едва в последните две. („Юноша“ и „Братя Карамазови“).

Самият любовен живот, може би не съвсем справедливо води жената напред в житейския спектакъл на човешко съществуване. Така започва историята и на Версилов в „Юноша“ – Едно прелъстяване, подобно Тоцки от „Идиот“ и история с малката Альошка на Ставрогин в „Бесове“. Но в „Юноша“ не се отива към зестра, а към:

История за нови отношения след блудство със беззащитно крепостно момиче...

Става дума за овдовял помещик от дворянски произход. Версилов е високо образован егоцентрик и заможен потребител на удоволствия в живота. Не е лесно обяснима любовта на светския изхайтеник със крепостна девойка, чието покорство му предлага в перспектива непонятна мярка за взаимоотношения. В нейно лице с Версилов се навлиза в очертания на груг свят. Обичта на слугинята към господаря иде от „принизеността“ на човека в самата Русия, където е незащитен и „съжален“ задълго, заживява в съвместност, като необходим и става невъзможно „да се отървеш“ от него, казва сам Версилов. Той е някакси разкаян, под влияние на крепостния ѝ съпруг Иван Макарич и бедността ѝ. Бонвиванът узаконява при-

съствието на Софя Андреевна като майка на две незаконни негови деца. Връзката му с нея е като духовна любов, според замисъла на Достоевски. А клетостта ѝ в живота го съпътствува безропотно в любовните му своеволия. Широкият хоризонт в библейската привързаност у тази любов има в себе си далеч по-къси пътища на други увлечения, създаващи драматична история на едно велико чувство към жената, с нейната трагична съдба.

Версилов живее в общество, където и чувството към жената се купува с пари...

Този добротворно настроен човек изпада в ситуация, когато се оказва и съучастник в злини, които и сам не подозира, в благородния си стремеж. Версилов е жертва на самия принцип за живот в обществото – продажба и мярка за всичко в пари. Той е дори повече от филантроп. Въпреки че егоценетризмът стоварва тежка сянка върху човешката му идентификация... И се оплита в нелишена от шумотевица катастрофа, със съвсем добри намерения в живота. Така се получава с Оля Онисимовна.

Даря е вдовица на починал чиновник, а болезнено чувствителната Оля – нейна дъщеря. Състоянието ѝ се обостря до лудост в обзелата ги мизерия. Лутат се те в сумрачната безнадеждност на руския живот и след продажба на притежанията си остават в произвола на съдбата. Тя лепо неуспешни обяви за уроци и се оказва неусетно в прага за живот. Подведена от сводници, Оля се озовава в публичен дом и скована от ужас е по чудо някакво спасена от Версилов, който знае как оказал се там, за да ѝ подаде ръка. Ала стореното добро отива в логика на „постиженията“ му. Душевно болна – несъмнено, Оля го разобличава в гомогване и Версилов объркан остава с парите за спасението ѝ, в ръце. А тя, разстроена, още същата нощ слага край на живота си (камо Альоша в „Бесове“, след прелюбодейството на Ставрогин). Но за разлика от Варвариния син, Версилов е в искрено недоумение от печалните резултати на безкористната си доброта...

Привидна невинност...

Ситуацията повтаря болезнен спомен от време на покойния негов приятел Андроников. Версилов се оказва между две жени – болната дъщеря на приятеля и доведената ѝ майка, по линия на втори негов брак – Катерина Николаевна. Но как и защо Версилов намира Оля в публичен дом? Отговорът е определен. Защото е клиент. И в широк смисъл на думата – купувач в „магазин“ за удоволствия от страстите човешки. А в нравствен план – изпаднал потребител на чувства, в позиция на цивилизован човек, който си заплаща услуга... А Оля е обект на мекото му сърце. В публичния дом я среща объркаността на един благороден дух, и заплетен в своите отчаяния, самотен човек. За когото, при това, защо ли да не е била предназначена като изненада със развратна игра от по-специално естество, например – като опорочаване на чиста младост у момиче с всякаква девственост... Защо не?!... Тия удоволствия, в духовните етажи на сладострастия изтънко владее Фьодор Павлович Карамазов – най-развита

форма на мъжа, в представата у Достоевски за непосредствено съвремие – като БАЩА... Алтруистичните импулси на духа у Версилов се оказват помрачени от търговските правила на цивилизования свят, и ситуацията му в напредък, където всичко възможно в живота се заплаща. И в плана на Версиловата история една Стабругинова педофилия („Бесове“) с Матрьошка е отчетлив паралел върху база от широкия консумативизъм в измамното чувство за цивилизована свобода. Защото и той, подобно Версилов на свой ред не възплащава порок. И въпреки всичко го върши... Версилов е по-задълбочен опит с маркионизма у Достоевски, макар и в схема на нещо, като поизоставен вече тезис... Във всеки случай Версиловите развлечения са нравствена безотговорност в една търговски разгъната реалност на житейско битие за хората. И в талазите изкушения за духа, той робува на личностовите си похищения към живота, като недоразбрал себе си хищник, в лицето на един високо интелигентен човек и себемотивиран приятел на човечеството (сметнат за излишен от критиката в ония години), в хуманитарната матрица изобщо... Става гума за теоретическа човечност, която му носи толкова разочарования... Епизодът с Оля Онисимовна (сметнат за излишен от критиката, в ония години) онагледява и жеста на купеца – Рогожин от романа „Идиом“, към Настася Филиповна, само че в по-високо стъпало на бездушно организирания съвременен живот... Въпреки критическите забележки историята с Оля е категоричен сегмент в разбирането за съдба на човешкото чувство в живота и Достоевски, със сигурност го е търсил..., защото стои, като проблем в основата на цялата интрига в романа. Самата лекота на разказа е в никакъв случай забавна несериозност. Затова и чувствата у Версилов, като човек с чар и мисионерски идеи за религия, не са основание да се определят като „фамозен, любовен живот“... Историята е галеч по-сложна.

И започва с интрига в семейство Андруониови. Там Версилов дебютира, като човек с чар и мисионерски идеи за религия. Той е реторически обигран и обезпечен с широка ученост. Интелигентното чудовище в негово лице създава завладяваща атмосфера на духа. И – една любов у болното момиче на приятеля, дотам че тя моли своя баща за благословия на евентуален брак с Версилов, въпреки че годеникът ѝ Соколски предстои да се завръща от Париж. Но любовната готовност у Версилов е малко странна отзивчивост към света. Защото се оказва небезразличен и към заварената майка – княгиня Катерина Николаевна. Оказва се подведен от интереса ѝ към него. Не след дълго обаче тя отвърща поглед и с деликатната безпощадност на светска жена се отдалечава. Силата на характера в тази недостъпност ожесточава болезненото самолюбие у Версилов. Несподелената му „любов“ е нищо друго, освен въпиющ егоизъм в болно самолюбие. И ако се гледа – в така да се каже, хоризонта на петокнижния план, става гума за неподчинение към едно интелигентско-интелектуално възплащане на един Верховенски от романа „Бесове“. Та, подчинителският бяс води до окончателна катастрофа светския живот на Версилов. Той се обръща срещу жената фатално, лично, интимно и чувствено и екзистенциално дори... Егоцентричната непримиримост у този самоабсолютизиран човек отваря война, едва ли не на света в нейно лице. Непокосимостта му

го води до опит за убийство на Катерина Николаевна (подробно Верховенски – млади в „Бесове“ и Разколников от „Престъпление и наказание“) – и възможните символични убийци на обществото... В „Юноша“ обаче е цел самата жена – очевиден заместник на общественото множество (дали защото му е реален източник?!...) Версилов стреля в нея... А тя само заявява, че че не обича никого...

Дори в обятията на някакъв гвардеец, в усилия за брак по сметка, тя бяга от страстта и евентуалните чувства не само към Версилов, а и към когото и да било. Кратки са миговете ѝ на благосклонност, за да се заизтръгва уверено от близостта. Спасява се тя от фатализма на любовта, поради недобри предчувствия. И поласканото ѝ самолюбие от властта си над Версилов не може да я загържи. И ако зависимостта ѝ създава безнадежден конфликт, момчешката любов към нея у Аркади, загълбочава грамата на бащата. Неволно Катерина Николаевна се озовава в позиция на фатална жена между бащата и сина... Но Версилов тръгва да спасява наследника си. А юношата е разгвоен и премълчава за компрометиращото я писмо у себе си. Момчешката любов е чиста. Чист е и стремежът му да я запази, което според Версилов го прави уязвим. А той със сигурност знае много повече, защото непознавайки любовта, познава жената. Той озверява в ожесточението си и подтиква княз Соколски да я изнасили. А и я нарича непристойно развратна жена. Кулминация е опитът за убийство и посегателството срещу себе си самия. Трагизмът в лобно-криминалната мелодрама завършва със Софя Андреевна – бедна, похитена и беззащитна негова библиейски истинска жена – съпруга... Дарила го със син и дъщеря, подробно покойната си господарка Фанариотова.

Краят на любовното чувство в романа „Юноша“ е в притежанието... Все то е и гибел за самия живот, който изчезва с чувството и любовта...

Път за чувството Достоевски продължава да търси и в най-незавършения си последен в петокнижието роман – „Братя Карамазови“. С фамилната грама той организира и последните стъпки в живота на изстрадалото човешко чувство, като проява на живот...

Патриархалия Карамазов

Достоевски обрича на гибел най-значителния си потребител – стария Карамазов. Той става жертва на грабеж. Незаконният му син Смердяков го убива и ограбва за свои цели. В очите на хората обаче старият е жертва на Дмитрий, заради Грушенка. Заплахите на необуздания син са заради това, че развратникът на практика купува любовта му с пари от наследството на неговата майка. Фьодор Павлович ограбва сина си материално и житейски... Така углавното престъпление върви в линия на чувството – безумна любов, срещу похот и наранена до ярост синовност, срещу гибел... Но те са вихри, загърнали просто действие – убийство по съображение за грабеж, извършено от Смердяков, който е лицето в сянка. Успелият потребител се оказва жертва на опустошена душевност в екзистенциалните промисли на Достоевски. Бащата е обречен...

Той е най-искрен, като най-реален в битийната си непосредственост. Старият Карамазов няма граници в изповеди по радостите си житейски: „– Невинните ѝ очички, като с бръснач ми срязаха душата“.... От думите му лъхти дисциплинарно всеядство, като нагласа в живота. И изразяват впечатление от съществуването на прекрасна млада жена (Софя Петровна), изречени задъхано от сладострастника по времето, когато я предназначава за втория си брак. И ако Версилов спасява Аркади от фаталността на Катерина Николаевна, при Фьодор Павлович любовта е повече от катастрофа. Бащата на Аркади стига до опит за убийство (малко или много, заради неподчинение в повелите на страстта му...) а старият Карамазов превръща любовното чувство в забава и емоционална измама. И двата си брака той урежда с артистични способности – става дума за романтични отвлечения, сантиментални бягства към щастия които нямат нищо общо с действителността. Покупката на любовта е предел, възможен за един вече заможен човек в негово лице, който търси изисканата стока на чувството у една търговска наложница – Аграфена Николаевна-Грушенка. Придобил помещичество, вече Потребителят е в състояние да купува изживяване за наслада от жената въобще. Ако обаче не я пресича чувството любов, олицетворено от големия син Дмитрий – единственият човек, комуто отец Зосима сторва поклон...

Дали Митя преодолява потребителщината на своя баща в името на по-високо чувство към жената – любов, която все пак успява с действия да оправдае като нравствена?

Той се бори с всичката саможертвеност на духа си и пробира в тежка ситуация искреността на чувството си, като избира „на глас“ Аграфена пред годеницата си Катерина Ивановна. И дава обяснение затова... За разлика от Мишкин в романа „Идиот“, и точно като Разколников от „Престъпление и наказание“, той успява в усилие към нов живот, с кардинална стъпка занаят пред... Дмитрий е и оптимистично развитие за Ставрогиновата позиция от „Бесове“, когото преодолява с чувствено-емоционалните си хоризонти на любовна страст към Грушенка. Поведението му към Катерина Ивановна изглежда странно само на пръв поглед – тя е жената, която Версилов от „Юноша“ има пред себе си на колене в негово лице... Дмитрий е устремен към истината на голямото любовно чувство и награвства егоизма си. И за разлика от любимото дете на Достоевски – Ставрогин („Бесове“) той не напуска безсилен пред егоизма си живота... А се оплита в една вътрешна борба (може би нравствена?!) която му предстои да спечели... Защото:

Катерина Ивановна е залог за обреченост в любов, заради спасение на семейството ѝ. Да, Дмитриевият жест е резултат от вътрешна борба и благородството побеждава с тържество на любовно чувство у нея. Но самата природа на любовта ѝ, проявяваща болезнено егоцентрична същност на духа, става причина той да я изостави. Аграфена е край за митарствата на чувствената му природа. И единствено с Альоша той споделя печалното си заключение за любовта у Катерина Ивановна. Романът „Идиот“ предлага аналогия на същата ситуация, където Мишкин се озовава по подобен начин между Аглая и Настя... Но докато князът съучаствува, без да подготвя гори, Митя Карамазов не убива никого. Той награвства Ставрогин от „Бесове“,

преодолявайки карамазовския си егоизъм, в копнеж за съвместен живот с Аграфена Николаевна. В „Братя Карамазови“ Достоевски развива връзката между Соня и Разколников от „Престъпление и наказание“ във вътрешен план. Обществото предстои да възниква – един вид, библейски... Дмитрий развива тържеството с избраницата си в аристократично толерантен гуляй. Той плаща щедро и за всички. Широкият му жест лее изобилие върху случайници в селска кръчма. Митя е великодушен и към офицерстващия поляк – първа любов на Груша, с която настъпва тържествена раздяла. Обзет от радост, той понася с безразличие униженията по време на ареста от хора, за които гневният му вик и без офицерската му униформа ще е повече от повеля... Но зает с перспективата на истинското си чувство, този нов Ставрогин у Достоевски се оказва преодолян от неозначаващи нищо хорица. Остават перспективите за преданост в моралните достойнства на нов и чувствен свят, с къде сияйни хоризонти. Голямата заявка за живот е вече свършен факт. Съдебните дела са гребно премеждие, в плана на живот, чрез нея и плоговете на тяхното единство. Аутсайдерът в негово лице и тя образуват намек за Агам и Ева, за ново време, което ще се посели с надежди чак в Америка. Ала само при условие, че там не ги пресрещне любвеобилно отново Фьогор Павлович Карамазов...

Всъщност американското бъдеще Достоевски маркира с неведър шрих още в „Бесове“. Там обаче засяга малко повече обществената страна на екзистенциалния проблем в неговото мислене. В един опит за „История“ на любовното чувство с петте „бездни“ от действителност..., каквото са в последна сметка романите на петокнижието, чувствената гибел на самия живот, като любов у човека, в най-широк, възможен и хуманен смисъл, търпи поражение, защото не го намира срещу себе си... Но той не изоставя идеята за любов между хората по много причини. А се залавя с трансформация на чувството у човека към света, сътворен от Бога. И Альоша Карамазов е обречен да проправа този път. Любовта е вече повече от мирогледен проблем във вярата в Христа – Онази вяра, която отец Тихон се опитва безуспешно да постигне при Ставрогин...

Евгения Радованова,
дългогодишен счетоводител
на „Пламък“ и
Георги Константинов
(2014)

Пламък
НАШИЯТ
ХУДОЖНИК

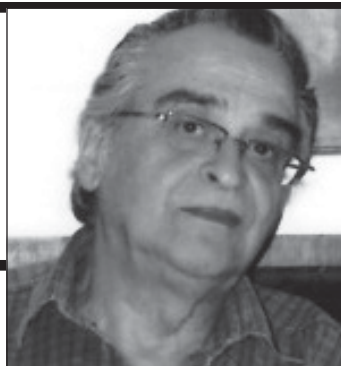

Нека не пропускаме в юбилейните спомени неговото име: Петър Рашков – дългогодишният художник в списание „Пламък“. Повече от десетилетие той не е между нас, но следата, която остави – и в паметта ни, и по страниците на списанието – е незаличима. Няколко стотици са броевете на „Пламък“, артистично допълвани с негови собствени или с чужди, но подбрани от него, илюстрации. Изобразителната идея за последния вариант на корицата на списанието също е негова. Той беше нещо като талисман на „Пламък“ – обикновено идваше преди всички и последен ставаше от работната си масичка. Ние, неговите колеги, трудно можехме да си представим редакционната стая без неговото присъствие. И затова понякога се случваше той да посреща, вежливо усмихнат, пограничили наши сътрудници – млади и нетолкова млади, известни и съвсем нови кандидати за литературна слава. За всички тях той имаше добра дума или весела история, а понякога беше първият, изказал своето мнение за носените от тях творби. Държеше да има информация за много неща и винаги бързаше да я сподели с хората около себе си – дори с риска да бъде неточен в някои подробности. В такива случаи се чуваше шеговитата реплика на незабравимия Димитър Танев: „Рашков е огромен резервоар с несъвсем точна информация“. Нещо, на което нашият художник отговаряше с добродушна усмивка.

Може би, защото живееше почти сам в краен квартал, в забутано таванче, нашето списание „Пламък“ беше всъщност неговият действителен дом. Тук, край картините и мебелите, оставени от Дора Габе, минаваше неговият ден – изпълнен с делнични разговорки и телефонен звън, с редакционни обсъждания и спорове на литературни и всякакви други теми. И често между стените на „Пламък“ се раждаха и неговите графически експромти – било като илюстрация към разказ или стихотворение, било като волна игра на художническия молив.

Беше талантлив художник, който посвети цялата си гарба на списание „Пламък“. Затова – нека споменем още веднъж името му и да не забравяме неговия приятелски образ.

НЕЗАБРАВИМИЯТ ПИСАТЕЛ И КОЛЕГА ДИМИТЪР ТАНЕВ

Да си спомним литературния критик, есеиста, редактора, човека Димитър Танев. Няколко десетилетия той беше знаково име в творческата съдба на списание „Пламяк“. Напусна ни в един мъглив декемврийски ден на 2012 година.

Все още не вярвам докрай, че моят скъп колега по перо, моят литературен приятел от половин век, си е отишъл от нашия ден, от деня на списание „Пламяк“, където работехме един до друг, а бих казал – и един за друг. Мога да се изразя още по-пълно и по-точно: където работехме упорито, с духовна всеотдайност за каузата на „Пламяк“, за настоящето и бъдещето на новата ни литература, подкрепяйки творчески десетки, а може би няколко стотици, млади и немлади автори. Понякога на шега ни наричаха „братята Кирил и Методий“, толкова неразделни и неразделими бяхме в това трудно и роголюбиво творческо дело. Разбира се, тези шеговити думи бяха едно приятно за слушане хиперболично сравнение, но по отношение на общата ни работа – издаване на литературно списание в едно загърбило литературата време – не беше далече от истината. При това – Димитър Танев беше най-дългогодишният човек в списанието, символът на традицията в Гео Милевия „Пламяк“. Даже моята почти половинвековна работа в тази редакция трудно можеше да се сравни с многото десетилетия на Танев, отгадени на любимото списание. При това се знае, че общата ни дейност там не беше само чисто творческа. Прочитът и оценката на гаваните за печат творби, бяха само примерно една трета част от нашите издателски грижи. Защото имаше още трудно и непрестижно търсене на парични средства за поредния брой – в продължение на почти три десетилетия, брой след брой, повече от сто издания досега на „Пламяк“. Имаше безчет грижи и разпавии за по-евтини хартия и печатници, за абонаменти, плащане на ток, телефони и парно, имаше неполучавано с месеци лично възнаграждение за редакторската ни работа. Сигурно най-близките му хора – съпругата Снежана и дъщеря му Ирена – най-добре са можели да кажат как той се е завръщал вкъщи, уморен, загрижен, но с чувство за изпълнен дълг. Всички ние – и заместник-главният редактор Димитър Танев, и аз, и членовете на редколегията, познаваме тази умора и това чувство за роголюбива мисия.

Споменах за материалните трудности. И все пак главно беше творческата атмосфера в „Пламяк“, в която най-високо стоеше и стои почитта

към литературата, към нейните предишни и нови ценности, главно беше – и до днес – достойната защита на литературния професионализъм. И тук участието и съпричастието на Димитър Танев беше неоценимо: високо ерудиран, професионално акуратен, дипломатичен в контактите си, всеотдаен – такъв го знаехме от десетилетия и такъв ще го помним винаги.

И това се дължеше не само на неговата вродена човешка доброта, но и поради това, че той беше един от най-даровитите литературни критици, ерудиран писател от висока класа. Дълга е поредицата от книги с литературна критика и есеистика, носеща името на Димитър Танев. За тази поредица ще говорят по-добре от мен специалистите в литературно-критическата област – за такива негови книги като „Дълг и време“, „Срещи с младата проза“, „Територия на духа“, „Другият Вазов“, „Отрязък от пътя“ и много други. Защиатавайки литературата и литературните ценности, мъдрото слово на Димитър Танев докосваше по неповторим „таневски“ начин и важни проблеми от социален, културно-обществен или политически характер.

Много похвални гуми могат да се кажат за него като човек и творец. Но нека цитираме поне половин негова страничка – примерно от книгата му „Отрязък от пътя“. Може би така с по-голяма сила ще се усети неговото преклонение към истинската литература, неговата интелектуална непримиримост към гилетанщината, посредствеността и използването на литературата за нелитературни цели.

„Виждаме, пробождащо чувстваме как бързо се изронват от литературната ни памет доскоро трезерни писатели като Емилиян Станев, Павел Вежинов, Александър Геров, Васил Попов. И още веднъж – напротив: ...зейналата фуния на книгобезназориеето и книгопомпа, кошто набодниха, обезлистиха, изравниха литературното поле. Значи – от една страна ни атакуват обезпамятаването, съзнателното прекъсване между вчерашната и днешната литература... От друга – дави ни многолюдието, ужасяващото падане на критериите, всякаквостта в писането... Няма сега и критика, и аз започвам да се питам имало ли я – истинска и професионална – в това наше изпепелено и затрупано време...“

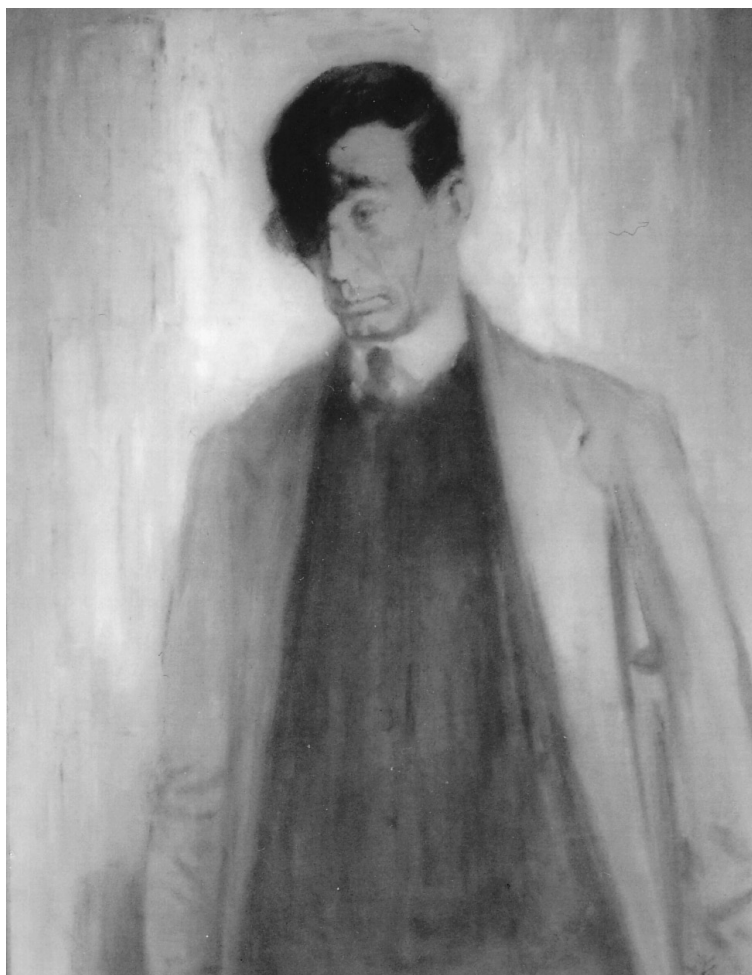
Така или иначе факт е, че сега книгите и писателите ги опипват, преобръщат като костенурки и редят произволно вестникарите, литературните статистики и организаторите на различни литературни представления. Едва ли повече от десетина писатели, част от които пренадути и преексплоатирани медийно, представят пред все по-малко четящия българин... мисленето на съсловието. Останалите 90 процента живеят и пишат кой както може, примирили се с натрапената им маргиналност. Книгата откровено върви като стока, струва скъпо, рекламира се не тази, която е физиономична и газии надълбоко, а която крещи, чеше гелнични страсти... и нехае за социалните и нравствено-емоционалните послания“.

Ето – това е писателският глас на Димитър Танев. Само тези двадесетина реда едва ли могат да изразят цялата мъдра енергия на неговия творчески дух. Но навярно редица литературни творци, свързани със спи-

сание „Пламък“, ще направят всичко възможно да дорисуват и допълнят неговия действителен портрет като писател и гражданин.

Човекът и творецът Димитър Танев заслужава тази творческа незабравя.

Георги Константинов

**Дечко Узунув. Портрет на Гео Милев
(редакционна емблема на „Пламък“ от половин век)**

ОТЗИВИ ЗА „ПЛАМЪК“

Ана Блангуана – Букурещ

Аз получих прекрасното списание „Пламък“, в което има мои стихове, преведени от Огнян Стамболиев и статия за творчеството ми. От сърце благодаря за радващия подарък!

Списание „Литературна Армения“ – Ереван С БЛАГОДАРНОСТ ОТ ЛИТЕРАТУРНА АРМЕНИЯ

Получихме вашия специален брой, посветен на арменската литература и култура. Благодарим на българското списание „Пламък“ за положените творчески усилия и за любовта към изкуството, с което са представени няколко десетки арменски творци. Този брой на „Пламък“ е своеобразна богата антология не само в литературен план, но и на нашите духовни връзки някога и сега.

Станимир Радев – София ПЪТУВАНЕ В ДРУГ СВЯТ

Въпреки че заминавам за далечна Индия, подновявам абонамента си за Вашето списание „Пламък“. Четенето на това много интересно списание е също нещо като пътуване в друг свят!

Петър Атанасов Тодоров – Тутракан ВАШЕТО СПИСАНИЕ Е С АВТОРИТЕТ В ОБЩЕСТВОТО

... Без „Пламък“ литературният ни живот би загубил изключително много – ценно е влиянието на списанието върху интелигенцията ни. Такива списания, създали големи писатели, са били някога „Философски преглед“, „Златорог“, първият „Пламък“, създаден от големия поет Гео Милев. И днес списание „Пламък“ продължава тази традиция.

Списание „Пламък“ и лично вие г-н Константинов, вършите мисионерска работа.

Христо Кирилов – Плевен ОТ ГОДИНИ ОБИЧАМ ДА ЧЕТА „ПЛАМЪК“!

Каква щастлива наслада изпитвам, когато в късен, мъглив и гъжговен ноемврески ден си сваря едно ароматно кафе на ръждясалото котлонче, сегна под прозореца го топлия радиатор и се заровя из страниците на списание „Пламък“. Ето това е наслада. Удовлетворението да четеш, да

се запознаваш с нови таланти, да завиждаш, че друг употребява мислите си по-добре от теб. Да търсиш тайните на словото.

От години обичам да чета списание „Пламък“!

Добромир Георгиев – Варна

„ПЛАМЪК“ СЕ ИЗВИСЯВА НАД СИВОТО ЕЖЕДНЕВИЕ

Пролетен поздрав на моето любимо списание „Пламък“. Този наш „Пламък“ се извисява над сивото ежедневие и осветява храма на българската литература!

Пожелавам ви здраве, кураж и творческо вдъхновение!

Съюз на кипърските писатели – Никозия

ОЦЕНЯВАМЕ ПО ДОСТОЙНСТВО ПРИНОСА

НА СПИСАНИЕ „ПЛАМЪК“ ЗА ТВОРЧЕСКОТО НИ

СЪТРУДНИЧЕСТВО

... Със своя специален кипърски брой и с многото издадени книги с кипърска поезия и проза, българското списание „Пламък“ има голям принос в културната дипломация между двата народа. Оценяваме по достойнство стореното от българското списание „Пламък“ за творческото сътрудничество между двете ни литератури.

Юлий Йорданов, писател – гр. Лом

ПОЗДРАВЛЕНИЯ ЗА 100-ГОДИШНИЯ ЮБИЛЕЙ

НА „ПЛАМЪК“

Вълнуващ творчески юбилей! Сърдечни поздравления!

Столетното списание „Пламък“ трябва да го бъде и занапрег!

Кирилка Спасова –

Читалище „Никола Вапцаров-1922 г.“ – София

ДОСТОЕН ПРИМЕР

... Честита 100-годишнина на любимото списание! Списание „Пламък“ – достоен пример за всеотдайност!

Лена Гоцева – Благоевград

С ГРИЖИ И ОБИЧ!

На добър час на новия брой на обичаното списание „Пламък“ – в неговата 100-годишнина! С грижи и обич!

Бележка на редакцията: Помествайки малка част от отзивите на списанието, се извиняваме на техните автори, че публикуваме само фрагменти от техните писма.

ПЛАМЪК

ЕДИНСТВЕНОТО БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ
ЗА ЛИТЕРАТУРА,
НАДЖИВЯЛО ДЕСЕТИЛЕТИЯТА!
ТАЗИ ГОДИНА „ПЛАМЪК“ НАВЛИЗА
В СВОЯТА 100-ГОДИШНИНА

ВАЖНО СЪОБЩЕНИЕ

Съобщаваме на нашите читатели, че абонаментът за списание „Пламък“ за 2023 година ще бъде без помощта на Български пощи.

Може да се абонирате във фирма „Доби“ тел. 02/9632047

Или на банковата сметка на списание „Пламък“:

ДСК

BIC: STSABGSF

IBAN: BG24STSA93000029686023

Издателска къща „Списание Пламък“

Главен редактор **Георги Константинов**

Редакционна колегия **Паруш Парушев, проф. Йорган Калайков,**

Румен Шомов, Ирина Велева, Христо Сл. Караславов,

Георги Н. Николов, Николай Дойнов, Боян Бойчев

Редактор на броя **Румен Шомов**

Коректор **Ганка Петкова**

Предпечатна подготовка **Мариана Христова**

Редакционен адрес: София 1113, ул. „Незабравка“, блок 315

Формат 16/70/100. Печатни коли 10,75

Интернет страница на „Пламък“:

www.spisanieplamak.com

E-mail: haini@bgcell.net

Авторски материали не се връщат и не се хоноруват.